

Svenska Linné-Sällskapets
Årsskrift

Årg. XXI 1938

SVENSKA
LINNÉ-SÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT

ARGÅNG XXI · 1938

U P P S A L A

1938

UPPSALA 1938

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

3861

SOCIETATI LINNAEANAЕ
LONDINENSI

CHIROGRAPHORUM CAROLI LINNAEI

PIAE CONSERVATRICI

MEMORIAM ORIGINIS SUAE SESQUISAECULAREM

CELEBRANTI

HUNC TOMUM XXI^{UM} SUORUM ANNALIUM

D. D. D.

SOCIETAS LINNAEANA SVECICA

UPSALIAE

IPSO DIE NATALI CAROLI LINNAEI

A. MCMXXXVIII

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	sid.
Botaniska huset under Linnés tid. Av NILS SUNDQUIST	1— 62
Doktor Jörgen Hahns Muscum Naturæ. Av OLOF H. SELLING	63— 80
Ett okänt Linné-recept. Av TELEMAK FREDBÄRJ	81— 84
Tvenne nya dokument till kännedom om Linnés engelska förbindelser.	
Av ARVID HJ. UGGLA	85— 94
Magister Andreæ Hesselii anmärkningar om hans resa till Amerika och vistande där 1711—1724. Ett Delawareminne. Av NILS JACOBSSON	95—145
Invigningen av Linnémuseet och firandet av Svenska Linné-Sällskapets tjugoåriga tillvaro	146—156
Meddelanden från den Linnéanska stiftelsen på Hammarby. X. Av RUTGER SERNANDER	157—165
Smärre meddelanden	166—168
Summary of contents	169—171

Sällskapets egna angelägenheter:

Styrelsens års- och förvaltningsberättelse för år 1937	172
Linnémuscet och Linnébiblioteket	172
Linnéträdgården	173
Skattmästarens berättelse för år 1937	174—176
Stat för Svenska Linné-Sällskapet för år 1937	177—178
Revisionsberättelse	179
Svenska Linné-Sällskapets styrelse	180
Nyttillkomna medlemmar	181

*Bidrag till 22:a årgången böra anmälas hos
och om möjligt insändas till undertecknad under
september månad 1938.*

ARVID HJ. UGGLA

Redaktör av årsskriften

Adr. Uppsala

BOTANISKA HUSET UNDER LINNÉS TID

AV

NILS SUNDQUIST

DEn BOTANISKA TRÄDGÅRD, SOM LINNÉ SKAPADE I UPPSALA under de första åren av 1740-talet, byggde visserligen på gammal grund, men den kom helt igenom att bli en ny anläggning. Ur stilsynpunkt anslöt sig kompositionen till tidens gängse schema och i tekniskt-vetenskapligt hänseende blev trädgården förvisso utrustad efter de modernaste europeiska principer.¹ Den gamla Rudbeckska trädgårdens saga var nu all. Den hade efter hand blivit alldeles för liten för att motsvara de krav, som den nya tiden ställde på det botaniska studiet, och redan tidigt finna vi, att den ena tomten efter den andra måst läggas till området, vilket så småningom blev så stort, att det upptog nästan hela kvarteret.² När Linné började planera sin nyanläggning hade det småningom framväxta trädgårdsområdet fått en sådan form, att mittaxelns orientering i den blivande trädgården gav sig själv. Under Rudbecks tid, då Botanicums område omslöt endast kvarterets sydvästra del mellan Svartbäcks- och Tovegatorna och den längsta sidan på tomtområdet sträckte sig i Svartbäcksgatans riktning, låg den naturliga baslinjen vid Tovegatan, nu blev denna i stället mot Svartbäcksgatan. Det säger sig självt, att i och med denna radikala omsvängning i kompositionsidén den gamla trädgården med dess för 1600-talet typiska arkitektur var dömd till undergång.

Men det fanns dock en del av den gamla anläggningen, som genom sitt »neutrala» läge utanför det egentliga trädgårdsområdet lät sig inkomponera i det nya schemat, och det var prefektbostaden vid Svartbäcks-

¹ Trädgården finnes utförligt beskriven i LINNÉS avhandling *Hortus Upsaliensis* (se litteraturförteckn. sid. 7, not 1).

² Om den successiva tomtutökningen se K. W. HERDIN, *Olof Rudbeck den äldres Hortus Botanicus*; Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift, Årg. VIII, 1925.

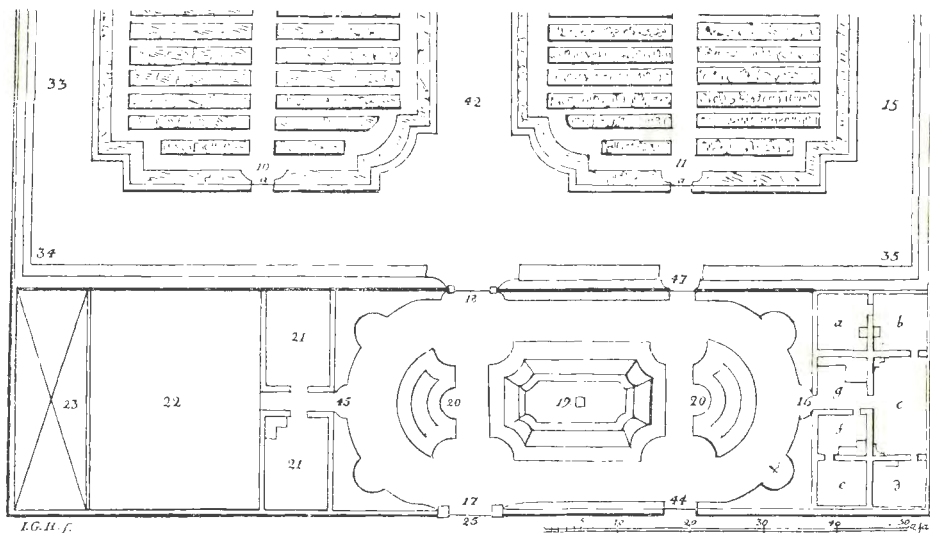

Fig. 1. Plan över Botaniska trädgårdens västra del mot Svartbäcksgatan med prefektens boställsgård; t. h. bostadshuset, t. v. stallgården med dess båda längor. Ur Linné-Naucleus avhandling *Hortus Upsaliensis* 1745.

gatan eller Botaniska huset, som det oftast kallas i de officiella handlingarna. Det blev sparat och finnes ju ännu till väsentliga partier kvar i det nuvarande husets murar.¹ Under sådana förhållanden kan Botaniska huset sägas utgöra det traditionsuppbärande elementet och den förenande länken mellan 1600-talets barockanläggning och 1700-talets i rokokons anda genomförda trädgårdskomposition. Och man kan ju därtill lägga den roll, det kom att spela såsom »fast punkt» eller kanske till och med som utgångspunkt för arkitekten, då han gick att närmare utforma det stilkrävande men på samma gång också ur allmänt praktisk synpunkt fordrande schemat för den nya trädgården.

Märkligt är, att båda de personer, vilkas namn i egentligaste mening äro knutna till Uppsala gamla akademiska trädgård: OLOF RUDBECK D. Ä., grundaren, och CARL VON LINNÉ, nydanaren,ingo sluta sina dagar inom detta hus² murar; det framstår för oss enbart därigenom som ett stort minne.²

Botaniska huset sådant det kom att bli under 1700-talets nydaning har i stort sett väl bibehållit sig till våra dagar. Visserligen ha de vanliga nivellerande makterna i och kring gamla hus farit illa fram även här och fasader och interiörer varit utsatta för en nödvändig förnyelse många

¹ Om byggnadens skick under Rudbeckstiden se min uppsats *Olof Rudbecks botaniska prefekthus*; Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift, Årg. XX, 1937.

² Sagesman för att Rudbeck slutat sina dagar i prefekthuset är HERDIN; jfr R. SERNANDER i Sv. Linné-Sällskapets Årsskrift, Årg. XIV, 1931, s. 139.

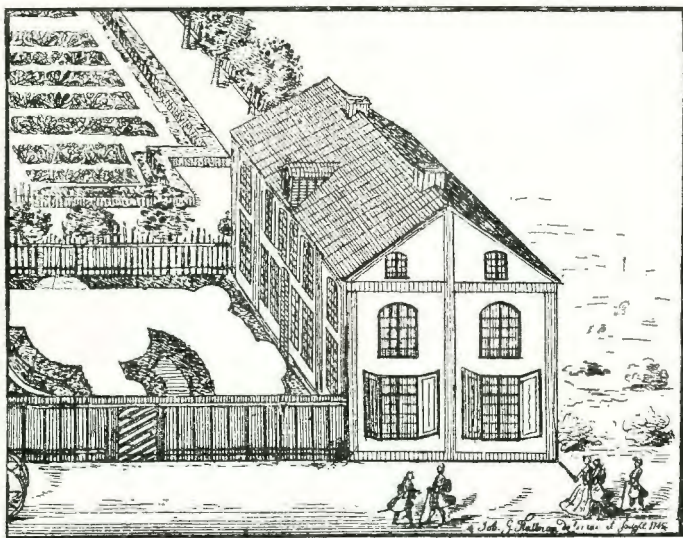

Fig. 2. Botaniska huset från väster 1745; detalj ur perspektivskissen över trädgården i Linné-Nauchlér's avhandling.

gångar, men byggnadens gamla form och stildrag och våningarnas rumsindelning ha förvånansvärt väl bibehållit sig tiderna igenom. Hur många gamla stenhus — ej minst i Uppsala — ha icke undergått svårare öden! På- och tillbyggnader och inrättande av nya lokaliteter i det inre höra till vanligheterna i hus, som alltför måste användas och fylla nya uppgifter.

Efter själva trädgårdens återställande¹ har ju det stora och eftersträfvansvärda målet för Svenska Linné-Sällskapet varit att också till sitt forna skick kunna återföra Botaniska huset, så att man där på nytt kunde inreda det gamla Linnéanska hemmet, till stora delar bevarat främst i Sällskapets samlingar. Detta mål kan sägas ha nåtts genom den nu slutförda restaureringen, vars första etapp var att få byggnaden i det skick den hade, då familjen Linné härskade över densamma. Hur detta restaureringsarbete försiggick och vilka resultat, som nåddes, skall här nedan förtälas, varjämte husets historia och dess arkitekturhistoriska ställning skola belysas. Botaniska husets egenskap av Linnés hem under hans gärning som professor i Uppsala kommer väl alltid att skänka byggnaden dess största glans, men undersökningen av densamma har dessutom betytt icke endast att vi fått rikare inblick i bostadskulturen i Uppsala under 1700-talet, utan också att vi i byggnadens arkitektoniska särart kunnat se belysta drag hos både dess 1600-tals- och 1700-talsarkitekt, vilka vi förut kunnat ana men icke så pregnantly urskilja.

¹ ELOF FÖRBERG, *Linnés botaniska trädgård och dess återställande*. Rtg 1922.

Fig. 3. Linnéhuset från nordväst; foto Emma Schenson, sannolikt 1878; märk fönsterluckorna och köksfönstrets ännu bibehållna äldre spröjsverk.

UR BOTANISKA HUSETS HISTORIA.

När den unge studenten CAROLUS LINNÆUS 1730 blev förordnad att tjänstgöra som demonstrator i botaniska trädgården under den dåvarande prefekten, OLOF RUDBECK D. Y., var det säkerligen ingen direkt lustgård, han fick befattning med.¹ Trädgården hade blivit svårt skadad redan i 1702 års brand, och med tiden kom den som skulle ansvara för dess vård och ans, dess prefekt, att få helt andra intressen än de botaniska. Hängiven sina filologiska studier lämnade Rudbeck trädgården praktiskt taget åt sitt öde, sedan även den honom åliggande undervisningen överlätits på andra händer. De svåra förhållandena förvärrades genom att de för anläggningens underhåll och utveckling avsedda anslagen voro njuggt tillmätta, vilket var så mycket mera fatalt som den vidsträckta orangeriarkitekturen säkerligen var i stort behov av underhåll. Situationen förbättrades icke heller av att den energiske unge demonstratorns befattning med trädgården redan 1731 kom att upphöra; 1732 anträdde han sin lappska

¹ Skildringen av trädgårdens tillstånd baserar sig huvudsakligast på uppgifterna i M. B. SWEDERUS, *Botaniska trädgården i Upsala 1655—1807*. Ett bidrag till den svenska naturforskningens historia. Falun 1877, samt TH. M. FRIES' monografi: *Linné*. Lefnadsteckning. 1—2. Stockholm 1903.

Fig. 4. Från Botaniska husets nedre våning (senast Akademiska kapellets övningsal) före restaureringen; juni 1935.

resa, och år 1735 efterföljdes ju densamma av resan till Holland. För det botaniska intresset hade dock Linnæus' korta demonstratorsverksamhet betytt mycket, och knappast hade det tidigare hänt, att som då studerande mött upp i hundratal till botanikundervisningen.

Akademiska konsistoriets protokoll berätta upprepade gånger om klagomål över trädgårdens och den botaniska undervisningens förfall, och den 10 febr. 1738, då kanslern, greve GUSTAF BONDE, var närvarande vid sammanträdet, skönjes ett försök att bringa sakerna i bättre ordning. »Som Hortus Botanicus berättades wara i slät tillstånd», heter det i protokollet, »emädan til des förnödenhet wore mycket litet anslagit, så önskade Hans Excellence, att någon utväg kunde finnas till någon Cassa, hwarigenom drefbänkar, pomerantzhus, med andra tillhörigheter borde förskaffas, samt äfwen trädgårdsmästaren med någon tillräckeligare lön upmuntras att göra der wid så mycken större flit.»

Fukt och röta hade härjat vilt i prefekthuset, och det stod icke länge på förrän detta blivit en halv ruin, vilket framgår av akademiska konsistoriets dom den 4 maj 1741, då Rudbeck d. y:s sterbhus ålades att för husröta å det Botaniska huset erlägga ej mindre än 5,413 dl. k:mt.

När Linné 1741 — efter det bekanta bytet med Rosén — blev innehavare av botanikprofessuren, blev hans första stora uppgift att återupprätta

trädgården ur dess förfall. Den 6 mars 1742 är i detta fall ett märkligt datum. Det är den dag, då den nye professorn inlämnar sin inlaga till konsistoriet om trädgårdens och prefekthusets bedrövliga tillstånd och framhåller behovet av ett orangeri som ofrånkomligt.¹ »Jag behöfver ej widlöftigt beskrifwa nödwändigheten af et sådant husbyggande i vår Academiska trädgård, som Venerandum Consistorium, redan sielfwer, för min ankomst, beslutat under Hans Excellences, dåwarande Cancellarens, Gref Bondes här wistande, aldeles at et sådant hus woro oumgängeligit och byggas skulle», säger han där bl. a. och fortsätter: »Utom dess föranlåtes iag ock beswära Eders Magnificence och Venerandum Consistorium om benägen åtancka öfwer det Botaniska huset, i hwilket Intendenten af Trädgården kommer at bo. Jag behöfver ej beskrifwa dess bristfälligheter, som är et Spectakel för hela Staden, och likare et Uggle-näste eller Röfwarekula än et Professors hus, tager ock af dageligen, och om det ej snart underhielpes, står det sedermera ej så lätt at reparera. SlottsMurmästaren Körner wid sitt sidsta härwarande besåg detsamma, och lämnade föliande förslag til reparation, som stiger til något öfwer 6,000 dl. k:mt. Nu, som Sal. Archiater Rudbecks Sterbhus är dömt til husröta för samma hus til 5413 dl. k:mt, har Venerandum Consistorium til penningar anledning, allenast Venerandum Consistorium af ærario tåktes en sådan summa prænumerera, då penningar til största delen av nämde sterbhus igienfås kan.»

I och med Linnés memorial var nydaningsperioden inledd. Akademiska konsistoriet liksom kanslern greve CARL GYLLENBORG godkände vad Linné föreslagit, dock vidtog kansler den åtgärden, att »han öfversände en af Öfwer Hof Intendenten Hårleman författad ritning och plan til Upsala Academie Trädgårdens ändrande och anläggande, med förmodan, at den samma blifwer wid sielwa wärkställigheten åtfölgd», som samme man »annorlunda författat, än den förr öfverskickade ritningen war».

Gyllenborgs åtgärd måste betecknas som märklig så till vida som han frångick det Linné-Körnerska förslaget. Genom att i stället ha givit HÅRLEMAN uppdraget kan han sägas ha gjort en betydande insats i den Linnéanska trädgårdens tillkomsthistoria. Den Hårlemanska planen finns ju lyckligtvis i behåll genom J. G. HALLMANS stick i avhandlingen Hortus

¹ Memorialet återges i Bref och skrivelser af och till Carl von Linné. Första avd., Del 1 (1907), s. 118 ff. I de av utgivaren TH. M. FRIES bifogade noterna lämnas kompletterande upplysningar om trädgårdens och Botaniska husets tillkomst, vartill hänvisas. I not 2 anföres rörande det sistnämnda, att Olof Rudbeck d. y:s sterbhus 1741 ålades att erlägga den angivna summan för husröta å det »botaniska huset», vari professorn ägde fri bostad, samt hyra för de tjugo år, som han icke bott däri. — HERDIN anger i anf. upps., s. 24, att Rudbeck d. y. 1734 övergav Botaniska huset såsom obeboeligt. Enligt samme förf. var detsamma täckt av sådan myckenhet järnplåt, att vid en på 1720-talet föreslagen reparation utgifterna ansågs kunna täckas enbart genom försäljning av denna plåt.

Fig. 5. Övre salen från väster före restaureringen, juli 1935; längst bort blick in i Linnés yttre arbetsrum, »Studerkammaren».

Upsaliensis 1745, men den Linné-Körnerska ursprungliga planens öden äro tyvärr okända.

De litterära upplysningarna äro sparsamma rörande det till trädgården hörande boställshusets historia.¹ En annars naturlig källa, universitetets

¹ Den främsta källan till Botaniska husets historia och disposition under Linnétiden är den under LINNÉ'S presidium 1745 utgivna avhandlingen *Hortus Upsaliensis* med SAMUEL NAUCLÉR som respondent (jfr TH. M. FRIES' översättning, ingående i Skrifter af Carl von Linné utgifna af Kungl. Svenska Vetenskapsakademien, IV, Uppsala 1908, sid. 153 ff.). I J. ARRHENII historik 1744 över Uppsala universitet (handskr. i U. U. B., signum U 91) ha uppgifterna om Botanicum lämnats av Linné. Enahanda är förhållandet i J. B. BUSSER, *Utkast till Beskrifning om Uppsala*, D. 2, Uppsala 1769, sid. 94 ff. En del upplysningar stå också att hämta i *Egenhändig Anteckningar af Carl Linnaeus om sig sjelf* (Uppsala 1823). Det historiska huvudarbetet om Botaniska trädgården och dess byggnader är alltjämt M. B. SWEDERUS' anf. arb. Viktiga källor äro också TH. M. FRIES' Linnémonografi, C. ANNERSTEDT, *Uppsala universitets historia*, Uppsala 1877—1914 (jfr E. COLLIANDERS register, Uppsala 1931) samt ANNERSTEDTS excerpt-samling i U. U. B., signum U 40:68). Se också Å. STAVENOW, *Sjuttonhundratalets Uppsala* i Upplands fornminnesförenings tidskrift, XXXVIII, 1923 samt Ds. *Carl Hårleman*. En studie i frihetstidens arkitekturhistoria. Akad. avh. Uppsala 1927. Jfr även A. HAHR, *Olof Rudbeck d. ä. som arkitekt*, i Rudbecksstudier, Uppsala 1930, K. W. HERDIN, *Bygge och bo i äldre tider*. Bidrag till Uppsala stads byggnadshistoria I. Uppsala 1932 samt R. SERNANDER, *Linnaeus och Rudbeckarnes Hortus Botanicus*, i Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift, Årg. XIV, 1931, s. 134 ff. I Uppsala universitets arkiv äro de viktigaste källorna om Botaniska huset, förutom vissa kon-

Fig. 6. Botaniska husets norra (gårds-)fasad under restaureringen sedan den nyare putsen avlägsnats; märk de blottade blindfönstren i båda våningarna.

dåliga grunden — som var den främsta orsaken till att omfattande reparationer snart blevo nödvändiga. För denna skadegörelse kunde givetvis icke boställsinnehavaren lastas. Härtill kom också det fuktiga läget¹, som snabbt angrep inredningen i nedre våningen, och ej heller nu kunde det anses rimligt att Linné skulle svara för den åverkan, denna oväntade faktor åstadkom.

Sedan Linné d. y. år 1777 efterträtt sin fader i ämbetet, inledde han långvariga överläggningar med de akademiska myndigheterna om reparationernas betalning. Den 29 okt. 1777 hade akademiska konsistoriet beslutat att »Academiens Publique hus böra sättas i försvarligt stånd, innan

¹ Om trädgårdens sumpiga läge och fuktens skadegörelse å byggnaderna se SWEDERUS, *anf. arb. sid. 123 f.* »Redan för längre tid tillbaka hade Linné fått lära känna, huru olämplig till botanisk trädgård den plats var, som i Upsala dertill användes. Sumpig, låg och derigenom lidande af öfversvämningar höst och vår samt dessutom utsatt för kalla nordanvindar, kunde den ej fylla sitt ändamål. — — — Åtskilligt gjordes dock under Linnés sednare lefnadsår för att hålla trädgården och dess byggnader vid makt, och sålunda anslogs 1771 en summa af 2,000 dal. kopparmynt till reparation af orangerihuset; en liten tomt inköptes samma år och lades tillsammans med trädgården; lokalen för naturhistoriska museum, hvilken mycket led af fukt, omlagades följande året, och 1774 verkställdes åtskilliga reparationer på drifbänkar och fensterkarmar.»

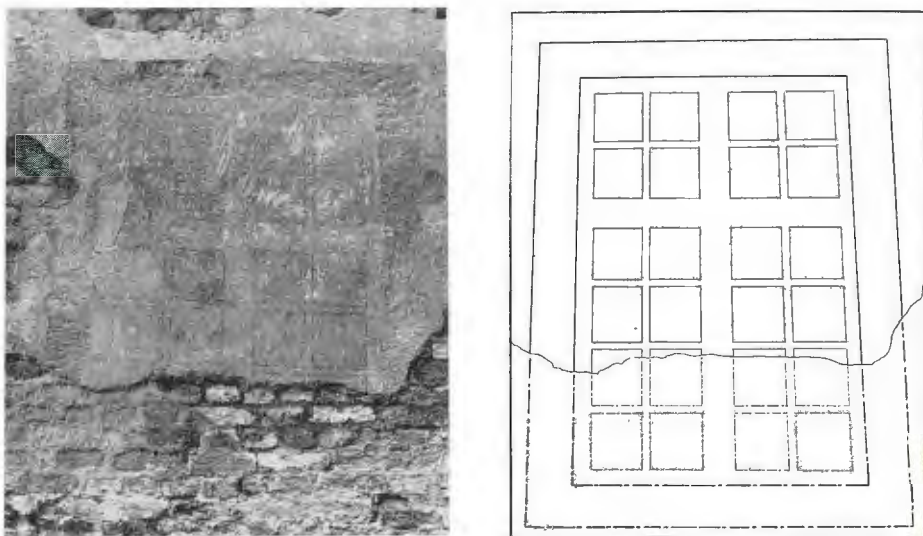

Fig. 7 a—b. Under putsen påträffat blindfönster å gårdsfasaden, bottenvåningen, med uppmålning av den ursprungliga fönstertypens karm och spröjsverk.

något ansvar för dem innehafwarne kan åläggas; fördenskull pröfwade Consistorium Academicum, det bör på sådant sätt äfwen förfaras med det Botanices Professoren anslagne hus; till hwilken ända Herrar inspectores Aerarii, Räntmästaren och Kammereraren genom Utdrag af detta Protocoll skulle anmodas at besigtiga samma hus, samt derefter inkomma med utlåtande öfwer bristfälligheterna, och med förslag till deras förbättrande». En sådan besiktning synes dock icke nu ha kommit till stånd och någon åtgärd i ärendet förmärkes icke förrän den 1 april 1779, då rektor med åberopande av 1744 års beslut angående villkoren för byggnadens hyresfria disposition, framhöll för sterbhuset dess skyldighet att reparera huset. Den 15 maj hölls av- och tillträdessyn, men frågan om vem som skulle svara för reparationsutgifterna var ännu icke avgjord.

När akademien vidhöll att det vore boställsinnehavarens skyldighet att svara för underhållet, stödde man sig på ett av kansler 8 juli utfärdat brev angående boställshusen.⁷ Kansler framhöll i detta, att han »härwid ej funnit annan principie äga rum, än den som grundar sig på deras första inrättning eller sedermera gjorde författningar, nemligen så, att de hus, som blifwit professionerne eller ämbeten inrymde utan något widhäftadt onus af widmagthållande eller reparationer, kunna ej heller hädanefter blifwa ansedde af annan natur, eller deras innehafware blifwa ansvarige för annan bristfällighet, än hwad som genom deras eller domestiquers förwällande upkommit: af denna beskaffenhet anser jag Observatorium och Laboratorium

⁷ Återgivet av ANNERSTEDT, anf. arb. Bihang V, Upsala 1913, sid. 40 f.

Chymicum. — Hwad det Botaniska huset angår, så finner jag ingen ändring kunnat hafwa rum i det som år 1715 och sedermera år 1744 blifwit stadgadt, i förmågo hwaraf dess innehafware, sedan huset blifwit behörigen i stånd satt, enligt Consistorii Academici yttrade mening blifwer ansvarig för alla bristfälligheter, som icke upkomma af ålder, wådeliga händelser och ett lagligt bruk.»

Reparationsåtgärderna läto emellertid vänta på sig, och Linné kände sig nu föranlåten att inge ett memorial i ärendet. Anmärkningsvärt i denna skrivelse är, att Linné icke direkt förnekade sterbhusets ansvarighet för Botaniska husets reparation. »Då det varit min rätt», skriver Linné i sin samma år daterade inlaga, »at redan i April månad få tillträda detta hus och då Consist: Academ: redan för tvenne månader behagat resolvera, at det skulle sättas i fullkomligt stånd, samt om verkställigheten deraf anmodat H^{rar} Inspectores Aerarii, Räntmästaren och Camereraren, så vidt å dem kunde ankomma; så har iag svårt at utfinna orsak till den nu nyttjade proceduren, hvars följd icke kan blifva annan, än at husets reparation skall ankomma på en Rättegång mellan Kongl. Akademien och min S. Faders Sterbhus, och jag emellertid sakna den mig med rätta tillkommande förmån. Jag anhåller derföre i all ödmukhet det måtte huset warda skyndsamligen i stånd satt, och det så mycket mer, som i fall detta sterbhus mer än framledne Hr Archiater Rosensteins, emot all förmodan skulle kännas skyldig till de af Hrr Inspectores Aerarii och Räntmästaren föreslagne reparationer, Kongl. Akademien ej lærer sakna utväg, at af sterbhuset ärhålla ärsättning för hwad de kosta.»

Sin uppfattning om reparationsansvarigheten preciserade Linné dock snart, ty när modern nästa år — i okt. 1780 — i en inlaga vill fritaga

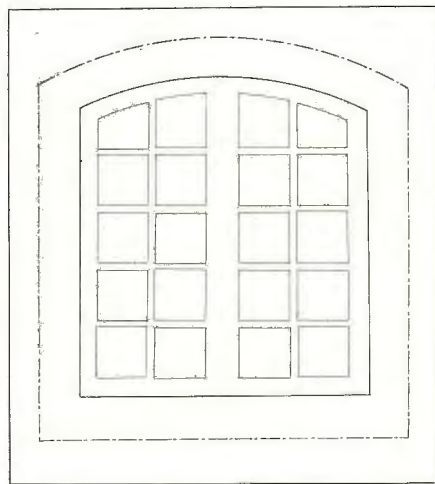

Fig. 8 a—b. Blindfönster i övre våningen med uppmålat spröjsverk efter denna vånings äldsta fönstertyp; iakttag såret efter ursprungligt putsfoder, som ifyllts med bruk före överputsningen.

sig och sina barn ansvaret, instämmer Linné däri. »Sedan Hans Ecsellence, denna Kongl: Academiens höge Cellaire uti skrifvelse af den 8 Julii sistl. år, behagat förklara det af Hans Magnificence Kongl. Academiens då warande Rector, den 1 förutgående Aprill, emot oss åberopade 1744 års protocoll», skriver fru Linné, »på det sätt, at Innehafwaren af det Botaniske huset bör answara för alla bristfälligheter, *som icke upkomma af ålder, wådeliga händelser och et lagligt bruk*; så har jag på egna och mine omyndige Barns wägnar, wid den å samma hus hållna synen, för det närvarande ingen annan förklaring at afgifwa än endast, det jag ej funnit wid samma syn någon bristfällighet wara anmärkt, som icke ifrån någon af ofwännade ordsaker leder sit ursprung, och at således deras förbättring ej kan på något sätt komma mig eller mina Barn til last.» I skrivelsen instämde också dottern majorskan Bergencrantz genom ombud.

Efter allt att döma företogs inga reparationsarbeten på flera år. Saken kunde också anses ha kommit ur sitt aktuella läge, då professor Linné 1781 gav sig ut på sin utländska resa, från vilken han ju icke återkom förrän i början på 1783. Strax efter Linnés hemkomst togs saken upp på nytt; den 14 maj samma år besiktigades huset och befanns ha flera bristfälligheter i nedre våningen: »1:o Panelingen bortruttnad. 2:do Gipstaken

Fig. 9. Rummet till vänster om nedre stora salen (nuv. »Klädkammaren») under restaureringen; t. v. sår i takputsen efter det gamla kakelugnsprånget; mitt i taket sår efter krans till takkrona.

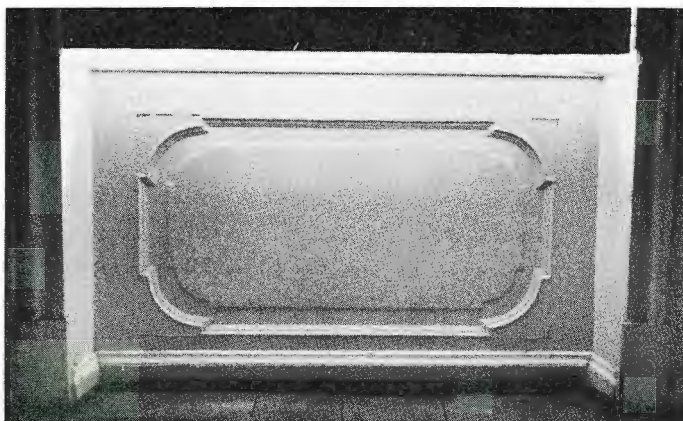

Fig. 10. Bevarad bröstpanelsfyllning från den Linnéanska tiden i övre salens fönsternischer.

sönder sprukne och hvitlimningen skadad. 3:o dörrar och dörrportar af husets sjunkning skadade. 4:o Fensterlufterne förskämde, brokige och urblekte. 5:o Gålfwet wid panelingen skadat — — —» Man var dock fortfarande osäker om vilken part skulle svara för reparationerna, och man beslöt åter att hänskjuta frågan till kansler.

Kanslers svar härå är icke känt, men tydligen har akademien åtagit sig ansvaret. Härfor talar ett förslag till Botaniska husets reparation, framlagt i konsistoriet 1 juli 1783. Densamma måste ha varit omfattande, ty den slutade på en summa av 1,477,24 d. smt. 'Linné hann dock knappast flytta in i huset, då han den 1 nov. samma år avled. Det blev i stället efterträdaren i ämbetet, som kom att få taga det renoverade huset i besittning.'

Vad som i det ovan anförda är av ett särskilt intresse för Botaniska husets historia, är att man kan fastställa, när de större reparationerna ägt rum. Den första verkställdes 1765, den andra 1783 och, som protokollen senare visa, bör nästa restaurering ha utförts 1805 efter Thunbergs avflyttning. Detta blir liktydigt med att byggnaden krävt renovering ungefär vart tjugonde år. De mindre reparationerna dessemellan, bekostade av boställsinnehavaren, låta sig icke på dokumentarisk väg fastställa, då handlingar rörande dem saknas.

Av protokollen framgår vidare med all önskvärd tydlighet, att det är nedre våningen, som alltid varit svårast ansatt. 1765 måste man göra »paneling i nedra våningen», 1783 anges att »Panelingen» i nedre våningen var »bortruttnad» och 1805 års syneprotokoll vittnar om, att i kammaren till höger om salen var »Panelingen skadad av fuktighet och svamp» och i kammaren till vänster var »Panelingen förlorad av röta».

¹ Vid Thunbergs inflyttning voro, enligt syneprotokollet 28 mars 1805, reparationsarbetena ännu icke avslutade.

Innehavare av professuren i botanik efter Linné d. y. blev C. P. THUNBERG, som den 16 okt. 1784 tillträdde ämbete och boställshus.¹ Med Thunbergs besittningstagande av Botaniska huset inleddes dess sista skede som boställe åt botanikprofessorn, ty redan 1787 upplät Gustaf III trädgården vid Uppsala slott till botanisk trädgård.² Det dröjde emellertid några år in på 1800-talet innan byggnaderna till den nya trädgården voro så pass i ordning, att prefekten kunde flytta in där i sin nya boställsvåning. Avträdessynen i Botaniska huset efter Thunberg den 28 mars 1805 kan betecknas som sista datum i byggnadens historia i dess egenkap av boställshus för professorn i botanik.

Nu genomlevde trädgården och Botaniska huset ganska brokiga öden. Hösten 1805 utarrenderades trädgården till ADAM AFZELIUS, som därvid tog sin bostad i prefekthuset. Omkring 1812 vidtogs den dispositionen, att övre våningen av huset uppläts som bostad åt Director musices vid universitetet³ och 1822 nedre våningen åt akademiens ritmästare. Som Directores musices ha i Botaniska huset bott J. C. F. HÆFFNER (1812—1833), J. E. NORDBLÖM (1833—1848), J. A. JOSEPHSON (1849—1880), IVAR EGGERT HEDENBLAD (1880—1909) och HUGO ALFVÉN (1910—1935), vilken alltså är den siste som bott i byggnaden.

Alltifrån 1880-talet innehade Victoria-museet för egyptiska fornsaker vissa rum i övre våningen, men efter dess bortflyttning ha byggnadens båda våningar helt disponerats av musikinstitutionen. Sedan 1870-talet har denna institutions vaktmästare bebott nedre våningens kök jämte den därinnanför belägna kammaren. Under vissa perioder ha vindsrummen uthyrts till studenter, bl. a. har Linné-Sällskapets förre sekreterare, överbibliotekarien MARKUS HULTH bott där som student.

Orangeriet undergick efter den botaniska perioden en genomgripande ombyggnad, då det år 1817 förhyrdes av Östgöta nation till nationslokal. Efter östgötarnas flyttning till eget hem vid Trädgårdsgatan har i orangeriet varit inrymd slöjdverkstad för studenterna (1886—1897) samt Uppsala universitets Museum för nordiska fornsaker (1897—1920). Från och med 1920 disponeras dessa lokaler av Svenska Linné-Sällskapet.

¹ Denna uppsats avser i första hand att skildra Botaniska husets tillstånd och utveckling under Linnés livstid. Då undersökningsarbetet givetvis också lämnat rika upplysningar om den skiftande interiörutvecklingen under 1700-talets sista årtionden och under 1800-talet — bl. a. med flera intressanta väggdekorationer — är det författarens förhoppning att i en särskild uppsats kunna återkomma därtill. Likaså hoppas författaren få tillfälle återkomma till en byggnads-historisk utredning av trädgårdsbyggnadernas, speciellt den stora orangeribyggnadens, tillstånd och utveckling främst under den Linnéanska tiden.

² Om det nya Botanicums grundande se SWEDERUS, *anf. arb.* sid. 134 ff.

³ »At present it is partly occupied by the Music Master belonging to the University, and partly by Adam Afzelius.» THOMAS THOMSON, *Travels in Sweden during the autumn of 1812*. London 1813, sid. 178.

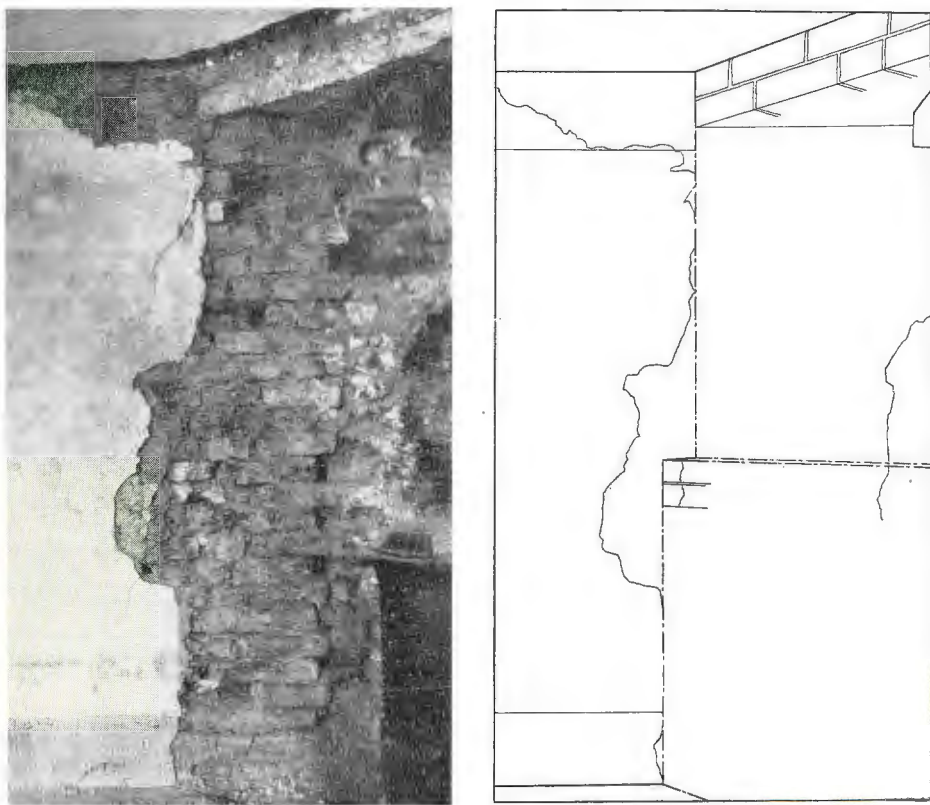

Fig. 11 a—b. Rester efter övre salens öppna 1700-talsspis över nordöstra hörnet; jfr fig. 13 a—b.

PREFEKTBOSTADEN I DEN LINNÉ-NAUCLÉRSKA SKILDRINGEN.

De dokumentariska uppgifter, som ovan anförts, ge visserligen en allmän bild av Botaniska husets historia, men de ge oss föga upplysningar om det, som är av särskilt intresse i detta sammanhang, nämligen byggnadens utseende och inredning på 1700-talet. Givetvis är det den byggnadshistoriska undersökningen — den systematiska avskalningen av senare tillkomna »lager» — som kommer att representera den främsta källan till kännedomen om det yttres och inres detaljutformning, men det säger sig självt att alla beskrivande källor från tiden med tacksamhet anammas. Rörande Botaniska huset kunna två sådana av särskilt värde anses föreligga, nämligen Linnés skildring i den med S. NAUCLÉR som respondent utgivna dissertationen *Hortus Upsaliensis* 1745 samt vidare ett syneprotokoll vid en värdering för brandförsäkring år 1797.

Den förra beskrivningen måste, trots sin summariska karaktär, tillmätas ett mycket stort värde därigenom att den sekunderas av instruktiva planer

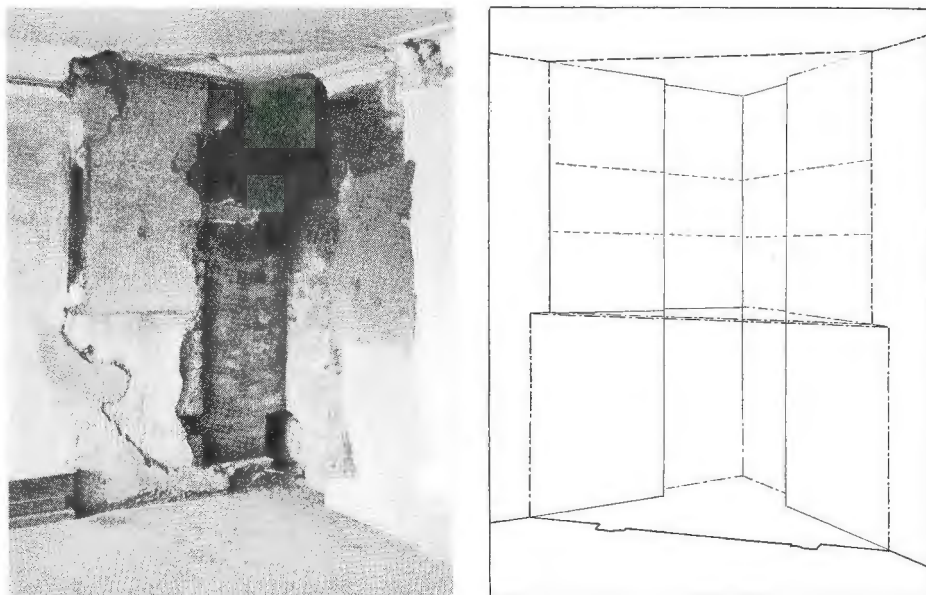

Fig. 12 a—b. Märken i tak, väggar och golv efter det mot övre salens öppna spis svarande fasta skåpet i motsatt hörn; t. h. rekonstruktion av skåpets omfattning och övre hyllindelning.

både över hela trädgården och de inom dess omgärdning befintliga husen, alltså också prefektens gård (Fig. 1). Till yttermera visso meddelas en perspektivisk bild över trädgården med blickpunkt ifrån Svartbäcksgatan (Fig. 2). Innan en analys göres av dessa bilder skall något redogöras för avhandlingens uppgifter rörande prefektens hus.¹

Inledningsvis beröres det gamla Rudbeckska prefekthuset, där det heter, att »Prefektens eller botanices professors boningshus lät han (j: Rudbeck d. ä.) bygga af brändt tegel invid trädgården, på samma plats, där det nu befinner sig, på det att botanices professorn skulle lika väl, som om han varit på platsen, kunna hålla ett vaksamt öga öfver området.» Längre fram heter det: »Snart se vi ock den gamla prefekt-byggnaden nedrifvas och en ny uppföras med betydligt solidare murar; tomten och grunden förblefvo visserligen desamma som förut, men huset fick en betydligare höjd, fönstren gjordes större och boningsrummen blefvo bekvämare och genom sina gipstak prydligare».

Om dispositionen av boställsgårdens område lämnas följande viktiga upplysningar: »Det åt prefekten anslagna området är beläget vid trädgårdens (syd-)västra sida, och öfver detta är från Svartbäcksgatan ingången till trädgården genom den höga järngrind, för hvilken vi hafva att tacka Lagmannen, Högvälborne Herr Grefve Fredrik Gyllenborgs frikostighet.

¹ Härvid följes TH. M. FRIES' översättning; jfr not. 1 sid. 7.

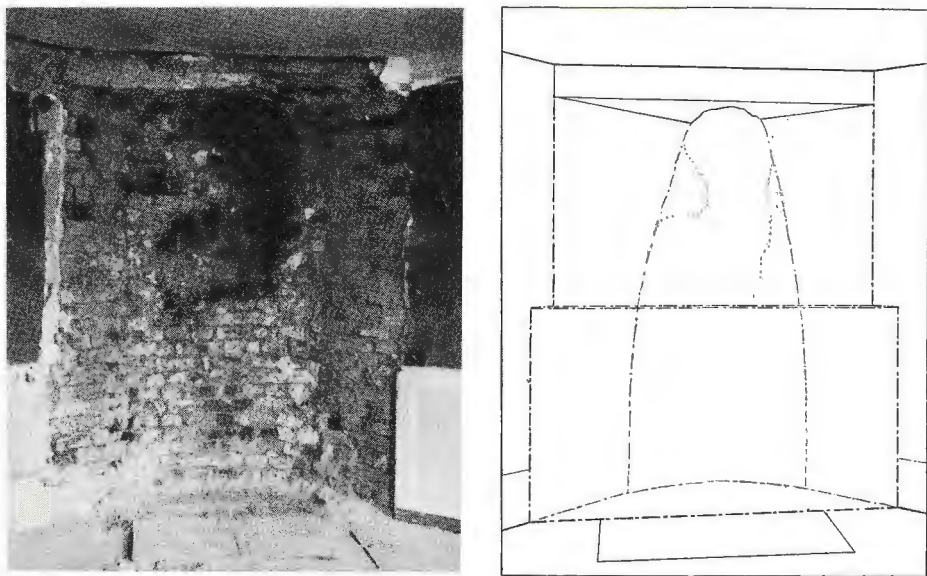

Fig. 13 a—b. Övre salens spishörn med rekonstruktion av spisens omfattning; jfr fig. 11 a—b och 36.

Sagda grind uppbär en sköld, som på sin yttre sida prydes af Svenska riksvapnet, tre kronor, och på sin inre af Gyllenborgska vapnet. Härigenom går vägen öfver prefektens framför boningshuset liggande och af honom på ett konstnärligt sätt ordnade gårdsplan: på högra handen har man, såsom redan blifvit sagdt, själfva boningshuset och på den vänstra uthusen».

Av särskilt värde är skildringen av boställshuset, vilken lämpligen bör åtföljas av ett studium av planen av övre våningen (Fig. 1)¹: »Nedra våningen var anslagen till familjens begagnande. Den öfre däremot var bestämd åt prefekten, så att rummet D inreddes till naturalie-museum, salen C begagnades vid privata lektioner och kammaren A blef af Präses använd till hans enskilda bibliotek. Från denna är utsikten fri öfver hela trädgården, så att man kan kontrollera, huru flitigt arbetarne fullgöra de dem förelagda sysslorna, samt att inga okynniga göra något ohägn eller roffa åt sig växter.» Vidare anføres att »i prefektens enskilda museum finner man ett högst utsökt bibliotek af botaniska skrifter, äfvensom det mest betydande herbarium eller samling af pressade växter, som Sveriges land hittills ägt. För den vetgirige finnes dessutom att beskåda en stor

¹ Planen är något oegentlig. Den våning, som avses, bör vara den övre våningen, men då förstugan »g» har ingång utsatt, bör denna vara den nedre förstugan. Rummet »f» till höger därom kan tydas som köket å nedre botten, men kan också vara det ovanför köket belägna rummet, där ju skorstenspipan över köksspisens springer fram i det sydvästra hörnet. Anmärkningsvärt är att icke alla rums användning förklarats i texten; detta tyder närmast på att de som icke angivits haft mera privat karaktär.

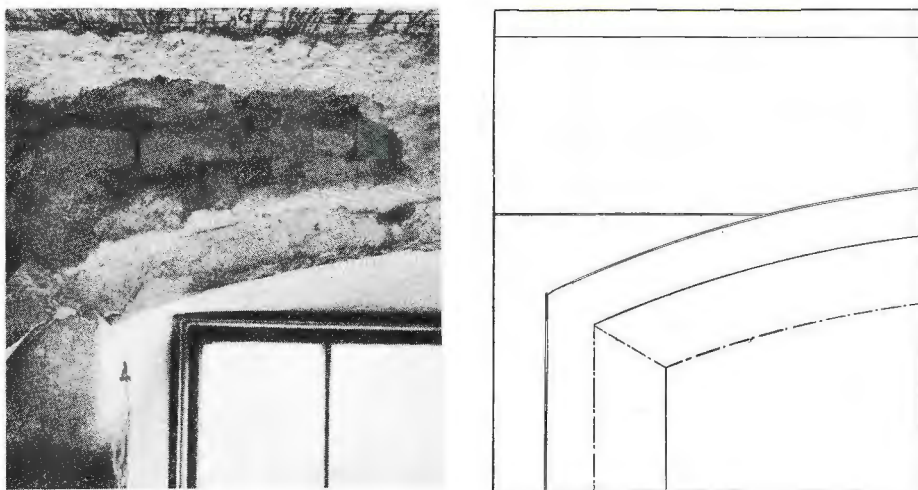

Fig. 14 a—b. Detalj av övre salens äldsta inredning; putsad vägg och fönstersmyg med å den gult avfärgade putsen uppdragen brunröd bårdrand (även kring fönsternischen).

mängd fiskar, på samma sätt som växterna uppfästade på papper — — — Här uppbevaras ock en samling stenarter, till antalet öfverstigande 3,000.»

Om arkitektens namn lämnas man ej heller i okunnighet, ty »Välborne Herr Carl Hårleman, öfverste-hofintendent och chef för kungliga trädgårdarne, hvilken genom beundransvärd skicklighet i sitt fack icke var någon i hela Europa underlägsen, hade egenhändigt uppgjort denna planritning till ett mönster, hvarefter området skulle erhålla ett prydligare utseende.» Ej heller går man miste om namnet på den person, som framför andra var den drivande kraften i universitetets byggnadsföretag under Hårlemanstiden. Det heter nämligen, att »Akademiräntmästaren, Magister Peter Julin, genom hvilkens vaksamhet och oförtröttade nit vår akademis öfriga byggnader på ett utmärkt sätt blifvit förbättrade, underlät aldrig att visa sitt nit för detta företags fullbordande.»¹

Redan av dessa uppgifter kan man som synes få en förhållandevis god bild av prefektens gård och bostad under dess äldsta tid, det för vår uppgift så viktiga skedet. Medan planen å ena sidan angav, att våningsplanlösningen i boställshuset anslöt sig till tidens gängse schema — därtill med uppgifter om rummens användning i övre våningen — lämnade å andra sidan perspektivskissen goda upplysningar om byggnadens yttre form. Denna har lyckligt nog behållit sig i huvudsak intakt tiderna ige-

¹ Jfr BUSSERS i anf. arb., Del. 2, sid. 100 lämnade upplysningar (även dessa av Linné): »Professorerne föreslogo medel, Academiae Cancelleren Gref Carl Gyllenborg lemnade der till ett upmuntrande bifall, ÖfverIntendenten Baron Hårleman förfärdigade sjelf planritningar till Trädgården, och HofIntendenten och Räntmäst. Julinschjöld satte redan år 1742 allt i verket med skyndesam drift.»

nom, men den hade under den äldsta tiden varit väsentligt rikare utformad. Gårdsfasaden, som man å bilden ser i starkt snedperspektiv, livades av något som närmast liknade tunna pilastrar eller lisener kring de yttre fönsteraxlarna, och gavlarna likaså av tre sådana, en vid vardera hörnet och en i mitten, vilken fortsatte upp genom gavelröstet ända till taknocken. Ett tvärgående »band» i taklisthöjd av samma bredd som listen kom gaveldekoren att närmast likna ett stort kors, över vars armar vindsfönstren liksom stodo och under vilket huvudvåningarnas fönster grupperade sig.

Nedre våningens fönster voro större; de hade fyrdelad indelning och fönsterbågarna voro smårutade. De övre fönstren, liksom vindsfönstren, voro mindre och tvådelade och hade även de rutade fönsterbågar. Fönsterluckorna, vars i mitten synliga sicksacklinje tydde på profilerad panelning, gävo undervåningen en välgörande tyngd.

Gården var uppdelad i två hälfter: i den närmast prefekthuset belägna igenkänna vi mangården, även den liksom trädgården utformad med trädgårdsarkitektur i tidens smak, och i den bortre till vänster stallgården.

Ett högt plank¹ med en prydlig, med överstycke försedd gallergrind som huvudentré mittför trädgårdens mittaxel samt fasta portar, med profilerad panel och sirliga smiden, till båda gårdarna utgjorde skyddet mot Svartbäcksgatan; ett lågt staket med rytmiskt stigande spjälsektioner utgjorde en mera graciös avgränsning mellan prefektgård och trädgård.

På ett lustigt men säkerligen ganska meningsfullt sätt har tecknaren accentuerat prefektbostadens mangård och stallgård i det gatuliv, som han låter röra sig på Svartbäcksgatan: utanför mangården återfinner man konverserande personer i högre ståndskostym och utanför stallgården bl. a. en vattenbärande piga. Ett prydligt ekipage och ett hölass bidraga också till att framkalla de associationer, som låta sig förena med de olika gårdsavdelningarna.

HUSETS TILLSTÅND ÅR 1797.

Ger sålunda den Linné-Naoclériska beskrivningen en allmän uppfattning om Botaniska huset och dess rumsindelning, främst i övre våningen, så ger det »Protokoll öfver syn å Botaniska boställshuset i Svartbäcken i och för brandförsäkring», som upprättades 1797, en mera detaljerad bild av dess dåvarande tillstånd och inredning. Följande skildring baserar sig på detta syneprotokoll:

¹ Att avgränsningen mot Svartbäcksgatan utgjorts av ett plank — och icke ett spjälstaket av trä eller järn — utläser jag bl. a. av detaljerna å Hallmans stick i *Hortus Upsaliensis* (Fig. 2). De två portarna, som ledde till mangården och stallgården på ömse sidor om gallergrinden vid huvudentrén, ha av deras ytterpanel och beslagssmiden att döma varit slutna, vilket i sin tur måste ha krävt slutenhet också hos det omgivande stängslet.

Det yttre: Huset, beläget i hörnet av Svartbäcks- och Tofvegatorna med långsidan emot den sistnämnda, var uppfört av tegel och vitrappat. Det hade vinkeltak av järnplåtar, vilket hade tvenne plåtbeslagna vindskappor och två skorstenar, även dessa plåtbeslagna, samt stor takränna av järnplåtar med tvenne förtenta bleckrör. Till huset hörde tolv par beklädda målade fönsterluckor med beslag. Utvändigt i själva byggningsmurarna funnos nischer, »urholkningar eller fördjupningar». Den murade tegelstommen vilade på sträckstensmur. Under huset fanns en av tegel murad och välvd källare. Denna hade svalc, i vilken fanns en välvd stentrappa, och glugg med järnlucka.

Det inre: Byggnaden, som var i gott stånd, bestod av två våningar, av vilka den undre var indelad till en förstuga, ett kök, en sal och fyra kamrar och den övre till en förstuga, en sal och fem kamrar. På vinden funnos tre kamrar och mellan dessa en stor, öppen vind. I hela huset fanns golv av halvbottenbräder med underslag och spik. Taken voro gipstak med lister, 14 stycken större och mindre; vindskamrarna hade också gipstak, ehuru grövre. I tre rum funnos »Pappers wådTapeter» och i två rum fanns målning »på sjelfwa Rappningen».¹

Nedre våningen: Nedre våningen hade tolv fönster, »af hwitt glas uti bly», 3 alnar höga och 2 alnar breda. I densamma fanns 125 $\frac{1}{2}$ alnar fylld och målad bröstpanel, 1 $\frac{3}{8}$ alnar hög.² Dörrarna, sex till antalet, voro franska målade sådana med karmar, foder och täckta lås. I nedre salen fanns ett målat skänkskåp med dörrar och täckt lås samt spis med »postementer» och överstycken av huggen gotlandssten.³ För övrigt funnos i nedre våningen en blå och vit »porcellains Kakelugn» och tre stora gröna kakelugnar, samtliga på stenplan. I köket fanns stor spis med bakugn.

Övre våningen: Övre våningen hade tretton fönster, men endast 2 alnar breda och 2 $\frac{1}{4}$ alnar höga. Här fanns 100 alnar fylld och målad bröstpanel, 1 $\frac{1}{2}$ aln hög.⁴ Dörrarna voro av samma slag som i nedre våningen med karmar och täckta lås, men sju till antalet. I övre våningen fanns ett väggfast skänkskåp i två avdelningar med hyllor, dörrar och lås. Salen hade spis med »postementer» och överstycke av huggen gotlandssten. Därjämte funnos i övre våningen en blå och vit »Porcellains Kakelugn», två blåa kakelugnar, en gammal grön dito samt en målad kakelugn, samtliga på stenplan.

¹ De med tapet försedda rummen ha sannolikt varit nedre hörnrummet vid Svartbäcks- och Linnégatorna (»Fru Linnés kabinet») samt de två rummen i övre våningen närmast till höger om salen. De med »målning å sjelfwa Rappningen» försedda rummen ha varit kökskammaren i nedre våningen samt rummet närmast förstugan i övre våningen. Väggdekoren utgjordes av schablonmålning, som återfanns vid restaureringen; den tillhör dock sannolikt husets efterlinnéanska skede.

² Denna uppgift anger, att samtliga rum i nedre våningen — utom köket — haft bröstpanel 1797.

³ »I äldre tid användes i Mellansverige nästan alltid sandsten (gotlandssten eller roslagssten) till yttre arbeten, såsom grundens klädande, yttertrappor, portaler, rännstenar etc., och kalksten (ölandssten) till invändiga arbeten, såsom golv, eldstadsplaner, invändiga trappor m. m. Spisomfattningar gjordes dock i allmänhet av gotlandssten. Sandstenen oljemålades eller oljades alltid.» GÖSTA SELING, *Svenska herrgårdshem under 1700-talet*. Arkitektur och inredning 1700 — 1780. Nordiska Museets Handlingar: 7. Stockholm 1937, sid. 344, not 29.

⁴ Uppgiften tyder på att alla rum i denna våning haft bröstpanel 1797.

Vinden: Vindskamrarna hade fyra fönster, samma som föregående men 1 aln 18 tum breda och 1 aln 16 tum höga, samt två vindsfönster, 1 $\frac{3}{4}$ aln breda och 2 alnar höga. Vindsrummen hade tre franska målade dörrar med lås och karmar och två gröna kakelugnar på stenplaner.

Övriga lokaliteter m. m.: Förstugudörrarna voro målade och hade fyllningar »uti Karm och fönster ofvantill» samt ett stort täckt lås med klinka och två regler. Vid gården låg ett trappsteg av sandsten. I nedre förstugan fanns golv av plansten. Trappan till övre våningen var av vanlig trappsten och hade ledstång av järn. Trappan till vindsrummen var av trä.

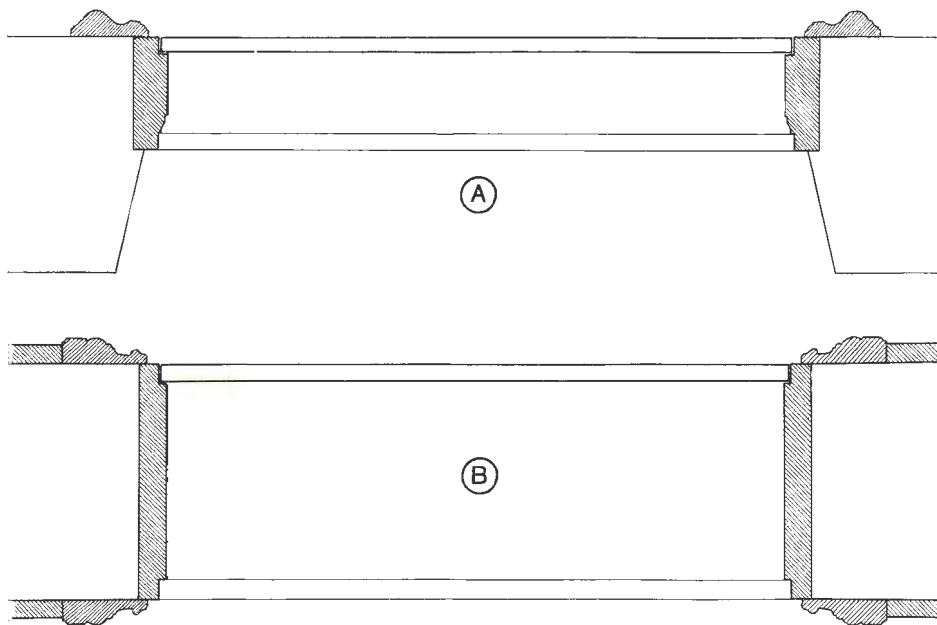

Fig. 15. A. Det äldre inredningsskiktets dörrömfattningssnickeri, försök till rekonstruktion; B. Dörrömfattning till bröstpanelsinredningen.

DEN BYGGNADSHISTORISKA UNDERSÖKNINGEN.

Man kan knappast säga, att det var i ett så helt tilltalande hus, restaureringsarbetena sattes i gång den 1 juli 1935. Under tidernas lopp hade, som ovan redan framhållits, olika nedbrytande element härjat med både exteriör och interiör, och det var svårt att skönja någon kvardröjande 1700-talsstämning i eller kring den gamla byggnaden.¹ Fasadernas smuts-

¹ En utförligare beskrivning av den byggnadshistoriska undersökningen har icke ansetts behövlig; en alltför detaljrik skildring skulle säkerligen därtill tynga framställningen. Den som önskar ytterligare upplysningar rörande vissa detaljer hänvisas till det från undersökningsarbetet

Fig. 16. Från Linnés yttre arbetsrum i övre våningen: rester efter den gamla inredningen med svart målad sockel, putsat bröstvärn under fönstret samt märken efter foder runt bröstvärn och fönster; jfr fig. 17.

gulvitt avfärgade puts företedde betydande bristfälligheter, och ställvis titade äldre lager eller rent av tegelmurverket fram. Snickerierna i fönster-

sammanställda byggnadsarkivet i Linné-Sällskapets arkiv i museet, vari ingå icke blott resultaten från den historiskt-dokumentariska undersökningen utan också en av uppmättningsritningar, fotografier, färg- och tapetprov åtföljd noggrann berättelse över alla gjorda iakttagelser.

Restaureringsarbetet tog sin början 1 juli 1935 och avslutades i maj 1936. Museiinredningen påbörjades 15 febr. 1937 och avslutades 30 maj 1937. Jag önskar härmed framföra mitt vördsamma tack till Svenska-Linné-Sällskapets styrelse för att styrelsen givit mig förtroendeuppdraget att vara icke blott restaureringsarbetets daglige kontrollant utan också att därefter vara ledare av museiinredningsarbetet. Särskilt riktar jag mig därvid till den av Sällskapet tillsatta byggnadskommittén. Jag vänder mig i första hand till Sällskapets sekreterare och allt i allo bibliotekarien ARVID HJ. UGGLA, vars utomordentliga vetande i de Linnéanska tingen städe varit mig till stöd, samt byggnadskommitténs skattmästare bibliotekarien JONAS L:SON SAMZELIUS, med vilken jag praktiskt taget dagligen haft förmånen att diskutera olika frågor i samband med mitt under närmare två år bedrivna arbete. Ett varmt tack riktar jag också till det ursprungliga restaureringsprogrammets författare, antikvarien fil. dr ERIK LUNDBERG och intendenten fil. dr SIGURD WALLIN, vilka varit det kulturhistoriska arbetets överledare; jag betraktar det intima samarbetet med dem såsom en för mig grundläggande skola i 1700-talets arkitektur och kulturhistoria. Jag har även haft förmånen att diskutera vissa enskildheter med min vän stadsantikvarien i Stockholm fil. dr GÖSTA SELLING. — Ett hjärtligt tack riktar jag också till Linné-Sällskapets skicklige trädgårdsförman RICKARD CARLSSON för hans beredvilliga hjälp i mångahanda ting samt vidare till min ritare herr KARL KARLSSON, som på ett synnerligen förtjänstfullt sätt utfört det krävande ritningsarbetet. Slutligen tackar jag ingenjör ANDERS DIÖS,

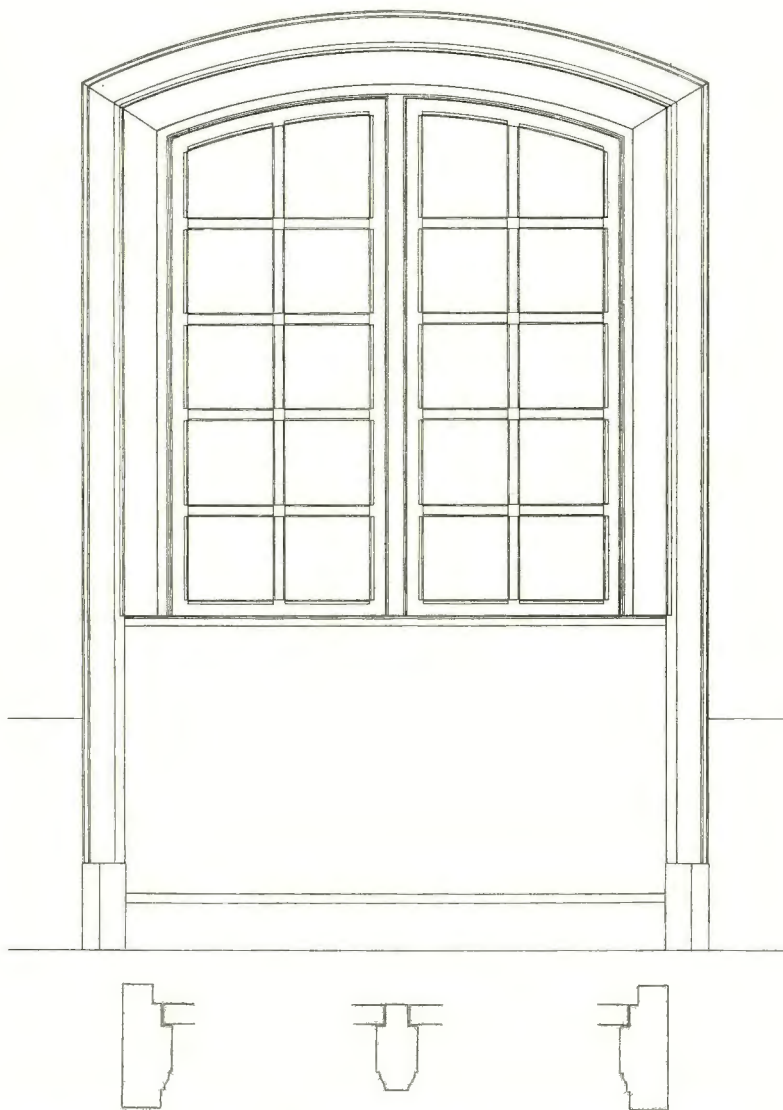

Fig. 17. Samma fönster som fig. 16, rekonstruerat efter bevarade rester. Skala 1 : 20 (karmsektionen 1 : 10); jfr fig. 8 a—b.

karmar och fönsterbågar föreföllo att vara betänkligt murkna, och teglet närmast ovanför grunden var hårt angripet av frosten. De ursprungliga fönsterluckorna voro för länge sedan försvunna, men de kraftiga järnkro-

byggmästare AXEL STIGENBERG, verkmästare OLOF OLSSON, målarmästare AXEL LINDGREN och verkmästare ERNST SARBY samt i övrigt samtliga vid restaureringen och museiinredningen verk-samma entreprenörer, leverantörer och arbetare, vilka alla utan undantag varit beredda att sätta till hela sin kraft för att göra resultatet så lyckosamt som möjligt.

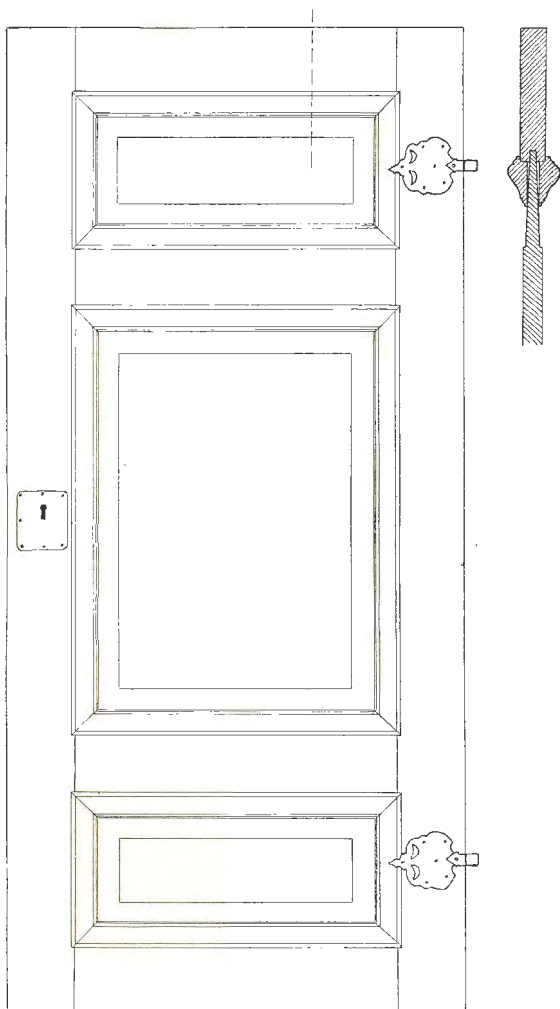

Fig. 18. Botaniska busets bevarade dörrtyp, fransk dörr med stor mittfyllning (nyckelskylden recent). Skala 1 : 15.

karna i karmarna skvallrade ännu om att sådana funnits runt hela nedre våningen. Taket var belagt med ett förhållandevis nytt järnplåttak, som också det var synnerligen bristfälligt och i starkt behov av förnyelse.

Vid inträdet genom de sannolikt under 1800-talets första hälft tillkomna ytterportarna¹ kom genom de oljemålade putsväggarnas förmedling närmast 80-talet emot en i stället för rokokotiden. I stora salen rakt fram hade mellanväggen till rummet till vänster borttagits, och tillsammans bildade dessa två rum en större sal, Akademiska kapellets övningssal (Fig. 4). Väggarna voro oljemålade i en blågrön »institutionston», och den runt om

¹ Närbesläktade sådana finnas i flera exemplar i Uppsalaarkitekturen under 1800-talets första hälft, bl. a. Östra Ågatan 21, Kungsgatan 32 och Dragarbrunnsgatan 17.

salen löpande bröstpanelen hade ett mer än lovligt lappigt intryck, sammansatt som den var av sektioner av fyllningar av olika typ och längd.

I det gamla köket var den stora spisen riven och ersatt av en modernare sådan och i kammaren innanför må skörden till byggnadsarkivet av tapetprover från icke mindre än 17 omtapetseringar vara ett vittnesbörd om lokaliteternas interiörförändringar genom åren.

Steg man uppför trappan erhöll man redan vid inträdet i den ljusa förstugan betydligt gladare intryck, och kom man sedan in i den övre stora salen hade man känslan av att vara 1700-talet ganska nära. (Fig. 5.) Inredningen var här avsevärt bättre i behåll; bröstpanelen, fönstrens vulsiga rokokofoder och de elegant profilerade bröstvärnsfyllningarna gävo ifrån sig en omisskännlig stämning från tiden. I andra hänseenden gav interiören dock intryck av modernitet: både till förstugan och till de båda sidorummen ledde relativt nya döbattangdörrar, väggarna voro tapetserade och snickerierna blänkte kallt vita med sin tjockt påstrukna lackoljefärg.

De båda rummen till vänster om salen hade även de bröstpaneler, av vilka det närmaste rummets var av äldre typ. Här fanns också vid norra väggen nischen kvar till den gamla kakelugnen. I det inre rummet, som senast tjänstgjort som Director musices' kompositionsrum, hade inredning från senare tid något decimerat rummets yta: i det inre vänstra hörnet befann sig en spiraltrappa upp till vindsvåningen, och till höger därom vid väggen en liten alkovartad inbyggnad.

Rummet till höger om salen hade också det bröstpanel av äldre typ, nu målad i en blå färg; rummen intill voro omändrade till köksdeparte-

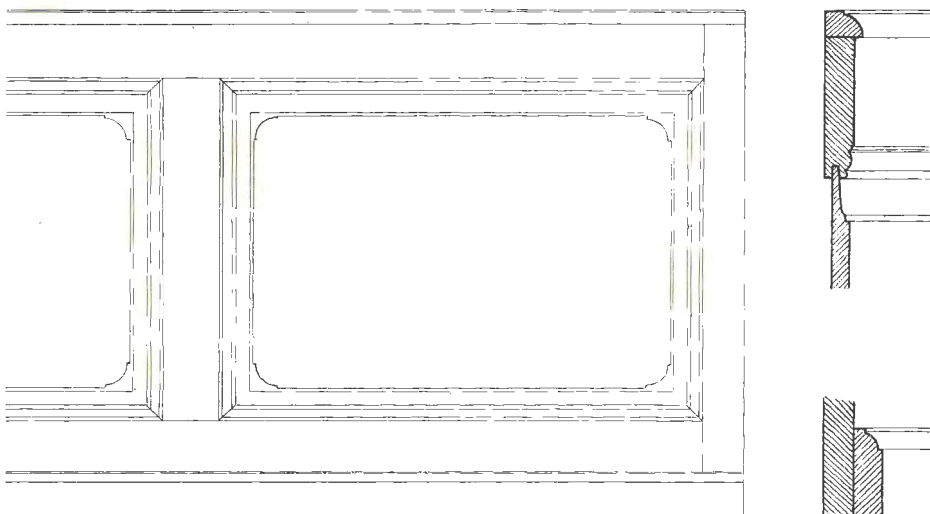

Fig. 19. Bröstpaneltyp från andra inredningsskiktet (från rummet till höger om övre salen.
»Museet». Skala omkr. 1 : 13, sektionen dubbel storlek.

ment, det ena till serverings- och skafferirum, det andra — närmast förstugan — till kök.

Alla gamla eldstäder i huset, salarnas öppna spisar och rummens gröna och blå kakelugnar, voro borta och ersatta av nyare ugnar eller kaminer; golven voro omlagda i sen tid.

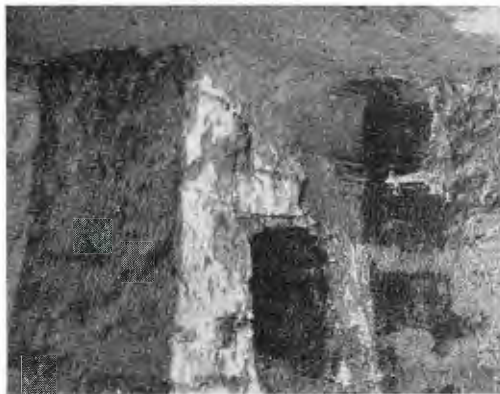

Fig. 20. Rester efter 1700-talstaklist i rummet närmast förstugan i övre våningen; jfr fig. 21.

Det yttre. I min redogörelse för den byggnadshistoriska undersökningen av det Rudbeckska prefekthuset¹ har jag påpekat den relation, vari den nya byggnaden av 1743 kom att stå till den gamla av 1693. Det framgick därav, att väsentliga partier av det äldre husets omslutningsmurar sparts men att innerväggarna förnyats till en mera regelbunden våningsplanlösning efter den sexdelade planens typ.² Dels genom de sparda murpartierna,

vilka ju kommo att diktera husets storlek i plan, dels genom den originella nischutsparningen på gavlar och fasader bör arkitekturen i det Linnéanska huset i viss mån betraktas som avhängig av det Rudbeckska husets form och stil.³ Ombyggnaden kan dock sägas ha gjorts med sådan smidighet och låt oss säga finurlighet, att det nya huset helt igenom fick modern och tidsenlig karaktär.

Skikten i fasadernas och gavlarnas tjocka putslager visade, att den Linnéanska byggnaden upprepade gånger omputsats och omfärgats. Före den senaste smutsgulvita avfärgningen fanns en röd sådan, och det understa lagret utgjordes av en gul färg, som fläckvis utbredde sig i närmast brandgulröda fält. Den profilerade kraftiga taklisten hade en svagt grå avfärgning, och fasadernas grunda murnischer hade omfattningar av i samma grå ton uppmålade lisener. Detta avfärgningssätt kunde också iakttagas på fönstrens putsfoder samt på gavlarna, där fasadtaklisten liksom fortsatts med ett band i samma färg. Gavelröstena hade sin puts helt förnyad, men sticket från 1745 antyder hur metoden i rösternas avfärgning varit: mittpilastern mellan fönstren hade tydligen fortsatts ända upp till taknocken med ett band i pilasterns bredd. Man kan, som jag tidigare nämnt, säga, att vardera gavelfältet livats av ett markant grått »kors» över den i övrigt gula ytan. (Jfr Fig. 2 och 31.)

¹ Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift, Årg. XX, 1937, sid. 150 ff.

² Se uppmättningsplanen i min anf. uppsats sid. 160, bild 17.

³ Se därom utförligare i avsnittet Botaniska husets arkitektoniska särart, sid. 60.

Vid gårdsfasadens renknackning gjordes en del viktiga »fynd», nämligen av icke mindre än fem uppmålade, av putsfoder omgivna fönsterblinderingar från den första byggnadstiden: tre i nedre våningen och två i den övre, representerande de andra och femte fönsteraxlarna från öster räknat, därtill nedre våningens västligaste fönster. (Fig. 6.) De två östligaste voro de bäst bevarade, och då man kunde ta för givet, att de utgjorde »kopior» av de ursprungliga fönstren, hade man av deras utseende fått utomordentlig upplysning om de gamla fönstrens form. Nedre våningens uppmålade fönster (Fig. 7 a—b) hade samma storlek som de riktiga fönstren; den imiterade karmen hade dock både mittpost och losholz och alltså utgjort ett fyrdelat fönster. I varje fönsterdel ovan losholzen voro fyra rutor uppmålade och i de undre åtta. Mellanrummen mellan rutorna hade »spröjsar» av omkring tre cm:s bredd. Runt uppmålningen fanns ett sår av ett bevarat putsfoders bredd, som tydligen utgjorde rest av ett ursprungligt foder.

Den övre våningens blinderingar (Fig. 8 a—b) hade i huvudsak samma storlek som fönstren i övrigt. De skilde sig dock från dem därigenom, att överdelen var stickbågformigt rundad; karmen saknade losholz, och vardera fönsterbågen hade endast tio uppmålade rutor, varför övervåningens fönster följaktligen blevo mindre än nedre våningens, som tillsammans hade tolv rutor i varje fönsterhåll. Blindfönstren överensstämma i form och storlek märkbart väl med Hallmans teckning (Fig. 2), vilket tyder på att Botaniska huset haft träspröjsfönster av blindfönstrens typ i varje fall under 1740-talet.

Nedre våningen. Denna våning var illa åtgången av fukt och röta, och upprepade reparationer hade sopat bort varje spår av 1700-talsstämning i rummen. Redan den preliminära besiktningen av det äldre inrednings-

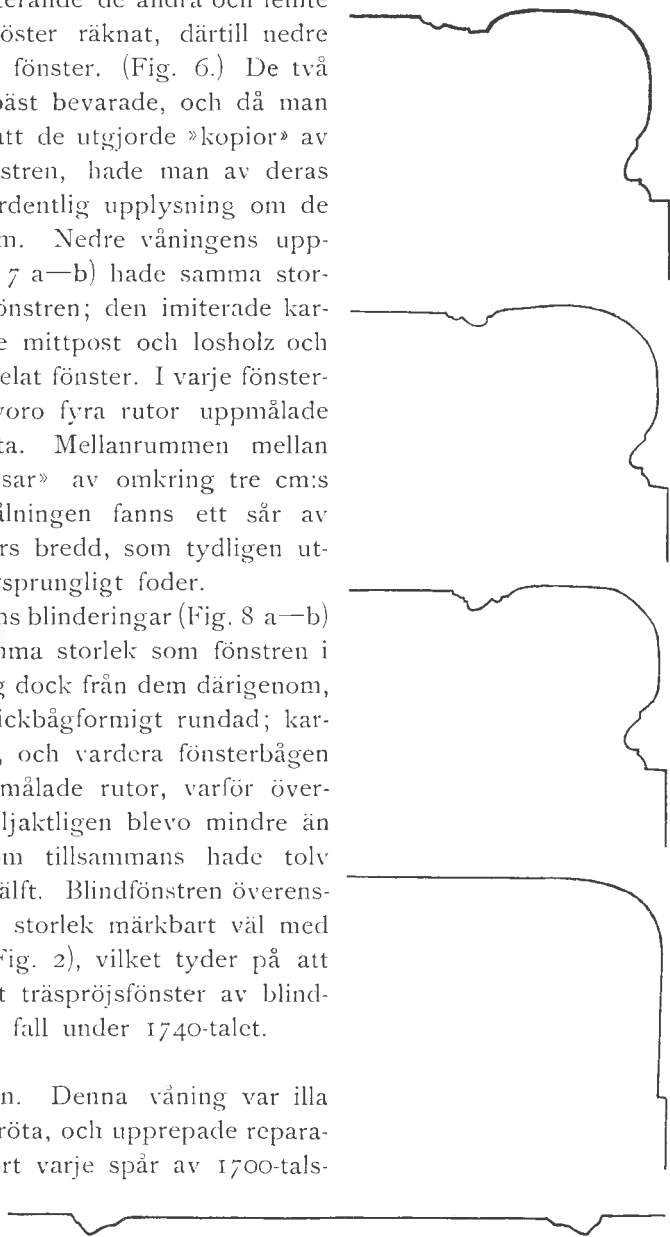

Fig. 21. Bevarade taklisttyper, de profilerade från nedre våningen, den släta från övre våningen (Linnés bibliotek och arbetsrum); underst krans till takkrona i nedre salen. Skala 1 : 10

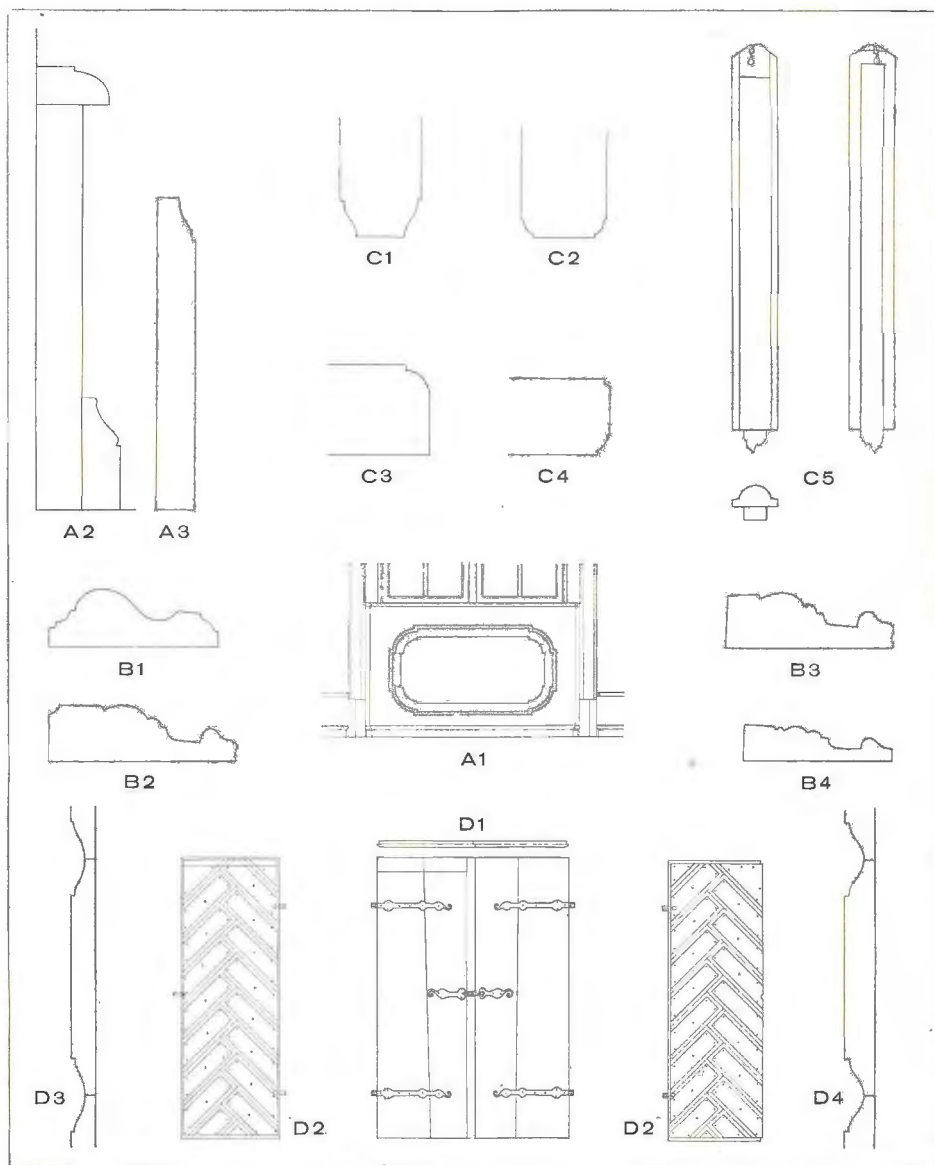

Fig. 22. Profiler m. m. till Linnéhusets 1700-talssnickerier: socklar och halvpaneler (A), fönster- och dörrfoder (B), fönsterkarmar och fönsterbänkar (C) samt fönsterluckor (D).

Skala 1 : 5 (A 1, D 1 och D 2 1 : 50).

A 1. Bröstpanel under fönstren i övre salen. A 2. Halvpanel i övre salen. A 3. Sockel i köket (nedre botten). B 1. Fönsterfoder i övre salen. B 2. Dörrfoder i nedre förstugan. B 3. Fönsterfoder i rummet t. v. om nedre salen. B 4. Fönsterfoder i rummet t. h. om övre salen. C 1. Mittpost i köksfönstret (nedre vän.). C 2. Mittpost till hela övervåningens nyare fönstertyp. C 3. Fönsterbänk till fönster i trappan mellan huvudvåningarna. C 4. Fönsterbänk till fönstren i vindsrummen mot Svartbäcksgatan. C 5. Fönsterspröjs, tillhörig äldre smårutat fönster; fynd i trossbotten mellan övre våningen och vindsvåningen. D 1. Fönsterluckor av den äldre typen, stängda, utvisande smidenas placering. D 2. Fönsterluckornas profilsida. D 3. Profil av äldre typ i fönsterluckspanelen. D 4. Yngre profil i d.o.

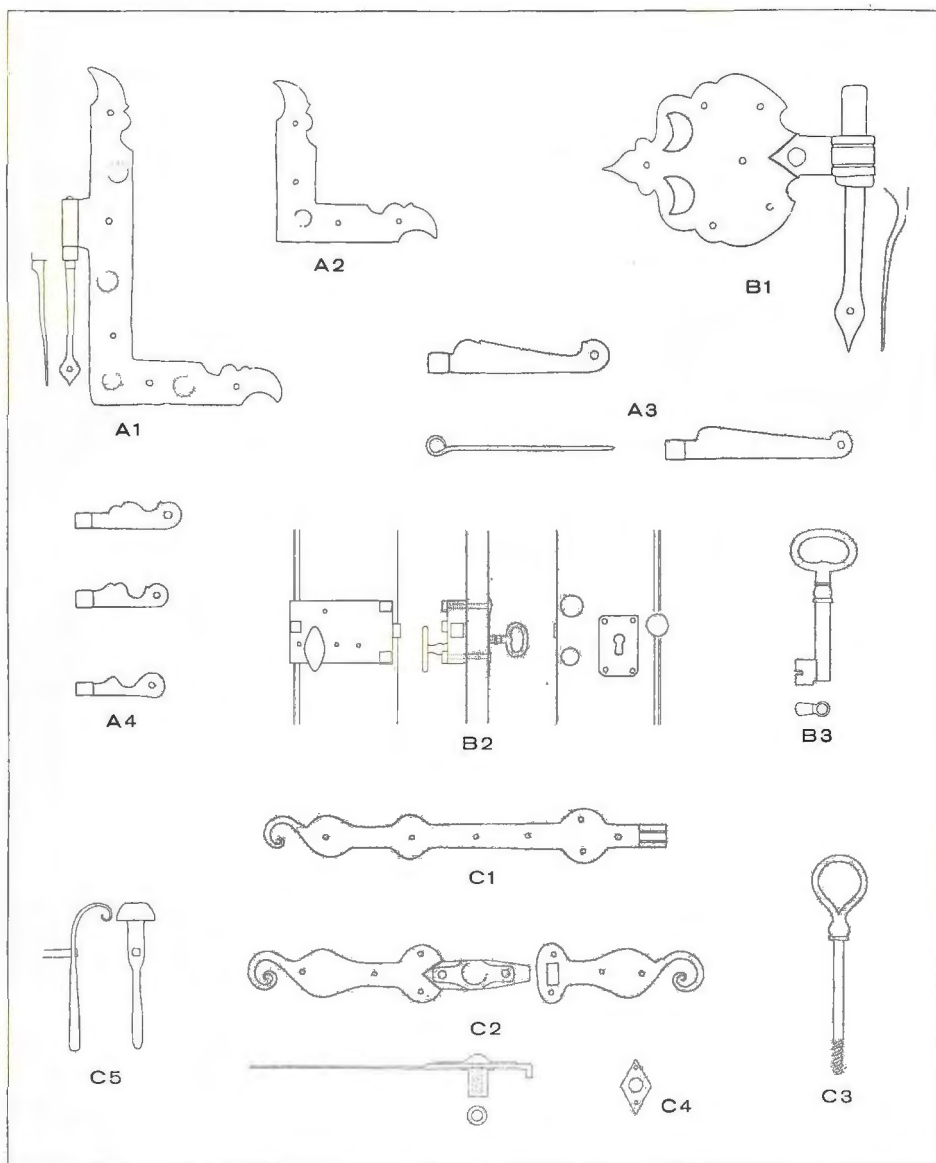

Fig. 23. Linnéhusets byggnadssmiden till fönster (A), dörrar (B) och fönsterluckor (C).
Skala 1 : 5 (B 2 och alla C 1 : 10).

A 1. Gångjärn till fönster. A 2. Hörnbeslag till d.o. A 3. Varianter av större fönsterhakar. A 4. Varianter av mindre d.o. B 1. Gångjärnsbeslag till dörr. B 2. Lås till dörr i vindsvåningen. B 3. Nyckel till detta lås. C 1. Gångjärnsbeslag till fönsterlucka. C 2. Beslag till luckornas stängningsanordning (jfr D 1 å fig. 22). C 3. Skruv till fönsterlucka. C 4. Beslag till sådan skruv. C 5. Vred till fönsterlucka.

beståndet hade dock givit besked om, att på åtskilliga platser i våningen kvarstodo äldre snickerier med otvetydig 1700-talskaraktär. Sålunda funnos, som ovan nämnts, ganska väsentliga delar av äldre bröstpaneler i det rum, som tidigare sammanslagits av salen och det till vänster

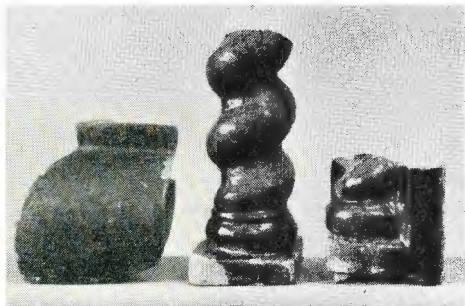

Fig. 24. Fragment av grönglaserade kakel till 1600-tals- (?) och 1700-talskakelugnar; fynd i trossbotten mellan övre våningen och vindsvåningen.

om denna belägna rummet. Till sammans med det äldre beståndet av dörrar, dörr- och fönsterfoder samt smygpaneler gåvo dessa en viss upplysning om karaktären hos i varje fall den senast tillkomna 1700-talsinredningen. Därtill kom att i våningens bostadsrum de äldre taklistprofilerna funnos kvar och därjämte de väggspång, vid vilka de gamla kakelugnarna stått. Det visade sig också, att så gott som genomgående äldre fönsterkarmar

funnos kvar, ehuru de ombyggts för fönster av hela karmens höjd; sår i mittposten visade, att man i sen tid hade tagit bort losholzen och fasat ur karmen för fönstrens koppling. Genom dessa iakttagelser kunde man återfå de gamla fönstrens typ, vilken överensstämde i indelning med de på fasaden mot gården funna målade blindfönstren. Anmärkningsvärt var att bland fönsterkarmarna funnos två typer, skiljbara genom profilerna; detta kunde icke tolkas på något annat sätt än att de voro tillkomna under olika tider.

Undersökningen av färglagren å inredningssnickerierna visade sig bli den säkraste utgångspunkten för att bedöma, hur många gånger reparationer förekommit i byggnaden: icke mindre än 6—8 sådana lager kunde så gott som genomgående särskiljas.

Beträffande de ursprungliga väggarna kunde iakttagas, att de samtliga under det tidigaste inredningsskedet varit enkla avfärgade putsväggar. Märken av olika slag — men också endast sådana — gåvo dock vid handen, att de i ett senare skede försetts med tapeter.

Vid sidan om den egentliga bostadsrumssviten tillkom köksdepartementet, vilket utgjordes av köket till höger om förstugan och innanför detta köskammaren. I dessa rum hade inredningen som sig bör varit enklare; här återfunnos icke taklister eller andra mera iögonfallande inredningsdetaljer.

Vid uppbyggnaden av de förhållandevis nya golven befanns att inga rester funnos kvar av den gamla plankgolvbeläggningen:

Salen. Den centralt i huset liggande salen, som var våningens representativa rum, hade efter de bevarade resterna att döma under sitt 1700-

talsskede haft en för tiden typisk inredning, sober och värdig. Dess arkitektoniska utformning byggde på den symmetriska principen: den över hörn placerade öppna spisen — till vänster när man kommer in från förstugan — hade motsvarats i motsatt hörn av ett på samma sätt placerat skåp¹, vilket dock i detta rum enligt det bevarade syneprotokollet stått fritt. Fönsterväggen upptogs så gott som helt av sina tre höga nischfönster, omslutna av bevarade foder och profilerade smygpaneler. Sidoväggarna genombrötos nära fönsterväggen av dörröppningarna till de på ömse sidor om salen belägna rummen, och alla detaljer hade sammanbundits till en enhet av bröstpanelen, vars profiler voro av samma slag som övriga bevarade snickeriers.

Sår i murbruket i spishörnan angav omfattningsgränserna för den gamla spisen (Fig. 13), men den i gotlandssten utförda spisomfattningen var för alltid försvunnen.

En viktig inredningsdetalj i salen återfanns i väggen mellan denna och köket — alltså omedelbart till höger vid inträdet från förstugan — nämligen murhålet för den ursprungliga matluckan. Detta fynd var värdefullt icke blott därför att dylika matluckor numera äro sällsynta i 1700-talsarkitekturen, utan också därigenom att denna detalj liksom angav, att salen haft uppgift som matsal.

Vid omputsningen av ett väggparti mellan mittfönstret och västra fönstret kunde en för inredningshistoriken viktig iakttagelse göras. Det visade sig nämligen, att ett äldre avfärgat putslager befann sig vid pass tre centimeter innanför den nuvarande väggen, till vilken ju den bevarade inredningen hör. Ett äldre inredningsskede hade alltså föregått det, då de nuvarande snickerierna tillkommo. Genom den starka demolering, som fukten åstadkommit runt praktiskt taget

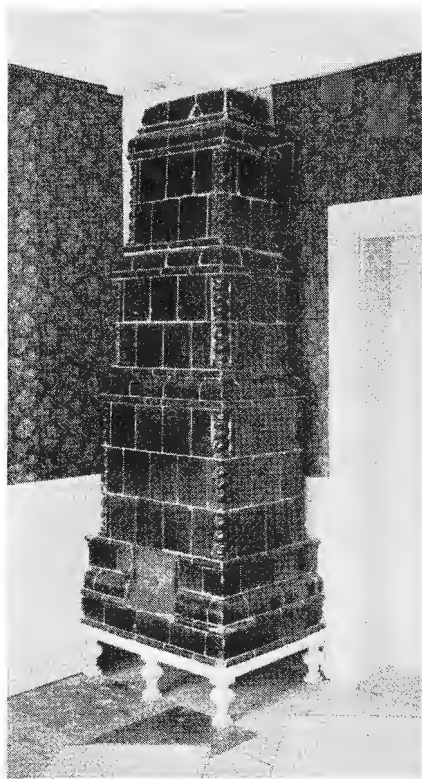

Fig. 25. Kakelugn från Rungarn, Bladåkers s:n, Uppland, från mitten av 1700-talet; samma typ, varav rester funnits i Botaniska huset (fig. 24).

¹ En sådan inredningsanordning i salarna — som var mycket vanlig under 1700-talet — kan exempelvis studeras på Rungarns slott, Bladåkers s:n, Uppl. Stora Rungarnssalens skåp har använts som förlaga vid inredningen av skåpet i Linnéhusets övre sal.

hela rummet, var det dock icke möjligt att iakttaga spåren efter detta äldre inredningsskikt på något mera ställe.

Rummen till vänster om salen. Rummet närmast salen, som i likhet med det innanför belägna vette mot trädgården, hade också med största sannolikhet haft bröstpanel av samma typ som i stora salen; fönsteromfattningarna voro här något enklare så tillvida som endast släta paneler klädde de nischlösa fönstrens smygar. Mitt å den norra väggen återfunnos märkena efter det profilerade språnget i taklisten för kakelugnspipan. I taket blottades såret efter den ursprungliga kransen för takkronan (Fig. 9).

Det inre rummet var mycket svårt anfrätt av fukt, och det kunde endast konstateras, att väggarna ursprungligen varit putsväggar; troligt är dock, att även detta rum haft bröstpanel under den Linnéanska tiden.

Rummen till höger om salen. Av dessa tre rum hade endast det närmast salen belägna varit egentligt bostadsrum. De övriga voro köskammaren samt det mot gården vettande köket.

Rummet närmast salen hade tydligen under tidigt 1800-tal undergått en genomgripande restaurering, ty både dörr och fönster omgävos av typiska empirenickerier, vilka väl fått avlösa 1700-talsinredningen med dess vulstigare foder och bröstpanel. I detta rum funnos tydliga spår efter tapeter, som klistrats på väggarna. Då empiretidens inredning befann sig i gott skick, har densamma bibehållits; rummet har nu tapetserats med en bredrandad tapet, uppmålad efter ett i trossbotten funnet tapetstycke med sådant mönster.

Köksavdelningen. Köskammaren, i vilken man inkom från föregående rum genom en tapetdörr, hade haft en inredning bestående av putsväggar med fotlist samt en enkel hålkälsövergång mellan tak och vägg. Kakelugnens plats hade varit vid östra väggen.

I köket återfanns under golvet i samma hörn, där den nyare spisen stått, grunderna efter den gamla stora spisen, vilka tydligt angåvo dess omfång. Vid västra väggen kvarstodo ännu delar av en stickbågig nisch, som i golvhöjd genombrutit spisens fundament och antagligen haft tjänst som upplagsplats för ved. Mursår i den undre putsen angåvo spiskupans profil mot de omslutande väggarna, och bakugns läge framgick av bevarade fragment av dess valv i västra väggen. Sammanställda visade sig de funna måtten förhållandevis nära överensstämma med spisen på Hammarby; med densamma som förlaga blev den nya spisen uppmurad (Fig. 34.)

De stora fasta skåpen visade sig tillhöra en senare inredning.

Övre våningen. I denna våning var den gamla inredningen betydligt bättre bevarad än i den nedre. I så gott som samtliga rum återfunnos

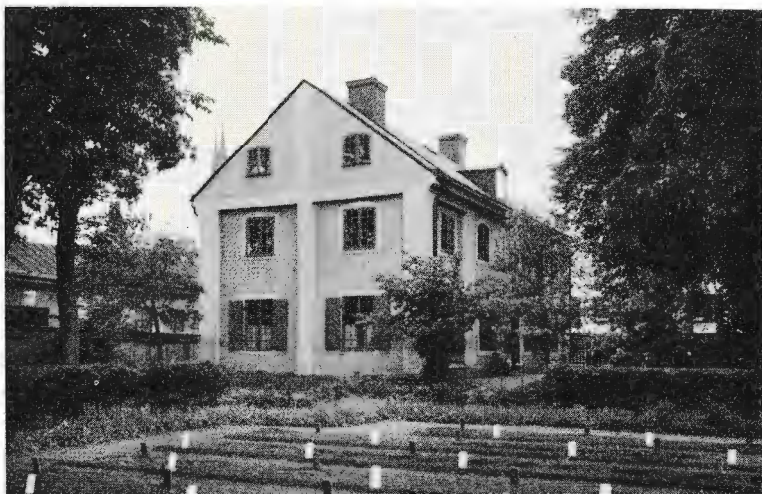

Fig. 26. Botaniska huset från trädgården efter restaureringen.

1700-talsbröstpaneler av samma typ som i nedre våningens sal. Till bröstpanelerna hörde också fönster- och dörrfoder av samma släktskap efter profilerna att döma, vilket allt gav åt denna våning en avsevärt både äldre och ädlare karaktär.

I likhet med vad fallet var på nedre botten kunde här iakttagas att väggarna i samtliga rum tidigast varit enkla putsväggar, och då inga profilerade taklister återstodo, syntes denna våning ha haft en ännu enklare inredning från början än den nedre.

Vid upptagandet av de nya golven antecknades med tillfredsställelse, att i icke mindre än fyra rum, därav i hela filen mot Linnégatan, de gamla plankgolven funnos kvar: de utgjordes av breda plankor, spikade med grov spik, med synliga eller i träet sänkta huvuden. I samtliga rum återfunnos märkena efter de gamla kakelugnarna.

I denna våning hade de äldre bågtäckta fönsterkarmarna tydligen på ett ganska tidigt stadium utbytts mot sådana med raka överstycken. Med utgångspunkt från denna iakttagelse kunde man, på samma sätt som förhållandet var i nedervåningen, även i övervåningen liksom skönja, att ett äldre inredningsskikt avlösts av ett yngre. Anmärkningsvärt var också att övervåningens senare karmar hade samma profil som den yngre karmtypen på nedre botten.

Salen. Detta rum, övervåningens representativaste, hade ännu lyckligt nog sin gamla inredning till huvudsakliga delar bevarad. (Fig. 5.) Fönstren omgävos av vulstiga rokokofoder — med samma profil som dörrarnas fyllningslister — och i nischbröstvärnen funnos alltså eleganta

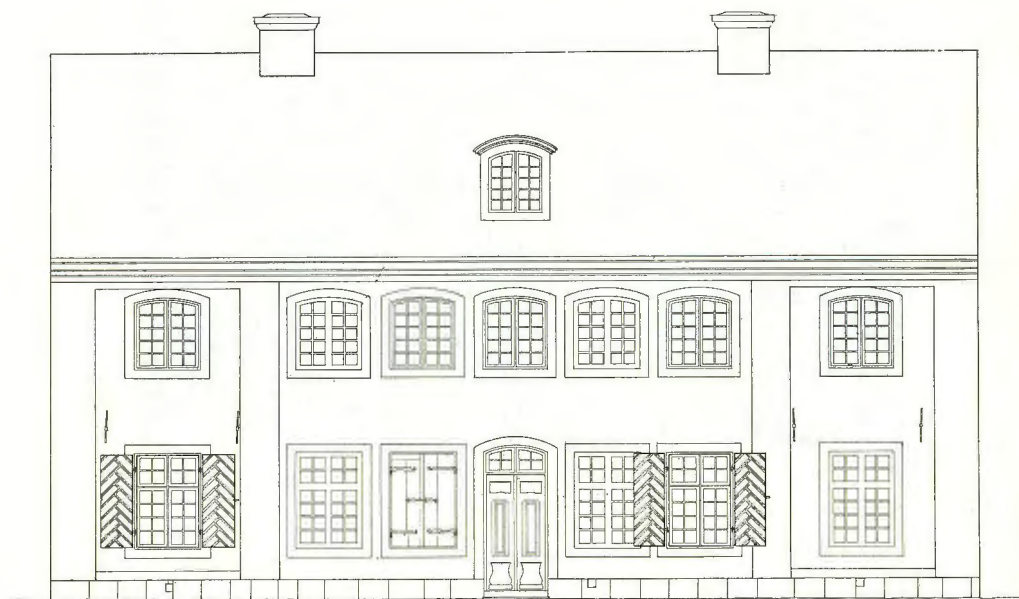

Fig. 27. Botaniska huset, gårdsfasaden; dess utseende på 1740-talet. (Porten rekonstruerad.)

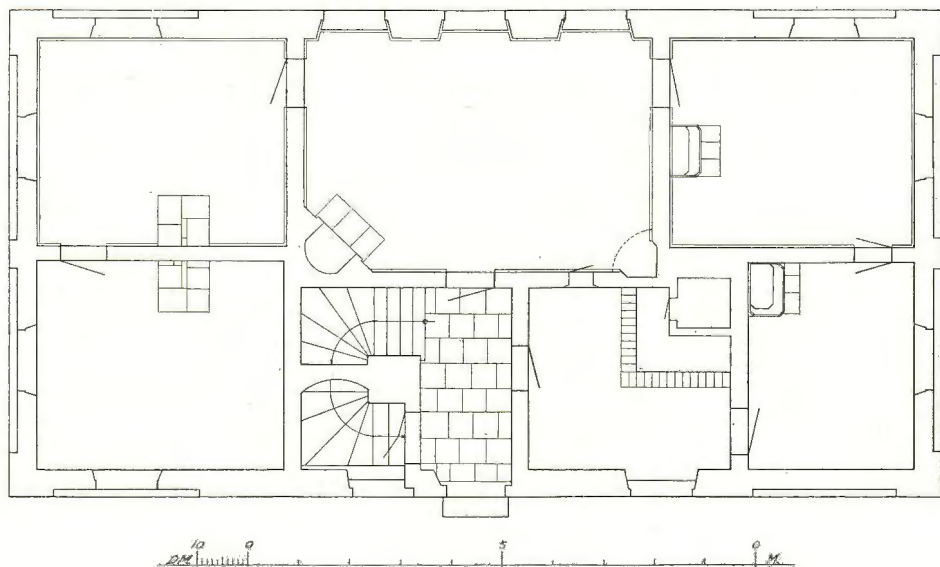

Fig. 28. Plan över nedre våningen efter återställandet.

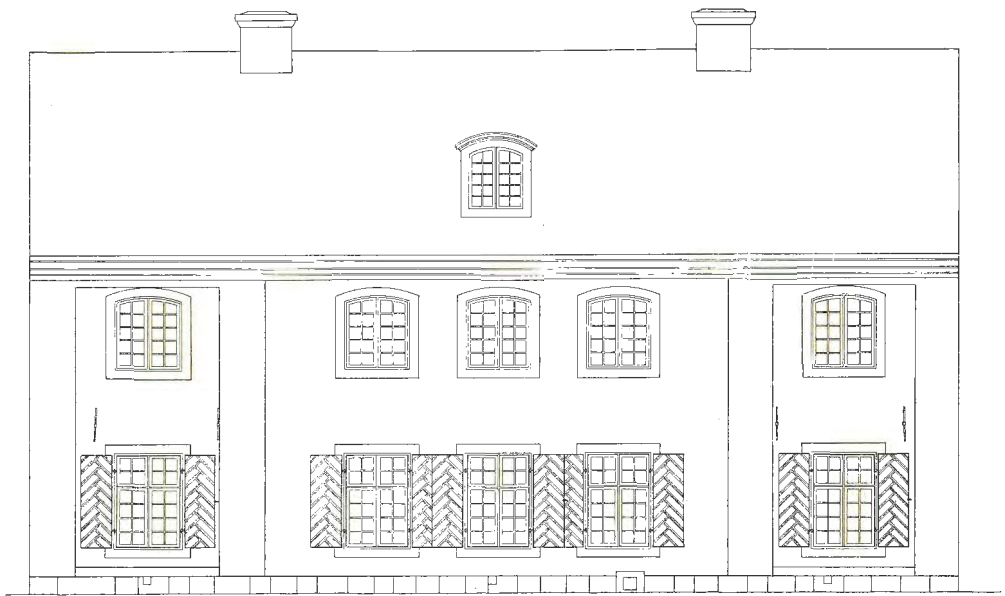

Fig. 29. Fasaden mot Linnégatan under 1740-talet.

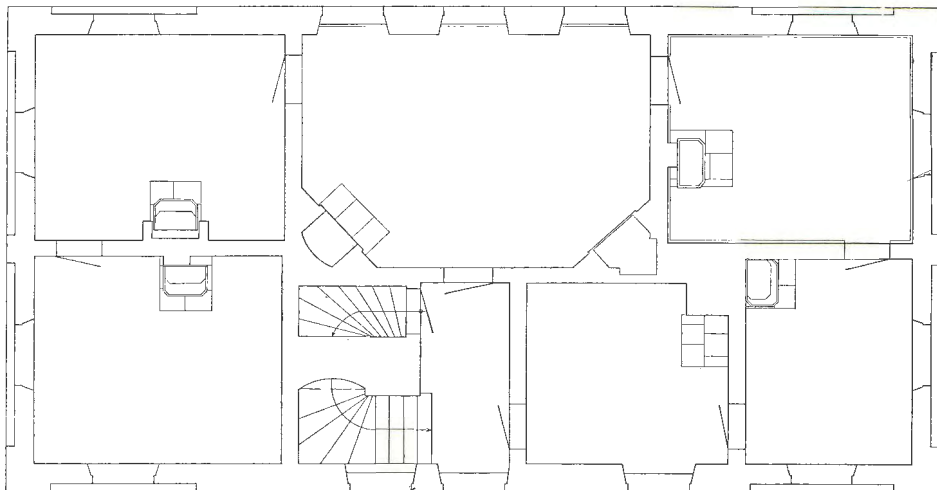

Fig. 30. Plan över övre våningen efter återställandet.

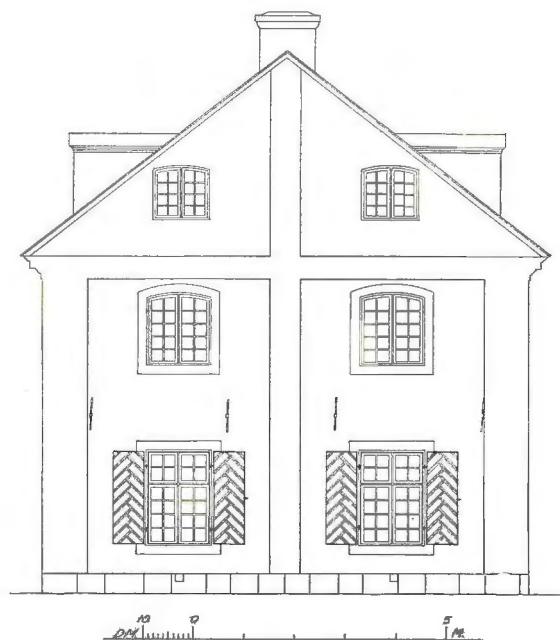

Fig. 31. Gaveln mot Svartbäcksgatan i dess skick vid mitten av 1700-talet (jfr fig. 2).

yllningspaneler av omisskännlig tidig 1700-talstyp (Fig. 10). Den höga bröstpanelen såg dock misstänkt »slät» ut, och den visade sig också vara uppbyggd av en halvhög panel, vars mellandel i senare tid höjts till bröstpanelshöjd. I nordöstra hörnet återfunnos rester och väggsår efter den öppna spisen (Fig. 11 a—b och 13 a—b) och i det motsatta hörnet i väggar, golv och tak sår efter det öppna skåpet (Fig. 12 a—b). Då därtill det gamla plankgolvet fanns kvar under det nylagda, kunde inredningen i detta rum, som ju i likhet med nedre våningens sal byggde på den symmetriska principen, återställas efter genomgående säkra spår.

Märkligt nog kunde under ett av fönstrens foderöverstycken iakttagas spår efter en inredning, som måste ha föregått den, till vilken fönstrens snickerier hörde. Under detta äldsta inredningsskede hade fönstren saknat foder; på deras platser var i stället å den gult avfärgade väggputsen uppmålad en brunröd tunn bård ungefär på samma avstånd från fönster-nischens kant som träfodrets ytterkant. Det egentliga väggfältet synes ha avgränsats uppåt genom en liknande bårdrand, som träffade den fönstret omgivande listen i dess halva stigning över fönstret (Fig. 14 a—b). Då endast detta fragmentariska spår kunde iakttagas kan intet sägas om inredningens övriga karaktär; det förefaller dock som om detta skikt endast haft kortvarig livslängd och att det snart avlösts av det, till vilket de bevarade snickerierna hörde.

Rummen till vänster om salen. I det närmaste rummet, som genom sitt läge mot trädgården och intill det innanför liggande biblioteket på goda grunder kunde antagas vara Linnés egentliga arbetsrum eller studerkammare, erhöles full bekräftelse på, att den bevarade bröstpanelsinredningen föregåtts av en äldre enklare. Vid lösgörandet av bröstpanelen blottades ett äldre inredningsskikt, bestående av en svart, 60 cm. hög, på putsväggen uppmålad sockel, vilken dock icke löpt runt rummet utan avbrutits vid fönstren till ett markerat bröstvärn (Fig. 16—17). Sår i putsen angav, att fönstren omgivits med foder, vilkas podier förenats av en relativt hög fotlist. Den enkla, från vägglivet »utkragade» taklisten (Fig. 21) visade sig vara den ursprungliga, liksom nischen för kakelugnen.

»Biblioteket». I detta, dels mot trädgården, dels mot gården belägna rum, återfanns under bröstpanelsskiktet den enkla inredning, bestående av putsväggar och på dem uppmålad grå sockel, som genomgående karakteriserade hela övre våningens äldsta inredningsskede. Ovisst var i övrigt om den kvarstående bröstpanelen borde hänföras till den Linnéanska tiden; den bör visserligen ha funnits 1797, men dess enklare typ och överhuvud taget yngre karaktär än de övriga bröstpanelerna hänför den säkerligen till Thunbergs tid. Detta skulle i sin tur tyda på, att Linné under sin tid bibehållit den äldsta inredningen i sitt bibliotek men låtit studerkammaren få bli mera ombonad.

Rummen till höger om salen. I det närmast salen belägna, eller »Muscet», konstaterades endast det äldre inredningsskiktet; då bröstpanelen här var så gott som helt komplett spardes densamma.

I de övriga två rummen däremot, där bröstpanelen genom diverse nyinredningar hade starkt fragmentarisk karaktär, framtogs åter det äldre skiktet. I rummet närmast förstugan gjordes den iakttagelsen, att dörren till förstugan tidigast haft sitt läge närmare innerväggen. Av den delvis blottade dörrsmygen framgick vidare, att dörrsnickerierna, motsvarande den äldsta inredningen, haft smalare karm än väggdjupet samt att dörröppningen haft mot rummet sig vidgande, foderlösa smyggar. (Fig. 15 A.) I detta rum återfanns vid den framspringande spismurpipan i sydvästra hörnet ett stycke av den profilerade taklist (Fig. 20), som sannolikt tillkommit i salen och de till höger om densamma liggande rummen vid bröstpanelsinredningen.

Förstugor, trappor och vindsvåning. Nedre förstugan hade ursprungligen haft putsade släta väggar med en gulvit avfärgning och en relativt låg, svartmålad sockel. Den gamla golvbeläggningen, kvadratiska kalkstensplattor, fanns alltjämt i behåll.

Trappan till övre våningen med sin ledstång var också i sitt gamla skick, dock hade en snedreffling upphuggits över de starkt nernötta

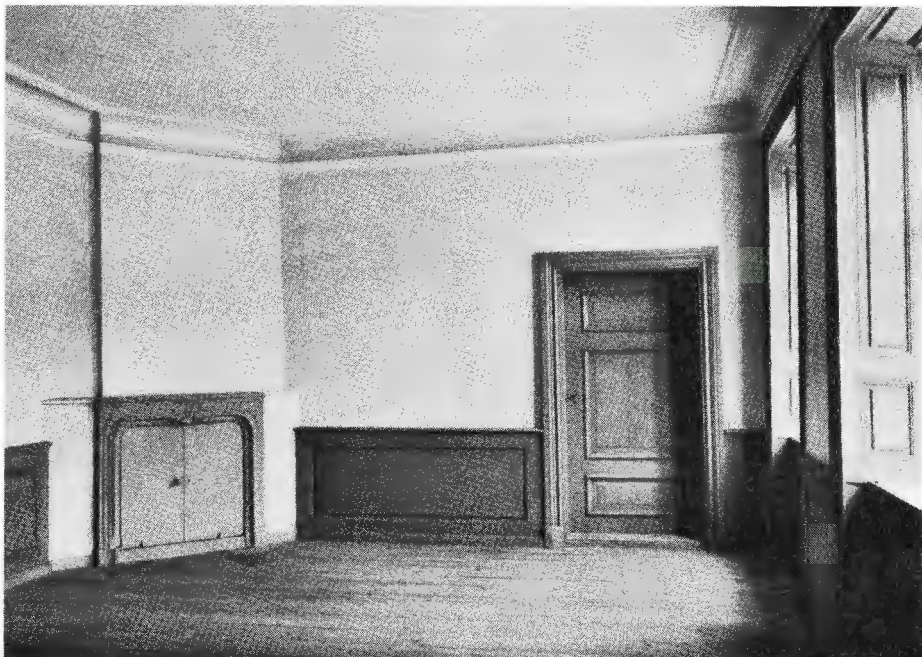

Fig. 32. Nedre salen från väster efter restaureringen. Prov å andra inredningsskiktet.

stegen. Trappuppgångsväggarna hade haft samma karaktär som nedre förstugans (Fig. 36).

Övre förstugan hade tidigast haft samma enkla inredning som nedre förstugan. Dörren till det rum, vilket i senare tid använts som kök, hade som ovan nämnts tidigast haft sitt läge närmare väggen mot stora salen.

Trappan till vindsvåningen hade tidigare, enligt syneprotokollet av 1797, varit en öppen trätrappa, sannolikt med samma sväng som den nuvarande. Troligt är, att trappan icke varit inbyggd utan löpt fritt och endast varit försedd med en enkel träbalustrad.

Vindsvåningen hade under den Linnéanska tiden omslutit tre rum, vilka haft den stora öppna vinden mellan sig. Mot trädgårdsgaveln låg ett stort rum, försett med två stickbågigt täckta fönster, vilkas smygar nu återfunnos. Inredningen i rummet har varit mycket enkel och utgjorts av gulvitt avfärgade putsväggar med en relativt låg, gråmålad sockel.

Gavelsidan mot gatan hade omslutit två rum; det södra hade kvar sitt gamla fönster och hade ursprungligen haft putsade väggar. Under det nya golvet påträffades det gamla, med ramad urtagning för kakelugnsplanen. Rummet hade genom en smalare dörr, vars karm påträffades i mellanväggen, stått i förbindelse med det norra rummet. Detta, som nu användes som trädgårdsförmannens arbetsrum, har icke närmare undersökts; nämnas kan dock, att under det nyare golvet återfanns det gamla plankgolvet.

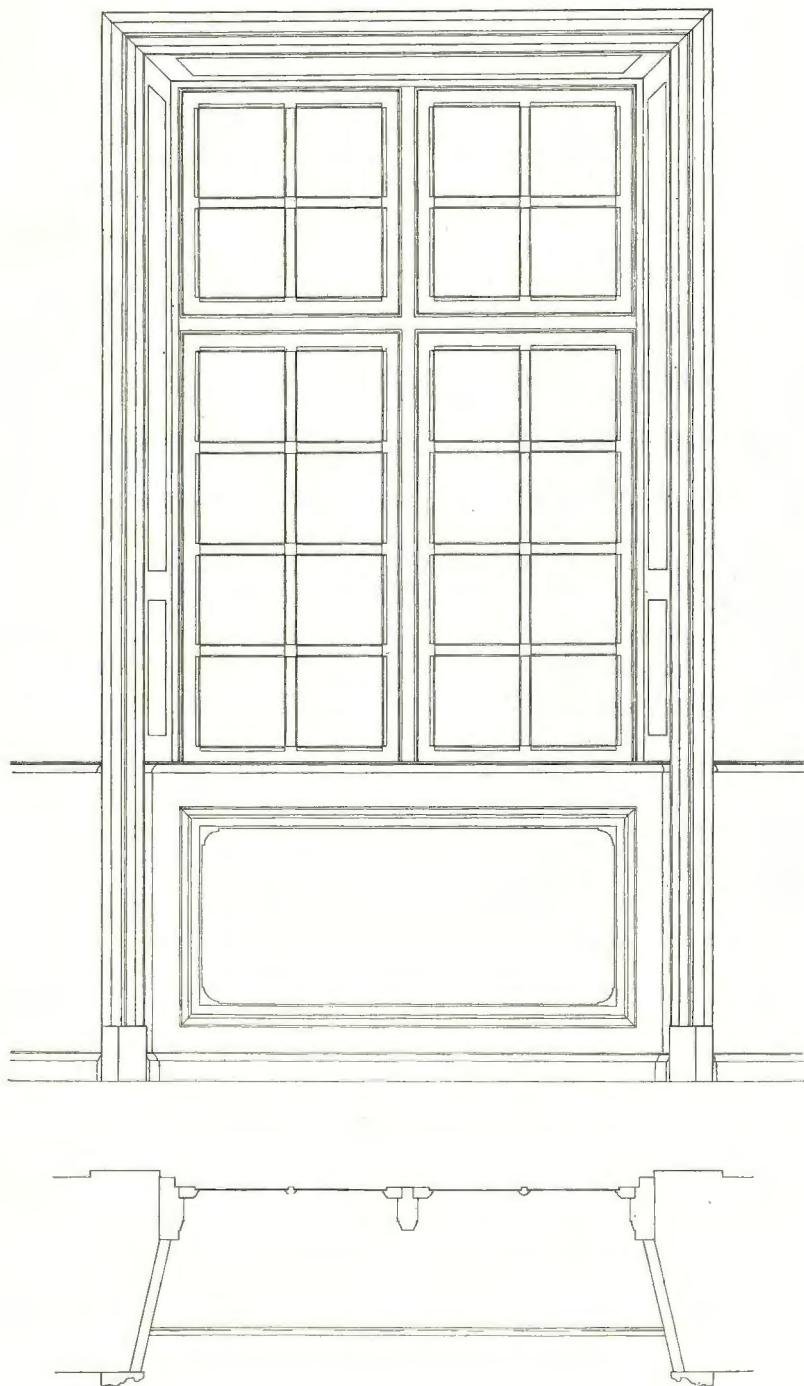

Fig. 33. Nedre salens fönstertyp efter återställandet. Skala 1 : 20. (Jfr fig. 7 a—b.)

FYND AV KOMPLETTERANDE BYGGNADSDETALJER.

Under restaureringsarbetet gjordes på olika håll en del värdefulla fynd av byggnadsdetaljer, vilka kommo väl till pass vid husets återställande.

Fig. 34. Köksspisen.

På takvinden återfanns exempelvis en dörr av samma typ som våningsdörrarna ehuru något mindre. Den passade till de ännu kvarsittande dörrkrokarna till nordvästra rummet i vindsvåningen — där den nu finnes återuppsatt — och dess understa färg antydde, att vindsvåningens snickerier haft en mörkbrun lasyr under sitt äldsta inredningsskede (se s. 44).

På universitetets materialgård återfanns en serie fönsterluckor med otvetydiga 1700-talssnickerier och -smiden, vilka passade till Botaniska husets luckkrokar. Då äldre fotografier — jfr Fig. 1 i uppsatsen om Olof Rudbecks botaniska prefekthus — upplyste, att byggnaden tidigare haft denna lucktyp och Hallmans stick därtill pekar i denna riktning, var det knappast något tvivel underkastat att icke de riktiga luckorna återfunnits.

Vid lagning av en trossbottenspanel mellan övervåningen och vindsvåningen påträffades ett stort antal föremål från byggnadens äldre skeden. Bland dessa voro en del byggnadsdetaljer, vilka blevo av stort värde för vissa enskildheter i restaureringsarbetet. Sålunda påträffades två spröjsbitar av trä till de äldre smårutade fönstren, vilka i längd överensstämde med spröjsuppmålningen på blindfönstren å gårdsfasaden (Fig. 22, C 5). Spröjsarnas profil var av otvetydig 1700-talstyp, och de hade utgjort delar av ett spröjsverk, vars skärningspunkter täckts av de för detsamma karakteristiska fyrkantiga plattorna; ett av spröjsstyckena hade fortfarande kvar en bit av fönsterglas, grönt och buckligt och fastsatt vid spröjsen medelst kitt.

Några nummer i trossbottensfynden, som ur byggnadshistorisk och inredningssynpunkt voro av särskilt värde, voro ett antal kakelfragment från

byggnadens gamla kakelugnar. Ingen kakelugn fanns ju i behåll; den enda uppgiften man hade om dem var i 1797 års värderingsprotokoll, där dock icke ugnarnas typer utan endast deras färg anges. Då man väl hade anledning misstänka, att Linné efter den Cronstedtska kakelugnskonstruktionens allmänna genomförande framåt 1770-talet hade låtit uppsätta nya ugnar i hela huset, voro de i protokollet nämnda ugnarna sannolikt att hänföra till en restaurering vid denna tid.¹

De funna kaklen voro i huvudsak från ugnar av den modernare typen, men där funnos också två slags kakel, som med stor sannolikhet utgått från äldre ugnstyper (Fig. 24). Det ena fyndet bestod av en fristående vriden, grönglaserad kolonnett, det andra av ett hörnkakel med fast, vriden halvkolonnett. Någon bevarad ugnstyp inom svenskt område, till vilken den fria kolonnetten kan hänföras, finnes icke, men man sammanställer den väl helst i första hand med en sådan ugnstyp, varav museet i Stralsund äger ett exemplar.² Det är en sättugn i tre »våningar» med överdel, där varje vånings hörn smyckas av kakel med fasta vridna hörnkolonnetter. Men mellanvåningen är rikare utformad. Övervåningen framskjuter ett stycke över denna, och de bärande stö-

den till den överskjutande delen utgöras av fria, vridna kolonnetter, av vilka man kan antaga, att den i Linnéhuset funna är en variant. Att märka är också att hela ugnen uppbäres av sex sådana fria kolonnetter. Ugnen är

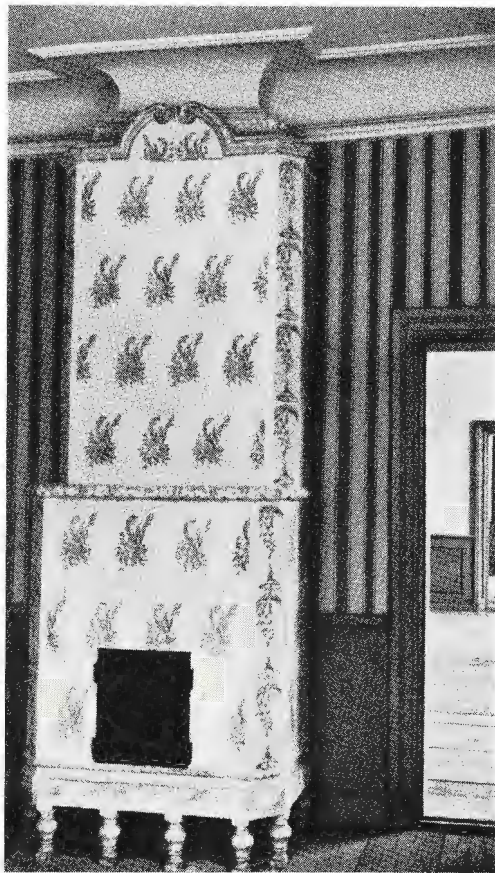

Fig. 35. Kakelugn i rummet till höger om nedre salen (»Fru Linnés kabinett»); tapeten efter mönstertynd i trossbotten.

¹ I de Linnéanska samlingarna på Hammarby återfinnes en av trä utförd modell av en kakelugn av 1700-talstyp; om denna modell spelat någon roll vid de Linnéska hemmens modernisering av uppvärmningssystemet är dock tills vidare outrett.

² S. AMBROSIANI, *Kakelugn med Karl XI:s namnchiffer i Stralsund*, Fataburen 1907, sid. 2 ff. och fig. 1.

märkligt nog att attribuera till svensk fabrikation, varom dess dekor — Karl XI:s namnchiffer, upprepat å varje kakel — också talar. Ugnen är daterad till 1692. Då man nu vet, att Olof Rudbecks prefekthus byggdes 1693, är det frestande att antaga, att den funna fria kolonnetten hört till en ugn i detta hus.

Hörnkaklet med fast kolonnett kan härröra antingen från den nämnda ugnstypen eller också från en typ, som bl. a. finnes på Rungarn i Uppland (Fig. 25)¹, vilken i övrigt mycket väl kan ha hört till den äldsta inredningen i det Linnéanska prefekthuset.

I de ugnar, som uppsattes vid restaureringen (Fig. 35, 38, 39)², användes upprepade gånger kompletterande delar ur trossbottensfynden. En intressant fyndgrupp utgjorde de gråblåglaserade kaklen. Voro de rester av de »blå Kakelugnar», om vilka värderingsprotokollet talar?

DE TVÅ INREDNINGSSKIKTEN.

Av det som ovan anförts från den byggnadshistoriska undersökningen bör ha framgått, att Botaniska huset till väsentliga delar, både till det yttre och inre, hade kvar ett så fylligt bestånd av de byggnadsdetaljer, varav det under den Linnéanska tiden kom att stå fram till en enhet, att man vid återställningsarbetet så gott som överlag kunde gå fram efter säkra märken. Det rekonstruktiva har därför mycket sällan måst tillgripas. Vid sidan om de i själva byggnaden kvardröjande elementen återfunnos ju i form av fynd på olika håll — på vinden, i trossbotten och på universitetets materialgård — ett värdefullt bestånd av kompletterande byggnadsdetaljer, och sådana viktiga delar av inredningen som de öppna spisarna i de båda våningarnas mest representativa rum kunde genom välvilligt tillmötesgående från ägarens sida erhållas från en samtida byggnad av beslätktad arkitekturhistorisk ställning — från praktiskt taget samma gata.³ Att ett så gott inredningsbestånd fanns kvar i huset får man nog främst se mot bakgrunden av det förhållandet, att våningsplanerna i stort sett behållits intakta tiderna igenom. De förändringar, som vidtagits, voro i huvudsak inbyggande av mindre lokaliteter, såsom skafferier, mindre trappor, skåp, garderober m. m.; dylikt kan ju i övrigt ofta betyda värn för gamla inredningar, då ett nytt »lager» över dem ofta skyddar från åverkan eller omädringslusta.

Det säger sig också självt, att när det framgått, att två väsensskilda

¹ GÖSTA SELLING, *Svenska 1700-talskakelugnar*; i Svenska kulturbilder. Ny följd. Fjärde bandet. Stockholm 1937, sid. 143, bild 5.

² Dessa ugnar hava förvärvats från Ekolsunds slott i Uppland.

³ de Geerska gården, Kungsängsgatan 4. Givare var friherre LOUIS DE GEER. Jfr Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift, Årg. XX, 1937, sid. 191.

Fig. 36. Övre förstugan med blick ner mot trappan.

inredningsskikt funnos kvar, båda dessa kommo att få säga sitt ord vid de olika rummens återställande. I den nedre våningen exempelvis, där viktiga partier funnos kvar från den yngre, mera ombonade inredningen, fick denna bli den dominerande i bostadsrummen, medan det äldre skiktet åter fick bli det dominerande i köksavdelningen, där till detsamma anslutna detaljer bättre dröjt sig kvar.

Lika naturligt var det, att det äldre skiktet fick segra i den övre våningen, då det ju praktiskt taget genomgående fanns helt bevarat under den yngre inredningen, vilken därtill ställvis i flera rum svårt stympats genom reparationer och nyinredningar. Salen och de två rummen till vänster om den (de Linnéska arbetsrummen) ha således återfått sina ålderdomligare inredningar, liksom de två rummen närmast förstugan; i rummet till höger om salen (»Museet»), där den yngre inredningen var så gott som

orörd, har denna — som redan antytts — fått vara kvar som representant för det senare, mera bostadsbetonade inredningsskiktet i denna våning.

Redan på ett relativt tidigt stadium av den byggnadshistoriska utredningen hade undersökningen av 1700-talssnickeriernas färglager varslat om, att just de äldsta detaljerna i byggnaden, med tydliga släktdrag hos övrigt inredningsbestånd från 1740-talets Uppsala — såsom franska dörrar med stor mittfyllning¹, vulstiga foder, halvpaneler² och fönsterkarmar med långa, mjuka profiler m. m. — haft att som understa färglager uppvisa en mörkbrun, nästan svart lasyr. Denna mörka färg, som väl närmast är att betrakta som en imitation av ädelträ³, återfanns systematiskt på alla de ålderdomligaste inredningsdetaljerna, och den kunde på sätt och vis betraktas som ett sammanhållande signum för icke blott de snickerier, som voro att hänföra till det äldsta inredningsskiktet i Botaniska huset, utan också — om man får betrakta detta som en produkt av sin tids modernitet — sådana snickerier, vilka i allmänhet voro på modet i det starkt Hårleman-Körnerbetonade Uppsala på 1740-talet. Till detta inredningsbestånd hör en dörr⁴ av typ Fig. 18, ett dörrromfattningssnickeri av typ Fig. 15 A, en bröstvärnsfyllning av typ A 1 å Fig. 22 (jfr Fig. 10), en halvpanel av typ A 2, en fotlist av typ A 3, en fönsterkarmsprofil av typ C 1, ett foder av typ B 1 och ett fönsterspröjsverk⁵ av typ C 5 (alla å Fig. 22).⁶

¹ Jfr GÖSTA SELLING, *Svenska herrgårdshem under 1700-talet*. Arkitektur och inredning 1700—1780. Nordiska Museets Handlingar: 7. Stockholm 1937, sid. 180, fig. 143.

² SELLING, anf. arb., sid. 29, fig. 15.

³ Tottieska malmgården i Stockholm, nu på Skansen, har haft en dylik äkta ädelträinredning, bestående av ceder och mahogny eller s. k. sockerkist. Malmgården tillhör 1760-talet. Se G. SELLING, *Tottieska malmgården*, Fataburen 1931. — SELLING har haft vänligheten meddela mig, att den mörka lasyren »är en mycket vanlig färg under 1700-talets början både i Stockholm och på herrgårdarna i Mellansverige. Du kan se denna brunsvarta färg exempelvis på de ursprungliga snickerierna i det s. k. bokhantverkshuset på Skansen, som uppfördes 1725. I allmänhet tycks man ha använt en tunn rödbrun färg, som laserats med svart, och avsikten är tydligen att imitera mörk ek eller annat ädelt träslag. Närmast kan väl denna behandling anses vara en reminiscens av 1600-talets snickerier i mörka träslag, som här imiteras i billigare material.»

⁴ Dörrarnas smidda gångjärnsbeslag ha närmare anknytning till den breda massan bostads- och boställshus i stad och på land än till den förnämare 1700-talsarkitekturen, i vilken betydligt smidigare, diskretare gångjärn användes. Jfr SELLING, anf. arb., sid. 344, not 20.

⁵ Kittfönster synas ha kommit i bruk på 1720-talet. De förekomma första gången 1726 i beskrivning till murarnes mästestycken. Tidigare hade enbart använts tyskt glas i bly. SELLING, anf. arb., sid. 345, not 45.

⁶ Den med Botaniska husets äldre inredningsskikt närmast överensstämmande interiören synes mig vara förstugan och biljardsalen i övre våningen å Svindersvik, den förmögne direktören Claes Grills sommarställe strax utanför Stockholm; se SELLING, anf. arb., fig. 55 (sid. 84) och 59 (sid. 89). — Carl Gustaf Tessin, som sommaren 1757 bodde där, höjer en lovsång över lantstället och slutar: »Med ett ord: naturens lek, herr Grills pung och smak samt min vän salig herr baron Hårlemans konst hava gjort av Svindersvik ett människonöje, som har få likar i täckhet och städning». (Å. STAVENOW, *Svindersvik*, Bonniers veckotidning 1925, nr 49).

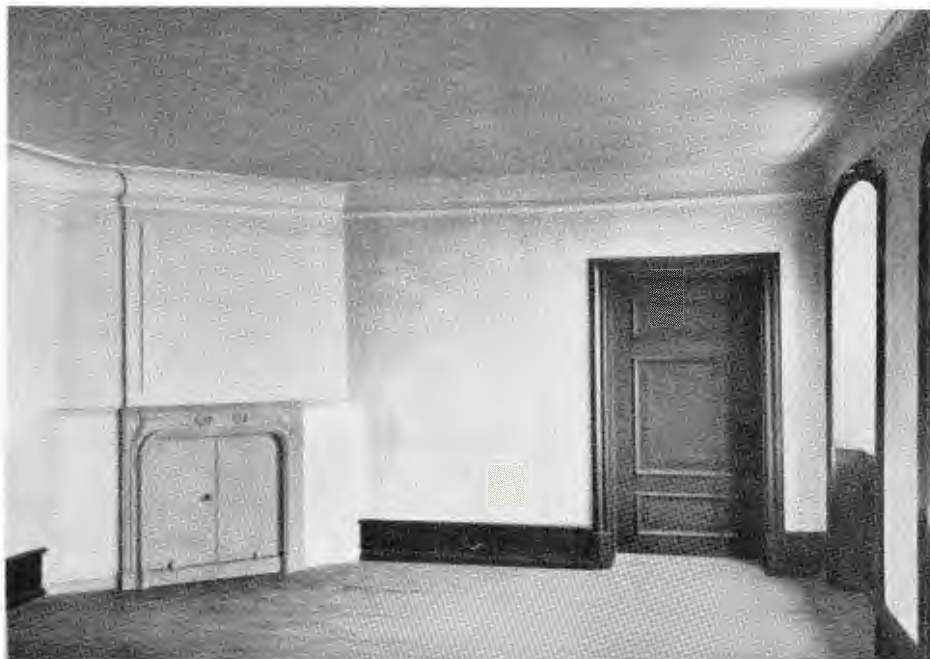

Fig. 37. Övre salen från väster efter restaureringen. Prov å äldre inredningsskick.

När sedermera det yngre inredningsskiktet avlöser det äldre, komma dörromfattningssnickerierna av typ Fig. 15 B, bröstpanelerna av typ Fig. 19 och med dem foder av typerna B 2—B 3 och B 4 samt en fönsterkarmsprofil av typ C 2 (alla å Fig. 22). Med dessa snickerier dra också de ljusa färgerna in i Botaniska huset: pärlgrått (Linnés studerkammare), blågrått (»Museet»), gulgröngrått (nedre salen) — många variationer, men alltid med det grå som tongivande.

DEN LINNÉANSKA BOSTADEN.

När professor Linnæus och hans familj — maka och två barn — år 1743 flyttade in i prefekthuset vid den nyordnade botaniska trädgården, togo de i besittning en bostad, som kunde sägas vara helt ståndsmässig. Den var icke på något sätt luxuös — snarare var den utformad efter mera spartanska riktlinjer — men den karakteriserades helt igenom av en sober värdighet. Rummens vackra proportioner och de diskreta inredningsdetaljerna, som tilläto tidens sirliga möbler¹ att framhäva sina företräden utan alltför stark konkurrens från omgivningen, gjorde förvisso hemmet tillta-

¹ Om de Linnéska möblernas stil se SIGURD WALLIN, *Linnés bohag och konststilarna*, Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift, Årg. X, 1927.

lande. En omständighet, som nog också bidrog till helheten, var byggnadens väl genomtänkta, om man så får säga, bostadsorganisatoriska utformning: i den nedre våningen härskade det familjära med husmodern som suverän över köksdepartement och bostadsrumssvit, i den övre regerade

Fig. 38. Grön kakelugn i Dokumentkammaren.

det vetenskapliga med den lärde professorn som konung över sina samlingar av olika slag. Kom någon på besök i ett familjeärende hade han väl i första hand att stiga på i nedre våningen, där han mottogs av husets fru, och kom någon i ett vetenskapligt eller akademiskt ärende hade han att stiga upp för trappan och vänta i stora salen, tills husets herre kunde ta emot där inne till vänster i sitt mot trädgården vettande arbetsrum.

Till sitt yttre var prefekthuset dominant över omgivningen — en roll som byggnaden spelade utan större svårighet.² Svartbäcksgatan var visserligen redan på denna tid i sin egenskap av tullgata ett livligt och viktigt trafikstråk, men den omgavs ännu av så låga husräckor, att de endast ställvis höjde sig till två våningar; det var mest röda timmerhus, i regel täckta av torvtak. Timrets varma röda lyster i borgargårdslängorna, torvtakens mjuka grönska och kullerstensgatan grå och jämna enahanda lämnade de huvudsakliga färgingredienserna i den diskreta och idylliska stadsbild, varur det gula prefekthuset höjde sig. Den ännu kvarstående Gardelinska gården på andra sidan Linné(Tove)gatan är i sin allmänna hållning en god exponent för

denna låga bebyggelse kring Linnés hus under 1700-talet. Förvisso skulle med den försvinna icke så litet av den stämning, som är och varit så välgörande för det gula stenhuset i Tovegatshörnet. Hela den vackra trädgården betraktades säkerligen med beundrande, kanske ibland också litet närgångna blickar av stadsbefolkningen, och det var förmodligen en ren nödvändighet för Linné att omge sin anläggning med ett

² Om stadsmiljön kring den gamla botaniska trädgården se RUTGER SERNANDER, *Linnæus och Rudbeckarnes Hortus Botanicus*, Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift, Årg. XIV, 1931.

högt, skyddande plank. Man kan nog föreställa sig att landsborna, när de kommo utifrån tullen in mot staden, ofta stannade framför de Gyllenborgska järngrindarna med det respektingivande riksvapnet överst och att de, när de sågo in i de med sträng symmetri anlagda blomsterkvarteren med deras prunkande blommor och stramt omgivande häckar, nära nog tyckte sig skåda något paradisiskt.

Tvivalsutan var det Linnéanska boställshuset i allt, både till sitt yttre och inre, en god exponent för tidens bostadskultur.¹ Det tvåvå-niga stenhuset (Fig. 26, 27, 29 och 31) var i huvudsak till sitt yttre utformat så som man vanligen finner hos andra samtida hus. Det hade gult avfärgade fasader² och grå

¹ Den symmetriska sexdelade planen var en produkt av den karolinska barocken; redan 1683 återfinnes den såsom normerad i en mästestyckeritning (SVEN T. KJELLBERG, *Mellan tvenne tidevarv*, Svenska kulturbilder, Bd 5). Jfr SELLING, anf. arb., sid. 58. — »Den sexdelade planen har en oerhört stor utbredning. Den förekommer inom hela landet, framför all i mindre herrgårdar, prästgårdar och andra boställen. — — — fick omkring 1730 en kraftig spridning därigenom att den upptogs bland de typitningar, som då utfärdades för de militära och ecklesiastiska boställena.» (ERIK ANDRÉN *Västerviks bebyggelsehistoria*. Nordiska Museets Handlingar: 2. Stockholm 1933, sid. 90.)

² Om gul avfärgning av fasaderna se RAGNAR JOSEPHSON, *Stadsbyggnadskonst i Stockholm intill år 1800*, Sthlm 1918, sid.

282. Jfr också SELLING, anf. arb., sid. 345, not 46: »Gult som fasadfärg började bli modernt redan i slutet av 1600-talet och påbjöds t. ex. i Stockholm 1699, men ännu i början av 1700-talet tävlade den gula färgen med grått och tegelrött; senare under århundradet blev den dock mera dominerande.» S. a., sid. 99: »Den färg, Hårleman ville införa, var ljust halmgul, ej den ockergula färg, som populärt kallas lejongult och som snarare torde ha kommit på modet omkring 1800-talets mitt. Det var den gula, franska sandstenen, som stod som förebild, och man lyckades medelst en blandning av vitriol och kalkvatten få en lämplig gul putsfärg, transparent, hållbar och billig.» — Beträffande de de Geerska slottens gula avfärgning har C. WIMAN gjort ett liknande påpekande i *Varför äro De Geer-slotten gula?* i *Upplands fornminnesförenings tidskrift* XLIII, 1929—33. Han framhåller där, att slotten i den trakt i Belgien, från vilken de Geerarna stamma, äro uppförda av gul kalksten. Den gula färgen skulle då tänkas imitera detta byggnadsmaterial. — Vid sidan om den gula var den röda färgen den mest

Fig. 39. Grön kakelugn i Linnés studerkammare.

lisoner, det hade ljusa putsfoder kring fönstren, det hade stora fyrdelade fönster i nedre våningen med smårutade spröjsfönster med sirliga hörnbeslag, övre våningen hade något mindre, tvådelade smårutefönster med betonad avslutning uppåt genom karmöverstyckets sakta böjning, det hade stilfullt profilerade fönsterluckor, också de med sirliga beslag.¹ Och på övligt 1700-talsmanér hade framfasaden gjorts symmetrisk genom applicerande av blindfönster på lämpliga ställen.²

Det enda originella draget hos huset, stilistiskt sett, kan sägas ha varit de höga murnischerna på fasader och gavlar och det av dem avhängiga avfärgningssystemet. Men det kan sägas vara ett drag, som gjorde Botaniska huset säreget på ett tilltalande sätt.

Hur rummen i de olika våningarna tidigast disponerats därom veta vi icke mer än vad den Nauclérska avhandlingen anger för övre våningen, men en hel del ger ju sig självt. Nedre salen (Fig. 32) har vid sidan om sin representativa uppgift haft sin självfallna uppgift som matsal, och de mot trädgården belägna rummen i samma våning ha väl med sitt tysta läge lämpligast använts som sovrum. Osöktast är också att tänka sig, att kabinettet till höger om salen varit husfruns vardags- och sällskapsrum: från detta kunde hon stå i nära kontakt med köksdepartementet och icke minst med de i kökskammaren förvarade redskapen för handaslöjd, såsom vävstol, stickbågar m. m., vilka en riktig 1700-talshusmoder mitt uppe i självhushållningens tid icke fick lov att vara så långt borta från.

vanliga också i Uppsala under 1700-talet; den mest kända rött avfärgade byggnaden är det av Hårleman restaurerade Slottet; man kan ha skäl misstänka, att arkitekten just i den röda färgen trodde sig se Vasatidens förhärskande avfärgning och att han nu ville återskänka Vasaborgen dess gamla färg. En annan rött avfärgad byggnad var det Julinsköldska huset mellan de två tegelkyrkorna, Domkyrkan och Trefaldighetskyrkan. Vid den byggnadshistoriska undersökningen av detta hus 1937, utförd av förf., visade sig att även det äldre hus, som föregått Julinskölds, varit rött. Det stod vid Hårlemans ankomst till Uppsala i sitt gamla skick, och dess färg kan ha styrkt arkitekten i hans antagande, att just denna avfärgning var den vanliga i det äldre Uppsala.

¹ Krämerska gården, Västra Ågatan 16 (fig. 42), har haft fönsterluckor av samma typ som Linnéhuset under 1700-talet. Denna sick-sackmönstrade panelning på fönsterluckor och portar har varit vanlig i 1700-talsarkitekturen i Uppsala. Gardelinska gården snett över Linné- (Tove-)gatan har alljämt dylika portar; liknande portar återfinnas också vid St. Johannesgatan 3 samt till en salubod å det äldsta Consistorium ecclesiasticum (nuv. Pastorsexpeditionens) jordvåning mot St. Eriks torg. Denna paneltyp ha även Årkebiskopsgårdens huvudportar haft vid mitten av 1700-talet; jfr ARVID IIJ. UGGLA *Fyra Uppsala-bilder från 1700-talet*, Upplands fornminnesförenings tidskrift XLV, 1937, den första till uppsatsen hörande planschen »Utsikt mot Gustavianum och ärkebiskopsgården».

² Fönsterblinderingar äro mycket vanliga i den uppsaliensiska stenarkitekturen under och efter Hårlemanstiden; som exempel kunna nämnas Uppsala slotts gårdsfasad, Gustavianums norra gavel samt Ekermanska husets båda gavlar. — Skällnora herrgård har i övre hallen ett inre blindfönster, där icke blott spröjsverket uppmålats utan även fönstrets »utsikt». SELLING, *anf. arb.*, sid. 134—35, fig. 104 och 105.

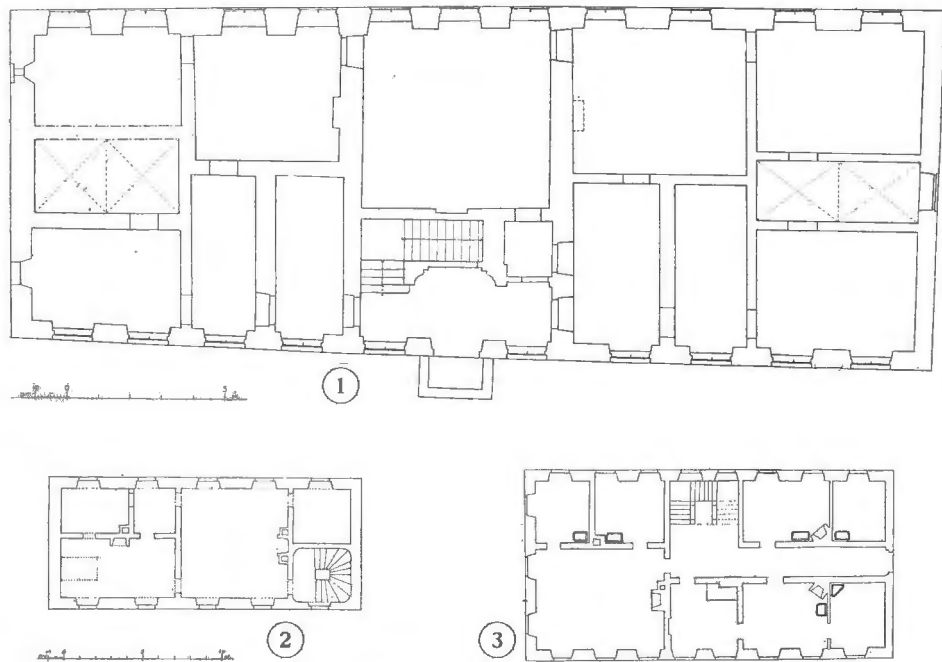

Fig. 40. 1. Akadimiräntmästaren P. Julinskölds hus, bottenvåningen. 2. Celsius' observatorium, våningen i trappa; efter Hårlemans ritning i U. U. B. 3. Skytteanum, plan av vån. i trappa; efter uppmätning 1781, Skytteanska arkivet.

Övre salen (Fig. 37) var föreläsningssal för professorns »Collegia privatissima»¹ — helt säkert har här också åtskilliga gånger Smålands nations inspektör tagit emot sina landsmän till landskap. Till vänster därom lågo professorns arbetsrum med utsikt över trädgården: bibliotek och studerkammare. Den något förnämre inredningen i det närmast salen liggande rummet tyder på att detta varit det egentliga arbets- och mottagningsrummet; det inre anges ju för övrigt hos Naucmér som »bibliotek». Till höger om salen befann sig »Museet», förvaringsrum för de naturveten-

¹ ANNERSTEDT har i sin universitetshistorik, Del 3, Senare avdelningen, sid. 164 ff., givit en översikt över var professorerna föreläste. Offentliga föreläsningar höllös på Gustavianum och på Academia Carolina; Linné föreläste på Gustavianum. Flera av professorerna inom de naturvetenskapliga disciplinerna föreläste på sina institutioner. Den 8 sept. 1772 anmärkte Linné i konsistoriet, att frihet att läsa i hemmen ej borde allmänt tillståndas utan endast förunnas dem, som fyllt sextio år. Kollegier eller privata föreläsningar voro betalda. Linné gav som gammal fyra kollegier om dagen och hade ända till 165 kollegianter, så att de sista fingo stå i förstugan. En av Linnés lärjungar J. G. ACREL meddelar (i *Tal om Läkarevetenskapens grundläggning och tillväxt*, sid. 156), att »i de private Collegierne hemma uti dess Sal, måste de sist kommande hålla till godo rum i förstugan för trängsel». (Jfr TH. M. FRIES, *Linné*. Del 2, sid. 4). Bland professorerna hade Linné tvivelsutan de största kollegieinkomsterna.

skapliga samlingarna och praktiskt beläget intill föreläsningssalen.¹ De övriga rummen kunna tidigast haft karaktären av gästrum, och uppe i vindsrummen härskade väl amanuenserna och tjänstefolket.

Med tiden skulle det emellertid visa sig, att fukt och röta blevo för besvärliga gäster i nedre våningen, och fru Linné hade säkerligen icke ringa bekymmer över att sovrummen här nere voro så kalla och råa om vintern.² Om sommaren var det nog gott och väl, men vintern blev förvisso en dyster period. Fukten blev allt mer och mer aggressiv mot inredningen, och det stod icke på förrän reparationer blevo nödvändiga.³ Ett starkt behov att vidtaga omdispositioner i bostadshänseende bör ha yppat sig ganska snart, och därtill kom, att barnen ju också med tiden behövde egna rum.⁴ En utväg fanns, och det var att låta rummen i övre våningen till höger om salen få bli ordinarie bostadsrum för familjen. De naturvetenskapliga samlingarna fingo då flytta på sig ned till orangieriet, och så försågs icke bara nedre våningen med en ny, mera ombonande inredning med bröstpaneler och dess tillbehör, utan även de nya rummen i övre våningen.⁵ Och med bröstpanelerna följde de ljusare färgerna: det

¹ Relationen mellan detta museum och det, som befann sig i orangieriet, är oklar; måhända utgjorde prefektens egna samlingar huvuddelen av dem, som voro inrymda i prefekthuset.

² Jfr C. G. TESSINS uttalande i sin dagbok 1757 över nedre våningen som bostad; erfarenheten var vunnen på Åkerö, nyss uppfört efter Hårlemans ritning. »1:o Att den som bygger sig stenhus här i Sverige, bör aldrig bygga sina rum à rez-de-chaussée, ty vår snö, vår kyla, vår vätska gör nedra våningen gemenligen, och åtminstone i många år, fuktig, och när därtill komma trägolv, födes gemenligen svamp, som antingen aldrig eller ock ej förr än efter flera år kan utrotas. Nedersta våningen bör invigas åt kök, skaffer, bagare- och tvättstugor etc. Ju mera välvtt ju bättre, samt i alla dessa rum sten- eller tegelgolv: andra våningen till eget boende. 3:dje våningen till gästrum. Fjärde till fatbur, kuskammare, främmande betjänter, etc. etc.

2:o Att gångar och garderober, som ingen dager hava, äro hos oss för ovarsagda orsaker högst skadliga: de torka aldrig, och allt vad där insättes, möglar och murknar. Är man oomgängligen nödgad hava dem, så måste man så maka dem, att de kunna nyttja halva kakelugnen av nästa rummet.»

³ I någon skrivelse från tiden efter faderns frånfälle har Linné d. y. yttrat, att Botaniska husets osunda läge föranledde fadern att skaffa sig hus på landet. (Meddelat till mig av bibl. ARVID HJ. UGGLA.)

⁴ Barnen voro födda: Carl 1741, Elisabeth Christina 1743, Sara Magdalena 1744 (död s. å.), Lovisa 1749, Sara Christina 1751, Johannes 1754 och Sophia 1757.

⁵ Vad man icke känner från den Linnéska bostadens interiörer är de tapetter, som i samband med bröstpanelsinredningen kommo att smycka vissa rum (jfr värderingsprotokollet 1797). Ett intressant tapetfynd gjordes samtidigt med Linnéhusets restaurering i den mitt över Svartbäcksgatan vid Linnégatan belägna fastigheten. Där påträffades i hörnrummet å nedre botten den från Linnés Hanumarby kända »fjärilstapeten», vilken för övrigt anträffats på flera ställen i Uppsala. Måhända fanns denna tapettyp i Linnéhuset. Densamma kan i övrigt vara tillverkad i Uppsala, ty i staden fanns under 1760-talet en tapetfabrik, ägd av en tapetmakare BURE; jfr C. ANNERSTEDT, *Landshöfdingeämbetets i Uppsala län riksdagsberättelse för åren 1765—1768 etc.* Upplands fornminnesförenings tidskrift, bd. III (1894—96), sid. 186 ff. — Den nu i Fru

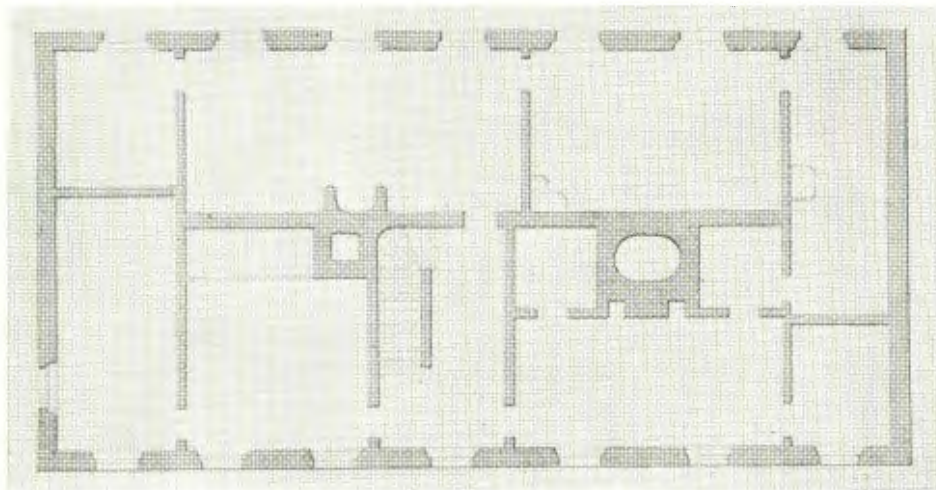

Fig. 41. Laboratorium Chemicum 1769, plan av övre våningen. Originalritning i U. U. B.

blev egentligen bara övre salen och biblioteket, som kom att få behålla den gamla inredningen.

När denna radikala förändring skedde vet man ej — den skedde kanske för övrigt så småningom — men flera tecken tyda på, att det hela var genomfört frampå 1760-talet. Vid denna tid blevo de i Linnéhuset bevarade panelinredningarnas detaljer, såsom profiler m. m., moderna i Uppsala. Och när vid 1760-talets slut väl också — som ovan framhållits — de moderna kakelugnarna gjort sitt intåg i huset, hade bostaden i alla avseenden fått en förnyelse, som gjorde den än mera representativ och tilltalande.

Den i övrigt efter självhushållets princip utformade boställsgården — med stall, ladugård och ekonomihus — skilde sig på intet väsentligt sätt från andra stadsgårdar av samma storlek.

I sitt hem i Botaniska huset slutade Linné sina dagar år 1778, sedan han varit dess härskare i nästan jämnt 35 år. Därmed kan också sägas att byggnadens storhetstid som prefektbostad var förbi. Linné d. y., efterträdaren i ämbetet, kom som ovan framhållits säkerligen aldrig att bo i huset efter faderns frånfälle, och Thunberg kan ju sägas ha bott där endast under ett interregnum innan bostaden uppe vid nya botaniska trädgården blev färdig — redan kort efter Thunbergs tillträde till professuren hade ju Gustaf III:s dispositionsmedgivande till slottsträdgården kommit, ehuru det kom att dröja, innan den av honom planerade institutionsbyggnaden kunde tagas i bruk.

Linnés kabinett uppsatta tapeten har sitt mönster från ett i en trossbotten funnet tapetstycke från 1700-talets slut. (Jfr sid. 20, 32 och fig. 35.)

Vilka öden Botaniska huset sedan än mött under sin långa tillvaro, är det och förblir det dock starkast knutet till Carl von Linnés namn.

ARKITEKT OCH BYGGMÄSTARE.

Den svenska 1700-talsarkitekturen gled så småningom alltmera in i standardiseringens fåror. Efter Carl Hårlemans betydande insats hade icke endast herrgårdarna utan också ett stort antal städer erhållit sådana byggnadstyper, som syntes väl passa för våra förhållanden, både praktiskt och estetiskt. Det blev framför allt det en-, två- eller trevåniga stenhuset, vars främsta kännetecken var en planlösning i den sexdelade planens tecken, vars gult eller rött avfärgade fasader livades av det — om vi så få säga — »tunna» risalitsystemet och vars övertäckning utgjordes av det nästan allhärskande järnplåts- eller tegeltäckta mansardtaket. Tvivelsutan betydde de strax efter århundradets mitt utgivna Wijnbladska mönsterritningarna¹ mycket för befästande av de redan under Hårlemanstiden starkt skönjbara standardiseringssträvandena. Och man måste ge den byggnadshistoriker rätt, som framhåller, att det oftast icke låter sig göra att — om icke en dokumentarisk uppgift föreligger — attribuera något nummer bland denna ensartade byggnadsmassa till en viss arkitekt.²

Denna »negativa» regel måste också tillämpas på det Botaniska huset; visste man icke dokumentariskt, att Hårleman varit anlitad för trädgårdsplanens utformning, skulle man icke direkt vara tvingad att attribuera också det till trädgården hörande prefekthuset till hans namn.

Ovan (sid. 6) har redan meddelats, hur det nya programmet för trädgården kom till. Linné hade först uppdragit åt slottsmurmästaren Körner att uppgöra förslag till trädgårdens restaurering, eventuellt nyanordning. Dessa ritningar bifogade han sitt memorial av den 6 mars 1742. Men när de så småningom kommo under kanslern, greve Carl Gyllenborgs kritiska blickar, synas de icke ha accepterats. Förmodligen får man väl se saken så, att Gyllenborg icke ville gå med på att den viktiga botaniska institutionens omdaningsfråga löstes i halvmesyrens tecken, särskilt som den nu fått en sådan även europeiskt sett framstående innehavare; Linné hade säkerligen knappast själv räknat med att kunna få igenom ett mera storslaget program, utan hade från början slagit in på en blygsammare väg. Men hans åsikt härutinnan delades tydligen icke av den framsynte kanslern, som utan vidare omsvep lät Hårleman bli den konstnärlige programförfattaren.

Den förste, som med tacksamhet accepterade denna åtgärd, var nog

¹ C. WIJNLAD, *Ritningar på fyratio Wåningshus av Sten och Trettio av Träd samt åtskilliga Lusthus m. m.* Stockholm 1755.

² SELLING, *anf. arb.*, sid. 348, not 131.

Linné själv, ty det framgår med all önskvärd tydlighet, att han hyste den allra största beundran för Hårleman.¹ Linné kallar Hårleman i sina brev för »fader», och Hårleman återgäldar med att kalla Linné och hans maka för »min käre son» och »min kära dotter». För Linné är Hårleman »princeps architecturæ»; vill man ha prov på hans uppfattning om Hårleman vid sidan om de samtidigt verksamma arkitekterna JOHAN EBERHARD och BENGT WILHELM CARLBERG, kan anföras vad han 1749 skrev: »Jag såg en Hårlemans fackla wara så lysande, at om 1000 Carlbergar tände sina ljus, woro de dock intet häremot».²

Det är visserligen icke dokumentariskt känt, vilken murmästare det var, som verkställde utbyggandet av Botaniska huset, men då man vet, att det var slottsmurmästaren Körner — i övrigt ju den förste förslagsställaren till nydaningen — som oftast hade uppdrag inom Hårlemansarkitekturen, måste man antaga, att det var han, som blev anlita. Genom sitt samarbete med Hårleman hade Körner för övrigt blivit så insatt i dennes idéer, att han säkerligen själv var i stånd att uppgöra både acceptabla ändringsförslag och nya ritningar. Dokumentariskt vet man, att Körner byggde Årkebiskopshuset 1736—40, Observatoriet 1739—41 och Katedralskolan 1746—48.³ Då därtill kommer, att bl. a. de i Observatoriet väl bevarade inredningsdetaljerna bära omisskännligt släktskap med dem, som funnits i Botaniska huset, kan man häri se ett stöd för det ovan gjorda antagandet. Man kan förvisso också utgå från att Hårleman redan från början efter ärendets hänskjutande till honom i samarbetets tecken uppgjort den nya planen med Körner. Lika visst är att Körner sedermera vid själva utbyggandet erhöill ganska fria händer och endast behövde konsultera arkitekten i de större frågorna.

Körner var av tysk börd och återfinnes redan på 1720-talet som murgesäll på slottsbygget i Stockholm.⁴ Han blev mästare 1726, och hans namn är knutet till en mängd byggnadsföretag, bl. a. arbetena vid Svartsjö slott, Tessins Åkerö, Örebro slott m. fl.

BOSTADSKULTUR I UPPSALA UNDER 1700-TALET.

Man kan säga, att alla slag av bostadskaraktärer funnos representerade i 1700-talets Uppsala, från de officiella myndighetspersonernas och förmög-

¹ Om Linnés förhållande till Hårleman se Å. STAVENOW, *Carl Hårleman*. En studie i frihetstidens arkitekturhistoria. Uppsala 1927, sid. 212 ff.; jfr också Dens., *Sjuttonhundratalets Uppsala* i Upplands fornminnesförenings tidskrift, XXXVIII, sid. 183; se även R. SERNANDER i Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift, Årg. IX, 1926, sid. 78—86.

² STAVENOW, *Carl Hårleman*, sid. 213.

³ STAVENOW, *Sjuttonhundratalets Uppsala*, sid. 177, 186, 169.

⁴ De biografiska uppgifterna om Körner från STAVENOW, *Carl Hårleman* och SELLING, anf. arb.

Fig. 42. Kræmerska gården, Västra Ågatan 16; fasaden mot ån.

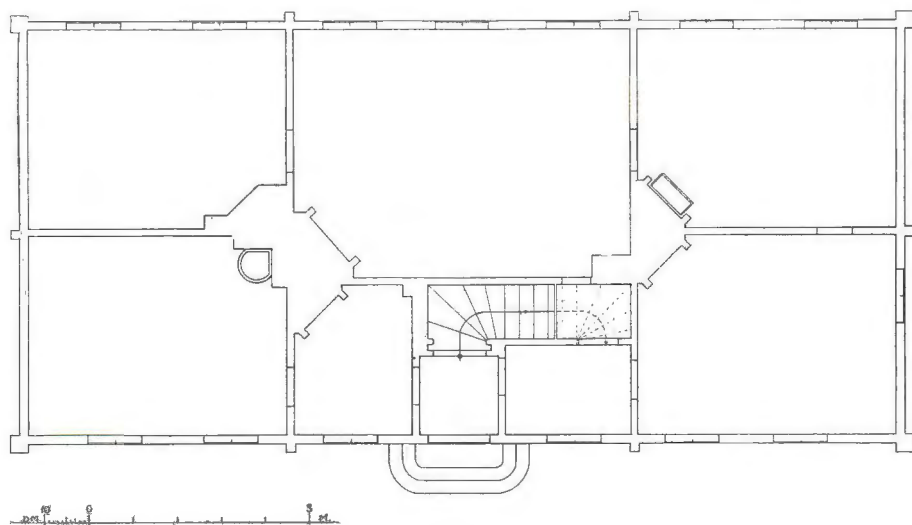

Fig. 43. Plan av Kræmerska gårdens nedre våning i dess nuvarande skick, sedan senare inredning borttagits.

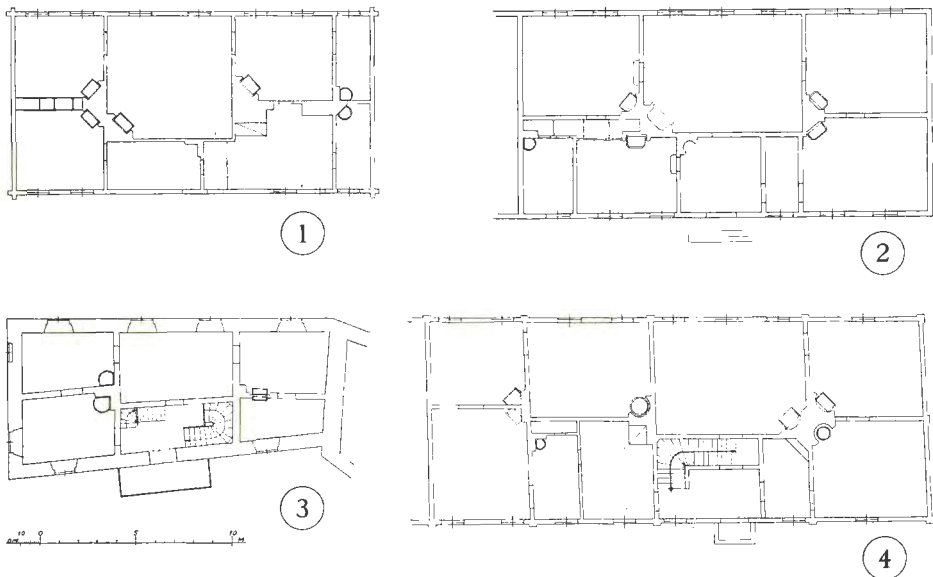

Fig. 44. Borgarhustyper m. m. i Uppsala under 1700-talet. 1. Östra Ågatan 17, nedre våningen. 2. De Geerska gården, Kungsängsgatan 4. 3. Vice pastorshuset, Domkyrkoplan; efter Hårlemans ritning. 4. Grillska gården, Trädgårdsgatan 16, nedre våningen.

nare tjänstemännens mera palatsliknande stenhus i den akademiskt-eklesiastiska »staden» kring universitetet och domkyrkan, ner till de mera blygsamma hantverkarnas enkla torvtäckta timmergårdar nere i gränderna i borgarstaden på östra sidan om ån.¹ Mellan dessa ytterskikt befunno sig den stora massan borgargårdar, köpmansgårdar, tjänstemansgårdar och förmögnare hantverkares gårdar, utkristalliserande sig även de i olika skikt alltefter sociala och ekonomiska betingelser. Men i stort sett voro de besläktade genom en ensartad, generell utformning. Ty ett drag hade alla dessa 1700-talets stadsgårdar gemensamt: de måste alla omsluta så många hus, alltefter förmögenhet och villkor, att de kunde hysa alla de levande och döda ting, som krävdes för ett hem i självhushållningens tid. Gårdarna kommo på så vis att omfatta både mangård och stall- eller fågård, och skulle schemat vara fullständigt kom därtill även trädgård.

Främsta platsen intogs otvivelaktigt av akademiräntmästaren JULINSKÖLD'S representativa bostadsanläggning vid Odinslund, mellan Domkyrkan och Trefaldighetskyrkan.² Corps de logis'et (Fig. 40: 1), som inneslöt 45 eld-

¹ I samband med Linnéhusets restaurering har förf. företagit en inventering av den övriga representativa 1700-talsarkitekturen i Uppsala, i främsta hand med syftemål att söka förlagor till sådana byggnadsdetaljer, som icke funnos i Botaniska huset men som voro nödvändiga för att återskapa helhetsbilden. Därjämte ha komparativa studier bedrivits i Stockholm, Drottningholm, Tureholm samt vid en del uppländska slott och herrgårdar.

² NILS SUNDQUIST, *Julinskiöldska huset i Uppsala*. Upsala Nya Tidnings julnummer 1936. Jfr också STAVENOW, *Sjuttonhundratalets Uppsala*, sid. 179 f.

rum, höjde sig palatsartat i fyra våningar; därtill kom fritt liggande köksflygel samt stall och vagnslider och övriga uthus runt den stora mangården. I magnificens tog säkerligen Julinskölds hus, som bör dateras till 1740-talet och troligen var uppfört med avsikt att också kunna tjäna universitetet vid kungliga och andra höga gästers besök, gott upp tävlan med den mitt emot belägna Ärkebiskopsgården, byggd efter Hårlemans ritning ungefär samtidigt.

Efter dessa mera palatsartade anläggningar kommo gårdar med fritt liggande corps de logis i sten eller trä, såsom professor P. EKERMANS¹ norr om Gustavianum och bergmästaren GYLLENHAALS² vid S:t Larsgatan. Bland de förnämligare mera borgerligt betonade gårdarna i övrigt kunna nämnas såsom exempel den Grillska vid Trädgårdsgatan (Fig. 44: 4) den Krämerska vid Västra Ågatan (Fig. 42—43) och den de Geerska vid Kungsängsgatan (Fig. 44: 2).³ Därefter följer i huvudsak den stora raden stadsborgargårdar med sin bostadslänga utefter gatan och ekonomihusen omgivande den inåt kvarteret belägna gården.

Vill man undersöka hur professorerna, Linnés kolleger, bodde⁴, är det i första hand av intresse att göra jämförelser med dem, som erhöilo institutioner ungefär samtidigt med att Botanicum framväxte i sin nya gestalt. Det befinnes emellertid därvid, att den enda institution, som i likhet med Botanicum kom att direkt uppbyggas för sitt ändamål, var Laboratorium Chemicum⁵, grundat av J. G. WALLERIUS på 1750-talet, men slutligt utformat på 1760-talet av TORBERN BERGMAN. För CELSIUS' Observatorium (Fig. 40: 2)⁶ och BERCHS Theatrum Oeconomicum ställde sig situationen något annorlunda, då dessa institutioner fingo övertaga gamla hus från 1600-talet, som på lämpligt sätt fingo inredas för ändamålet. Enahanda hade ju förhållandena varit både i Skytteanum (Fig. 40: 3)⁷, och Nosocomium⁸, där prefekterna fått inrätta sig i de hus, som ställts till deras förfogande ur en äldre bebyggelse. Nosocomium inrättades i det

¹ Nuv. seminariehuset, S:t Larsgatan 2. Byggnaden benämndes alltifrån 1700-talets senare årtionden Aurivilliska huset och inköptes 1868 av Uppsala Universitet, i vars ägo det ännu befinnes sig, för vissa ändamål.

² Nuv. Vetenskapssocietetens hus vid hörnet av S:t Larsgatan och S:t Eriks torg. Byggnaden donerades 1783 av bergmästaren GYLLENHAAL till Societeten och har sedermera tillbyggts.

³ NILS SUNDQUIST, *De Geerska gården i Uppsala*. Uppsala Nya Tidnings julnummer 1937.

⁴ ANNERSTEDT har i sin *Uppsala universitets historia* givit synnerligen intressanta inblickar i hithörande ting. Del 3: 2, sid. 637 ff.

⁵ NILS SUNDQUIST, *Laboratorium Chemicum*. Uppsala Nya Tidning 20 nov. 1937.

⁶ NILS SUNDQUIST, *Gamla Observatoriet och »S:t Pers kyrka»*, Upplands förmminnesförenings tidskrift, XLV (1935).

⁷ NILS SUNDQUIST, *Hur Skytteanum växte fram*. Uppsala Nya Tidning 24 dec. 1934.

⁸ K. W. HERDIN, *Doktor Erik Brunnius' gård och hus*, i Bygge och Bo i äldre tider. Bidrag till Uppsala stads byggnadshistoria I, Uppsala 1932, sid. 219 ff.

gamla Oxenstiernska huset vid Riddartorget, och den skytteanska professuren erhöll sin boställsgård i det gamla, från medeltiden stammande kanikhuset söder om domkyrkan. I dessa byggnader kunde det knappast bli tal om att bostadsmiljön skulle kunna förlänas någon mera modern 1700-talskaraktär.

Laboratorium Chemicum som boställshus (Fig. 41) skiljer sig också från Botaniska huset därigenom, att i det förra institutionsinredningen var det primära och prefektbostaden därigenom måste foga sig efter dess behov. Bostaden kunde följaktligen här icke utformas efter principer, som skulle blivit de naturliga, om prefektbostaden varit friliggande.

Det befinnes alltså, att den enda akademiska institution, som kom att utformas efter den principen att varje del skulle ha sin givna uppgift — orangeriet skulle endast vara orangeri, prefektbostaden endast prefektbostad — var Linnés Botanicum, och den kan därför sägas komma i en särskild klass bland de samtida akademiska institutionerna. Kanske man också bör se den ädla utformningen hos Linnés Botanicum mot bakgrunden av att Linné redan vid professurens tillträde var en världsberömd vetenskapsman och att det föll kansler och akademi naturligt att bereda honom en miljö, vilken ägde sådana representativa egenskaper, som omständigheterna fordrade.

Givet är också, att många av Linnés kolleger hade egna gårdar, där de kunde inrätta åt sig en ståndsmissig bostad. Professor Ekerman exempelvis uppförde ju åt sig, som ovan nämnts, ett förnämligt stenhus i tre våningar¹, vilket blev ett av de ståtligaste husen i Uppsala. Professor IHRE hade egen gård uppe vid Övre Slottsgatan², och egna domäner hade också bl. a. professorerna SIDRÉN, MELANDER och STRÖMER³. Alla dessa gårdar äro numera tyvärr i regel stympade; en ungefärlig uppfattning om dem kan man dock ännu få genom studium av den gård uppe vid Övre Slottsgatan intill den Ihreska, som sedermera blivit känd som Geijers bostad.⁴

Bland de ecklesiastika eller borgerliga Uppsalagårdarna från 1700-talet är det särskilt en grupp, som i detta sammanhang äger intresse för oss, och det är de, som ännu kunna studeras i sin helhet. Ärkebiskopsgården exempelvis har alltså sin gamla plan orörd med mangård, stallgård och

¹ Professor P. EKERMAN, som innehade professuren i latin 1738—75, var beryktad för sina många disputationer. Han var preses för icke mindre än 516 avhandlingar, vilka han i regel mot betalning själv skrivit åt respondenten. En på så sätt samlad förmögenhet säges ha möjliggjort byggandet av det stora stenhuset. Hans vanliga fras lär ha varit: »200 daler, Gubbe lilla, så skrifver jag disputationen själf» (ANNERSTEDT, *anf. arb.*, III: 2, sid. 173).

² Egendommeligt nog synes professor IHRE icke ha bott i boställsvåningen i Skytteanum utan i sin gård uppe vid Övre Slottsgatan.

³ Jfr JONAS BROLINS karta över Uppsala 1770.

⁴ Se ERIK ANDRÉN, *Geijersgårdens äldre bebyggelse*, Upplands fornminnesförenings tidskrift, XLV (1935).

trädgård, omgiven mot öster av en skyddande mur. Ävenså är den Julinsköldska gården numera studerbar i sin helhet efter den i samband med den senaste restaureringen utförda byggnadshistoriska undersökningen.¹ Enahanda är förhållandet med de Geerska gården med dess ännu bevarade huvudsakliga plan och Grillska gården, där man ännu kan skönja, hur 1700-talsanläggningen varit utformad. Vill man bland dessa gårdsanläggningar göra jämförelser med den Linnéanska bostaden, finner man den närmaste parallellen måhända i de Geerska gården, där bl. a. man- och stallgård skiljas av en flygelbyggnad, genom vilken förbindande gång leder.² Rätteligen bör dock förutskickas, att den Linnéanska bostadsgården erhöi en viss »stelhet» över sig (Fig. 1), då den ju var strängt inkomponerad i den regelrätt, på tidens sätt symmetriskt anlagda trädgården. Där icke sådana fasta utgångspunkter funnos i tomthänseende, blev bostadsanläggningens plan gärna mjukare utformad, och dess framväxt skedde ju ofta gradvis, så att den endast så småningom kom att omfatta alla de element, som hörde till den representativa, ståndsmässigt utformade bostadsgården.

BOTANISKA HUSETS ARKITEKTONISKA SÄRART.

Botaniska huset är, som ovan sagts, en produkt av den Hårlemanska byggnadskretsen i Uppsala,³ och det tillkommer under den period i svensk arkitektur- och bostadshistoria, då den efter svenska förhållanden avpassade franska byggnadskulturen just genom Carl Hårlemans förmedling erhåller sitt första fotfäste i svensk jordmån.⁴ Det mest karakteristiska för den bostadsutformning, som nu blir modern, är att den egentliga bostadsvåningen förlägges till nedra våningen;⁵ denna får högre rymd, högre fönster och över huvud taget en mera representativ karaktär än den övre, som i regel upplåtes till gästrum m. m. Dessa särdrag kunna ju urskiljas i det Botaniska huset. Goda exempel på denna bostadskultur finna vi i det av Hårleman på 1740-talet byggda Sätuna i Björklinge socken norr om Upp-

¹ Uppmätningar i Kommitténs för tillvaratagande av fornfynd i Upsala samlingar.

² NILS SUNDQUIST, *De Geerska gården i Uppsala*, Upsala Nya Tidnings julnummer 1937.

³ De av Carl Hårleman ledda byggnadsarbetena i Uppsala voro: Domkyrkans restaurering (ritningar 1741), Slottets restaurering (uppdrag 1744) samt ny- och ombyggnaderna Vice pastors-huset (1730-talet), Ärkebiskopsgården (1736—40), Observatoriet (1739—41), Nosocomium (1740—42), Botanicum (1742—43), Gustavianum (ritningar 1744), Lilla Nosocomium (1746), Katedral-skolan (färdig 1748), Konsistoriehuset (1749—57); såsom Hårlemanska hus kunna troligen också räknas Julinsköldska huset (före 1748) samt det äldre Laboratorium Chemicum (färdigt 1753).

⁴ STAVENOW, anf. arb., ERIK LUNDBERG, anf. arb., sid. 21 ff. samt SELLING, anf. arb., sid. 79 ff.

⁵ ERIK LUNDBERG, anf. arb., sid. 42 f. Redan på 1650-talet finnes bottenvåningen utbildad som huvudvåning i det franska slottet Vaux-le-Vicomte, tillhörigt Ludvig XIV:s minister Nicolas Fouquet.

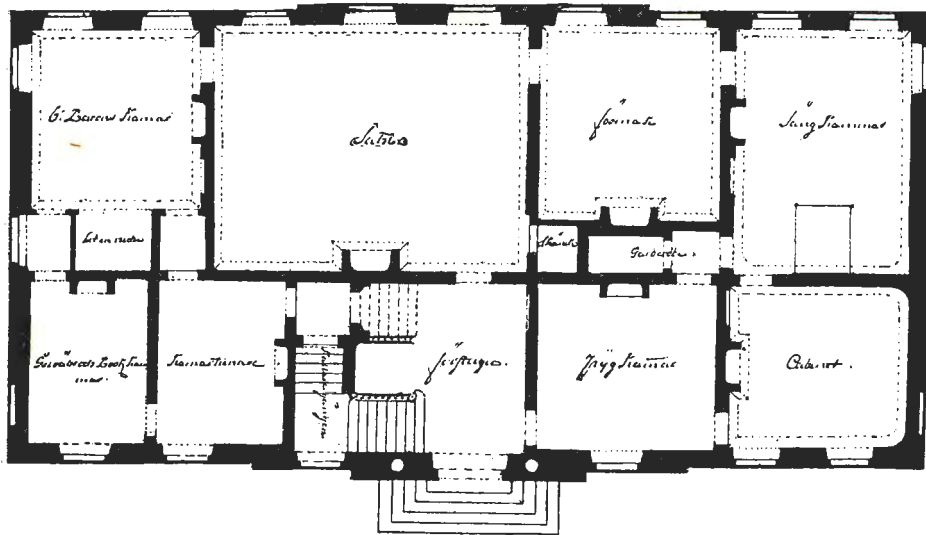

Fig. 45. Sätuna, Björklinge s:n, Uppland, nedre våningen. Efter Hårlemans ritning.

sala (Fig. 45)¹ och ett annat exempel är det av samme arkitekt obetydligt senare uppförda Åkerö, CARL GUSTAF TESSINS gård vid Yngaren i Södermanland (Fig. 46).²

Ett arkitektoniskt särdrag, som gör att Botaniska husets yttre framstår som något originellt och i viss mån ojämförbart med den övriga, av standardisering präglade, 1700-talsbyggenskapen, är dess murlivningssystem genom nischutsparningarna (se s. 26) å gavlar och fasader vid sidorisaliternas platser. Denna fasadutformning, som närmast kan sägas ersätta det annars vanliga risalitsystemet, var avhängig av det Rudbeckska prefekthusets fasadarkitektur, vilken ju karakteriserades av den klassicistiska pilasteranordningen genom båda våningarna.³ Genom att låta de nya fasaderna få sitt dekorativa element baserat på denna äldre arkitektur synes arkitekten ha lagt i dagen en vilja att låta ett säreget äldre stildrag dröja kvar i den nya byggnaden. Man kan till och med tänka sig, att arkitekten varit i tillfälle att närmare än vad nu är möjligt studera det Rudbeckska arkitekturbeståndet, som vid 1700-talets mitt var betydligt bättre i behåll än nu, och till äventyrs har han direkt applicerat sådant nischsystem på

¹ SELLING, anf. arb., sid. 100 ff., fig. 72, 73 och 82. Se därom också G. UPMARK, *Sätuna*. Svenska Turistföreningens årsskrift 1915.

² Utom Sätuna och Åkerö kunna som goda exponenter för den svenska rokokarkitekturen under Hårleman betraktas Svartsjö (STAVENOW, anf. arb., sid. 149 ff. och fig. 61, 62, 63, 67; jfr SELLING, anf. arb., sid. 80 ff. och fig. 52), Fogelvik (STAVENOW, sid. 167 och fig. 76, 77, 78; jfr SELLING, sid. 93 ff. och fig. 60, 62), Övedskloster (STAVENOW, sid. 169 ff. och fig. 79, 80; jfr SELLING, sid. 95 ff. och fig. 67). Jfr också ERIK LUNDBERGS analys av bostadsplanerna i *Herremannens bostad*.

³ Se min uppsats i Sv. Linné-Sällskapets Årsskrift, Årg. XX (1937), bild 19.

Botaniska huset som han funnit hos någon Rudbecksbyggnad.¹ Det bör i sammanhanget påpekas, att Botaniska husets nischarkitektur framstått så starkt besläktad med Rudbecks arkitektur, att Botaniska huset i dess 1700-talsform på grund därav attribuerats till Rudbeck.²

Det säger sig självt att det ovan gjorda antagandet skulle vinna i styrka, om inom Hårlemans övriga Uppsalaverksamhet kunde påvisas en dylik pietetskänsla hos arkitekten, som tog sig uttryck i hänsynsfullhet mot det som fanns, innan hans egen verksamhet satte in; jag skall därför något belysa vad man härutinnan kan utläsa ur byggnadsmaterialet.

Carl Hårlemans verksamhet i Uppsala är märklig så till vida som de byggnadsföretag, han här hade, icke i allmänhet voro nybyggnader i egentlig mening. I domkyrkoomgivningen, som var hans närmaste arbetsfält, fanns ju allt sedan medeltiden en mäktig krets av byggnader närmast runt om själva domkyrkoområdet.³ De hade ju också moderniserats och ombyggt under 1600-talet, och när Hårleman på 1740-talet inträder på vädjobanan, blir det hans främsta uppgift att modernisera dessa hus och med utgångspunkt från dem tillbygga och bygga nytt efter som situationen krävde. Egentligen blev väl konsistoriebyggnaden vid S:t Eriks torg det enda hus, som kom att få närmast hel nybyggnadskaraktär, men om man ser på planlösningen, märker man även här med vilka problem arkitekten brottats för att komponera in huset i de äldre murverk av olika slag, som funnos på platsen.

Just genom denna arkitektverksamhets särart kan man studera, hur Hårleman förhöll sig till ett äldre byggnadsbestånd. Ser man exempelvis på restaureringen av Gustavianum, så inskränker sig egentligen densamma till en modernisering av interiören.⁴ Exteriören däremot fick bli den gamla, och Hårleman har därigenom visat sig högt skatta detta originella och karaktärsfulla byggnadsverk från den Rudbeckska storhetstiden. På ett

¹ Till Antikvitetskollegiets hus, som avsågs att bli en representativ byggnad vid S:t Eriks torg på det senare Konsistoriehusets plats, hade ritningar uppgjorts av Rudbeck. Om dess öden se HENRIK SCHÜCK, *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien*. Dess förhistoria och historia II. Stockholm 1933 sid. 70 ff. — En byggnad, som också sannolikt haft ett nischsystem liknande Linnéhusets, var det s. k. Gamla posthuset (nuv. Clasonska gården vid Övre Slottsgatan), byggt av Rudbeck 1698. Jfr K. W. HERDIN, *Bygge och Bo*. Bidrag till Uppsala stads byggnadshistoria II. Uppsala 1934, sid. 98. Jfr också E. ANDRÉN, anf. upps., sid. 2 (bilden). — Beträffande relationen mellan Gamla posthusets plan och det Rudbeckska botaniska prefekthuset se min anf. upps., sid. 163, fig. 21—22.

² A. HAHN, *Olof Rudbeck d. ä. som arkitekt*; i Rudbecksstudier. Uppsala 1930, sid. 163; jfr K. W. HERDIN, *Bygge och Bo* I, sid. 130 ff.

³ Se därom STAVENOW, *Sjuttonhundratalets Uppsala*.

⁴ Jfr det äldre bildmaterialet från Gustavianum exempelvis hos ERNST E. AREEN, *Uppsala universitetsbiblioteks byggnadshistoria I. 1620—1809*. Uppsala 1925. Fig. 3, 12, 17, 21, 22; i *Suecia Antiqua* (II. Hildebrands utgåva, Stockholm 1900), I. 62; i *Atlantians* atlasband, tab. 40, fig. 144. Hårlemans fasadritning återges bl. a. av AREEN, anf. arb., fig. 24.

Fig. 46. Åkerö, Bettna s:n, Söderm., uppfört 1752—57 för C. G. Tessin efter Carl Hårlemans ritning.

alldeles påtagligt sätt framträder hans pietetskänsla också vid restaureringen av det gamla Consistorium Ecclesiasticum, främst därför att han lämnade orörd dess portikbyggnad, som bär omisskännliga Rudbeckska stildrag och tillika är daterad till 1681, eller den tid, då Rudbeck var som ivrigast verksam i bygghuset.¹ Men även vid studium av den stora restaureringen av Uppsala slott får man en stark känsla av Hårlemans benägenhet för att utgå ifrån det Rudbeckska restaureringsförslaget; förhållandet är ju, att Rudbeck får betraktas som skaparen av den magnifika barockanläggning, som den stora trädgården tillsammans med slottet var ämnad att bli under Karl XI:s tid. Hårleman kan sägas endast arbeta vidare på detta program och har även i detta fall visat sig som skyddare av arkitekturkaraktärerna från tiden före hans egen i Uppsala.²

Det skulle föra för långt att ytterligare i detalj ingå på Hårlemans tillvägagångssätt vid förnyelsen av den gamla stadsbilden i Uppsala — jag finner de anförda exemplen tillfyllest för att belysa arkitektens hänsynsfullhet. Även om det ifråga om arkitektens utformning af Botaniska husets yttre icke kan bevisas, att en dylik pietetssynpunkt var ledande, torde det dock få medges, att en sådan förmodan är ganska bestickande.

* * *

Enbart genom att ha varit den yttre ramen för en gärning av så stora mått, att den ännu skänker glans åt icke blott Uppsala Akademi utan också hela den svenska vetenskapen, har Botaniska huset för oss sitt stora, oskattbara värde. Men även genom det förhållandet, att byggnaden liksom givit oss möjligheter att komma i nära kontakt med föga kända drag i

¹ Se fig. 24 i min anförda uppsats *Olof Rudbecks botaniska prefekthus*, sid. 165.

² STAVENOW, *Carl Hårleman*, sid. 113 f.

det konstnärliga kynnet hos storhetstidens Atlantisdrömmare och frihetstidens Mästerbyggare kan Botaniska huset i all sin enkla utformning sägas äga intresse både för den uppsaliensiska och den allmänt svenska arkitekturhistorien. Liksom det kan anses utgöra den traditionsbärande länken mellan den äldre botaniska trädgårdens tvenne skeden, kan det också betraktas som ett av föreningsbanden mellan de arkitekturriktningar i 1600-talets och 1700-talets Uppsala, som vi uppskatta icke enbart efter deras betydelse för främst den centrala stadsbildens utformning utan också efter den anda, i vilken de varit verksamma.

DOKTOR JÖRGEN HAHNS MUSÆUM NATURÆ

Ett stort anlagt verk, som aldrig utkom.

AV

OLOF H. SELLING

EN FEBRUARIDAG ÅR 1748 MOTTOG VETENSKAPSAKA-
demiens sekreterare, PEHR ELVIUS, ett brev med vilket följde en
subskriptionsanmälan till ett stort naturvetenskapligt verk. Brevet,
som var skrivet av en läkare i Hamburg, G. HANNEUS, finnes nu
i avskrift i BENGT BERGIUS' brevsamling¹ i Vetenskapsakademiens biblio-
tek. Doktor Hannæus skrev:

»HochEdler

Hochzuehrender Hr Secretair!

Ew. HochEdl. werden aus dem Beygesenden Bogen verhoffentlich zur Gnüge
ersehen, dass mir die Commission aufgetragen sey, ein Werck bekannt zu
machen, woran eine grosse gelehrte Gesellschaft mit vielem Fleyse und grossen
Kosten arbeytet. Es wird dieses dahero allen wahren Kennern und Liebhabern
der Natural Historie nicht anders, als höchst angenehm seyn können, und hat
auch bereits bey allen, an denen er verschicket worden, einen völligen Beyfall
gefunden. Weil nun die Gesellschaft solches mit vielem Vergnügen täglich
wahrgenommen, hat Sie beschlossen, auf dass diese lobenswürdige Bemühung
desto fruchtbahrer werden möge, dass, so bald das Werck im völligen Gange
ist, Sie auf ihre Kosten 4 habile und geschickte Personen in alle Länder reyssen
lassen wolle, und selbigen 4 tüchtige Zeichen Meistere zur Assistance mitgeben,
welche alles merckwürdige, nach dem darüber abgefasseten Plan, beschreiben und
an Ort und Stelle abmahlen sollen.

Weil es nun Ausländern nicht unbekannt ist, dass in der Königl Academie
der Wissenschaften zu Stockholm so viele vortreffliche Kennern und Liebhabern
sich befinden, erwartet man auch, dass dies rühmliche Vorhaben Ihren hoch-

¹ Bd 14, s. 96—98.

geneigten Beyfall finden werde. Wesfals ich um so viel mehr, hiemit aufzuwarten nicht habe ermangeln wollen.

Die illuminirte Exemplaria sind Königl. und Fürstl. Personen insonderheit gewidmet und werden nur 20 Stück davon jährlich in allen auskommen.

Von den beygesenden Bogen, wovon ein Exemplar Ihro Königl. Majest., und eines Ihro Königl. Hoheit. dem CronPrintzen destiniret ist, ersiehet man die wahre Grösse des Formats und Schönheit des Papieres, so zu das gantze Werck gebraucht werden soll. und weil ich für die übrige Hrn Mitglieder der Academie eine hinlängliche Anzahl Exemplaria auf einmahl nicht habe senden können, um nicht die Post dadurch alzusehr zu beschweren, will ich gebethen haben, dass es mir möge erlaubet seyn hinführo unter Ew. HochEdl. Adresse so viele Stücke senden zu dürfen, dass ein jedes Mitglied ein Exemph. bekommen könnte. im übrigen habe ich die Ehre mit vieler Ästime zu seyn

Ew. HochEdl.

Hamb. d. 11 Februar.

1748.

bereitwilligster Diener

G. Hannæus.»

Elvius sände prospektet till LINNÉ, och denne torde ej ha behövt lång tid för att bilda sig en uppfattning om arbetet i fråga. I ett svarsbrev¹, där hans ironi fått fritt spelrum, gav han klart besked. Recensionen var icke lovande:

»Min Bror.

Att Hr Hannæus uti sitt stora concept tror sig så wähl, att ingen warit så lyckelig uti inbillningen, det gifwer tillkiänna at han så litet effectuerar, som han litet wet.

Jag har lust at se om han kan beskrifwa ett enda fyrfotadt creatur, ja en enda hund; men jag är så säker att han ej kan det, som jag är wiss att ingen gjort det för honom.

Lyckelig är han, om en god ritare och kopparstickare kan gifwa honom auctoritet hoos pluraliteten af läsarne, som äro ignoranter.

i detta patentet ser jag, att auctor läset mitt tahl i Wettenskaps academien, den hollandska editionen. torde altså han framdeles blifwa lyckeligare copist äller sectator än inventor.

M. B. säger sig sända mig 2:ne bref, som han skrifwet mig till, men jag fick intet thera; kan altså ej skicka tillbakas.

Patentet behåller jag i Konstcabinettet såsom ett admirabelt monstrum.

Vale.

C. L.»

Då TIIORE MAGNUS FRIES år 1908 publicerade detta brev i »Bref och skrifvelser af och till Carl von Linné», kände han icke det omtalade pro-

¹ Bref och skrifvelser af och till Carl von Linné. I: 2, s. 121—122. I kommentarerna skriver FRIES: »Odateradt, men antagligen skrifvet under sommaren 1748.» Med hänsyn till dateringen av såväl prospektet (^{12/1}) som H:s eget brev (^{11/2}) synes det mig mer sannolikt, att Linné skrivit sitt brev under våren 1748.

L. B. S.

o oft ich den unerschöpflichen Reichthum göttlicher Güte in dem schönen Bau der Welt, entweder nach dem ganzen Zusammenhange, oder nach den besondern Abtheilungen, ansehe und betrachte; so oft empfinde mein Geist ein so innigliches Vergnügen, entweder an der wunderbaren Ordnung und weisen Einrichtung des grossen Werkmeisters, oder an der Vollkommenheit, Schönheit und Nützbarkeit der Werke, daß es mir an kräftigen Ausdrücken fehlt, die Ehrfurchts-volle Dämonen meines Gemüthes zu entdecken: und wann ich vom Größtesten bis aufs Kleinste komme, vom Höchsten bis aufs Niedrigste, erblicke ich allenthalben so viele Mannigfaltigkeiten von Weisheit, Liebe und Versorger des Schöpfers, von Kräften, Wirkungen und Eigenschaften der Geschöpfe, so daß mein geringer Verstand zuletzt nicht mehr vermögend ist solches zu fassen; sondern sich genöthiget sieht, alles mehr zu bewundern, als zu ergründen, und mehr zu erheben, als zu begreifen.

Gehe ich mit meiner Betrachtung von dem aller äussersten Umfange des Himmels, bis zum Mittelpunct der Erden, und wiederhole dieses nach der Länge und Breite, finde ich alles so genau ausgerechnet, so sorgfältig abgemessen, so künstlich zusammen gesetzt, und so wunderbarlich mit einander verbunden, so daß nichts für sich und allein um seiner willen, sondern ein jegliches Etwas um des andern willen erschaffen und gemacht zu seyn scheint.

Die Lichter des Himmels haben ihren hellen Schein bekommen, um uns desselben theilhaftig zu machen, und dadurch Abwechselungen, Zeiten, Tage und Jahre zu geben. Die Sonne erhebet die Dünste aus dem Meere, um solche zu läutern, und der Wind treibt sie hin, wo es nöthig thut, und verwandelt sie bald in Regen, bald in Thau, um alle durstige Pflanzen und Thiere damit zu erquickern. Der Schnee machet das Erdreich fruchtbar, und der Frost luctet; auf daß die darauf folgende Frühlings-Wärme desto besser darin wirken, und desto häufiger Gras und Kraut hervor bringen möge. Die größtesten Metalle sind den feinsten Metallen die ruhigste Herberge; ohne welche diese zu ihrem Wachsthum und Reife sonst nicht leicht gelangen würden. Das unsichere Meer verplattet den schlüpfrigen Fischen die sicherste Wohnung, so daß wenn sie allda verblieben, sie uns nicht einmal zu Gefische kämen: nun aber müssen sie, auf Anordnung des Schöpfers, sich zu gewissen Zeiten aus den tiefen Gründen, in die uniefe Klüfte haufen-weise begeben, und von einer Küsten zur andern ziehen, auf daß sie von den Vögeln, Thieren und Menschen mögen gefangen und verzehret werden. Ja die Erde selbst bringet aus ihrem fruchtbaren Schoosse einen so grossen Vorrath von Gewächsen und Früchten hervor, nicht zu ihrem Nutzen, sondern daß alle lebendige Thiere ihren Hunger stillen mögen. Die Elephanten, Camels, Pferde und Esel, müssen ihren starken Rücken zur Fortbringung der schweresten Lasten willig hergeben; Die Renntiere ihren Hals unter dem Joch beugen, und die Ochsen den Pflug ziehen: da doch selbige das wenigste von ihrer Arbeit genießen, und sich mit dem schlechtesten Futter bedienen müssen. Der Nutzen, den wir von den Hunden haben, ist so groß, als ihre Arten mannigfaltig sind: Einige derselben dienen uns ganze Tage auf der Jagd; andere durch ihre Wachsamkeit in den Häusern auch bey der Nacht. Die Kage vertritt

Fig. 1. Prospektets första sida.

spektet. Det finnes icke i våra större offentliga bibliotek, där jag förgäves sökt det¹, ej heller i Svenska Linné-Sällskapets samlingar. Emellertid förvärvade jag för några år sedan ett exemplar av denna subscriptionsanmälan. Och då det helt säkert ej är utan intresse för Linné-forskningen att innehållet i densamma blir känt för en större krets, vill jag nu tillmötesgå en uppmaning i denna riktning. För den hjälpsamhet och det intresse, som bibliotekarien ARVID HJ. UGGLA härvid visat mig, ber jag få uttala mitt varma tack.

* * *

Prospektet utgöres av fyra opagerade sidor i stor folio (47,8×29,8 cm.) och är försett med två kopparstick, av vilka det största upptager hälften av första sidan (fig. 1). Detta stick är utfört år 1747 av C. FRITZSCH² efter en teckning av G. Hannæus: »G. Hannæus Med. D. inv. et delin.»

I texten, som är författad av samme doktor Hannæus, återfinner man de av denne i brevet till Elvius lämnade uppgifterna. Hannæus uppger sig vara medlem av ett sällskap, vilket tagit som sin uppgift att utgiva ett stort arbete, »Musæum Naturæ», vari alla jordens naturalier — utan någon som helst inbördes ordning — skulle noggrant avbildas och beskrivas. Huruvida detta sällskap någonsin existerat, torde få anses mycket ovisst. Alltnog, »sällskapet» skulle ha uppdragit åt Hannæus att sörja för verkets utgivande och tillika sänt honom en »Bekanntmachung» av följande lydelse [Prospektet, s. (3)—(4)]:

»Weil die Wissenschaft, wodurch wir zur Erkenntniss der göttlichen Geschöpfe gebracht werden, im menschlichen Leben so sehr nöthig und unentbehrlich, dabey aber auch von einem so weiten Umfange ist, dass keines einzigen Menschen Leben, Vermögen und Kräfte hinreichend sind alles gebührend zu er-messen, und das, was einige brave Männer uns bishero, wiewohl nur Stückweise, theils hinterlassen, theils auch noch täglich liefern, um ein merkliches entweder verbessert oder ergänzt werden kan; dahero haben wir uns entschlossen aus einer reinen Absicht, um die Ehre GÖttes desto mehr auszubreiten, und unserm Nächsten, nach dem Maasse unsers Erkenntnisses, in diesem so wichtigen Stücke behülflich zu seyn, eine Gesellschaft zu dem Ende aufzurichten, und mit vereinigten Kräften uns dahin zu bestreben, dass wir eine richtige Beschreibung und accurate Abbildung der unserer Erdkugel befindlichen Thiere, Gewächse und Mineralien ans Licht stellen mögten; und auf dass der Leser sich einen

¹ Kungl. Biblioteket och Vetenskapsakademiens bibliotek i Stockholm samt universitetsbiblioteken i Uppsala och Lund. — Huruvida det exemplar, som Linné i ovannämnda brev säger sig lägga i sitt konstkabinett, sedermera utgallrats ur samlingarna, eller om det år 1784 medföljde till England och nu finnes i Linnean Society's samlingar i London, är mig icke bekant.

² CHRISTIAN FRITZSCH, f. i Sachsen 1695, lärjunge till Bernigeroth, flyttade till Hamburg 1718, död där 1769. F. är mest känd genom talrika porträttgravyrer. Se THIÈME-BECKER, *Allg. Lexikon d. bild. Künstl.*, 12:ter Bd, I, pg 1916.

desto deutlicheren Begriff von dieser unserer Bemühung machen könne, haben wir für nöthig erachtet, demselben hiedurch unsere Meynungen zu eröffnen, und so wohl das, was wir vorstellen wollen, als auch, wie wir unserer Vorhaben auszuführen gedenken, folgender Gestalt bekannt machen zu lassen:

1) Alle wilde und zahme Thiere, Vögel, Fische und Gewürme, wollen wir Paarweise abbilden lassen, und ihnen eine solche Stellung zu geben suchen, dass man ihre völlige Gestalt auf einmal deutlich übersehen könne; was aber ausserdem ins besondere angemerket zu werden verdienet, wollen wir nebenher stückweise beyfügen, und kein äusserliches Theil derselben unberührt vorbey gehen. In der Beschreibung werden wir alle unnütze Weitläufigkeiten und Meynungen der Scribenten gänzlich vermeiden; dagegen aber alle fleissig gemachte Untersuchungen und Anmerkungen anderer braven Männer, die mit der Wahrheit übereinstimmen zu ihrem unsterblichen Ruhme, jederzeit beybehalten, und im übrigen vornehmlich dahin sehen, dass einem jeden Thiere der geschickteste Name, neben der von den Landes-Einwohnern gebräuchlichen Benennung beygelegt, der Ort seines Aufenthalts, die Art wie ein jedes sich nährt, wehret und vermehret, und was sonst zu dessen völliger Erkenntniss gehöret, aufs deutlichste und kürzeste angezeigt werde. Bey den Eyerlegenden soll zugleich die Anzahl und Grösse der Eyer, die Ausbrütungs-Art und Zeit, die Nester und was sonst hieher gehöret umständlich angeführet werden. Die so genannte Insecten, als *Papillions* oder Schmetterlinge, Raupen, Fliegen, Bienen, Heuschrecken, und alle fliegende und kriechende Thierlein, welche öfters ihres kleinen Leibes halber, dem blossen Auge unkenubar sind, mit allen ihren zarten Gliedern, werden wir durch Hülfe des Vergrösserungs-Glases ganz deutlich und kenubar vorstellen; auch jederzeit, neben ihrer eigentlichen Gestalt und Grösse, die Nahrungs-Mittel, welche sie am liebsten suchen, die Art und Zeit wie, und wann, sie sich häuten und verwandeln, und alle übrige zu wissen nöthige Umstände sorgfältig bemerken. An den Gehäusen der Schnecken wollen wir so wohl die auswendige als inwendige Bildung nach dem Durchschnitte vorstellig machen, und wo die Gelegenheit uns verstattet, das in einer jeden Art derselben, wohnende Thier habhaft zu werden, wollen wir solches jedes mal deutlich dabey abbilden lassen.

Unter den Gewächsen begreifen wir alles was aus der Erden hervor wächst, so wohl im Wasser, als auf dem trockenen Lande, und werden dessfalls alle Bäume, Stauden, Pflanzen, Blumen, Schwämme, Moos, wie auch die See- und Corallen-Gewächse u.d.gl. hierunter verstanden. Was nun an diesen betrachtenswürdig ist, z. E. die Wurzel, Stämme, Blätter, Blüthe, Früchte, Saamen, und was sonst zu ihrer völligen Erkenntniss gehöret, wollen wir so wohl überhaupt, als Stückweise und zergliedert für Augen legen, auch dabey das Land, das *Clima*, die Beschaffenheit der Erdreiches, wie und wo eine jede Gattung wächst, die Zeit wie lange sie blühet und Früchte oder Saamen trägt, jedes mal in Erwägung ziehen.

In dem mineralischen Reiche sollen neben allen hieher gehörenden Stücken, auch die Bergwerke, die Marmor und Stein-Brüche, die Kohlen-Gruben, die verschiedene Schichten und Arten der Erden, und was mehr zur Erkenntniss dieses Reiches nöthig seyn mögte, nach aller Möglichkeit vorgestellt, und aufs fleissigste beschrieben werden. Und gleichwie der gütige Schöpfer nichts unnützes erschaffen; also werden wir uns auch insonderheit dahin bestreben, dass wir den eigentlichen Nutzen eines jeden Stückes erforschen und andern zugleich hiedurch bekannt machen mögen.

Weil man nun hieraus leicht erkennet, dass diese Arbeit viele Mühe, Zeit und Kosten erfordere, sind wir dahero bewogen worden, an ein Mittel zu denken, wodurch die Bemühungen gewisser Maassen erleichtert, die Kosten erträglich und die Fortsetzung dauerhaft gemacht werden könnte. Um dieses nun zu erreichen, wird man es uns nicht verübeln, dass wir keine scholastische Ordnung oder gewisse Classification beybehalten können, weil solches allein vermögend wäre, die ganze Arbeit, entweder höchst beschwerlich oder gar unmöglich zu machen; sondern wir sehen uns genöthiget alles, unter einander, wie es uns vorkommt, ohne Ordnung vor Augen zu legen, jedoch mit der Behutsamkeit, dass keine Verwirrung daraus entstehe, sondern, dass durch dergleichen Abwechselungen das Auge vielmehr belustiget werde.

2) Können wir nicht mehr, als jährlich einen Theil dieses Werkes, so unter dem Titul vom *MUSEO NATURÆ* herauskommen, und ohngefähr drey Alphabeth an Text, und vierzig bis fünfzig ganze oder achtzig bis hundert halbe Bogen sauber gestochene Kupfer enthalten wird, zu liefern versprechen. Zu dem ganzen Werke haben wir das grösste Format vom besten Royal-Papier erwählet, und wollen die Hälfte der Exemplarien in deutscher, die andere Hälfte aber in lateinischer Sprache, mit einer neuen hiezu gegossenen Schrift, aufs reineste und schärfste abdrucken lassen: so dass alle Liebhaber nach ihrem Gefallen hierunter bedienet werden können. Die Einrichtung der Kupfer ist ziemlicher massen aus dem in der oben gedruckten *Vignette* vorgestellten Buche zu erschen. Alle Figuren sollen nach wahren und vollkommenen *Originalien*, und niemals nach einigem Kupferstich auf das aller *accurateste* und lebhafteste abgebildet werden: und auf dass man den Mahlern in ihrer sonst ausschweifenden Freyheit gewisse Gränzen, wegen der Proportionirung einer jeden Sache, setzen mögte, haben wir für nöthig gefunden, einen verjüngten Maas-Stab zu erwählen, (welcher aus dem vierten Theile des Rheinländischen Fusses, in zwölf Zollen getheilet, genommen ist,) solchen auch dessfalls hier unten beydrucken zu lassen [se fig. 3], um hinfüro alle Zeichnungen darnach aufs genaueste zu messen.

Was nicht gar zu gross ist, wird in seiner natürlichen Grösse allemal zum Vorschein kommen; was aber auf einen Royal-Bogen, seiner Grösse wegen, keinen genugsamen Platz findet, werden wir zwar verjüngt, jedoch in seiner rechten Proportion abbilden müssen, und uns zum Ausmessen des Grösseren jederzeit des Rheinländischen Fusses bedienen. Ein jedes Theil soll mit einem gedoppelten Register versehen werden, wovon das eine die Sachen nach der Ordnung, das andere aber nach dem Alphabeth enthalten wird: neben diesen aber soll bey jedem fünften Theile ein allgemeines Register derselben zugleich folgen, nach welchem man sie Sachen, wo und in welchem Theile sie anzutreffen sind, finden kan. Und wollen wir übrigens die zuverlässige Versicherung hiedurch geben, dass an allen dem, was zur *Accuratesse*, Pracht und Schönheit eines solchen Werkes gehöret, diesem in keinem Stücke etwas mangeln werde, so dass bis auf unsere Zeiten eine schönere und vollständigere Arbeit in der Art niemals heraus gekommen sey.

3) Damit es auch denen Liebhabern nicht zu kostbar fallen mögte, haben wir zugleich eine billige Sorge dafür getragen, und die Einrichtung so gemacht, dass man ein jedes Theil gegen *Prenumeration* von zehen Reichsthaler, oder 4 spec. Ducaten und 16 Groschen bekommen könne; und weil der herr *Doctor HANNÆUS, Guarnisons-Medicus* zu Hamburg, und ein Mitglied unserer Gesellschaft, die Aufsicht und Besorgung dieser Arbeit gütigst übernommen, als ha-

ben wir Denselben hiedurch authorisiren wollen, nicht nur die Pränumerations-Gelder, gegen Auslieferung eines mit unserem Societäts-Siegel bezeichneten gedruckten Scheines, zu heben, sondern auch das gänzliche *Directorium* der *Expedition* zu führen, allwo ein jeder sich dessfalls entweder *directè* und *franco*, oder durch ihre Correspondenten, melden kan; und da wir keine mehrere Exemplaria drucken lassen, als sich Pränumeranten angeben, wir auch um des zarten Stiches willen die Zahl nicht gar gross bestimmt haben, dürfte es um so viel nöthiger seyn, sich bey Zeiten einzufinden; denn so bald die gesetzte Zahl complet ist, soll so gleich mit der Arbeit fortgefahren werden, und nachhero kein einziges Stück mehr zu bekommen seyn.

Wann sich auch Liebhabere finden sollten, die etwas merkwürdiges und zur Ergänzung eines so nützlichen Vorhaben dienendes, es sey viel oder wenig, einzusenden geliebten, so wohl an accuraten Rissen, als an wahrhaften und richtigen Beschreibungen, werden wir solches mit aller Erkännlichkeit und vielem Dank nicht nur annehmen, sondern auch zum Ruhme des Verfassers unter dessen Namen jederzeit mit ausgeben, welches insonderheit denen, die etwas angemerket haben, womit der Welt gedienet seyn könnte, sich aber theils um der Kosten willen, theils auch, weil die Anmerkung öfters nicht ansehnlich genug scheint, dem Drucke übergeben zu werden, zurücke halten, nicht anders, als höchst angenehm seyn wird. Womit wir den Leser GOTT empfehlen.»

Hannæus tillägger:

Hieraus ersieht der Leser nun, was mich bewogen hat, diese Ausfertigung zu übernehmen; das übrige aber, was nemlich die Ausführung und Schönheit der Arbeit selbst betrifft, wird sich allen Kennern so anpreisen, dass es keines Lobes bedarf, und werden alle, wess Standes oder Würden sie sind, so wohl Gelehrte als Ungelehrte, für sich etwas darinnen antreffen, das ihnen Nutzen und Vergnügen schaffen könne; wessfalls auch dieses Werk in allen Königlichen, Fürstlichen und andern öffentlichen und grossen Bibliotheken vornehmlich einen Platz verdienet. Darneben aber wird es allen, die entweder Naturalien-Cabinetter besitzen, oder solche anlegen wollen, wie auch denen, welche die Aufsicht darüber haben, imgleichen allen *Bibliothecariis*, *Botanicis*, Kunst-Gärtnern, Apothekern, Materialisten¹, Bergwerks-Aufsehern, *Architecten*, *Oeconomisten*, *Fabriqueurs*, *Negotianten*, Mahlern, Bildhauern und vielen andern mehr ganz unentbehrlich seyn. Man vermuthet dahero um so viel eher mit der *Prænumeration* fertig zu werden, zumal da die von der Gesellschaft darzu gesetzte Zeit nicht länger als bis Ausgang des Monats *Martii a. c.* dauret, da die Arbeit ihren Anfang nehmen wird. Diejenige, so keine Correspondenten hier in Hamburg haben, an welche sie die Pränumerations-Gelder senden können, dürfen solche nur in das nächste Post-Haus geben, da sie von dort aus durch Wechsel-Briefe an die hiesige Post-*Comptoirs* ganz sicher übermachtet werden können, und ersucht man, dabey anzeigen zu lassen, ob ein Deutsches oder Lateinisches Exemplar verlangt werde. Falls auch jemand ein mit dem Pinsel accurat nach dem Leben illuminirtes Exemplar verlangen sollte, kömmt solches ein hundert Reichsthaler oder zwey und vierzig Ducaten zu stehen, übrigens hat sich niemand für Bevortheilung zu fürchten, und so bald der erste Theil fertig worden,

¹ = Droghandlare.

werde ich denen Herren Pränumeranten solches durch die öffentliche Zeitungen bekannt machen, und mich indessen Dero allerseitigen Gunst und Gewogenheit bestens empfehlen. Hamburg, den 12 Januarii 1748.

G. Hannæus,
Med. D. und Gvarnisons-Medicus
dieser Stadt.*

Detta meddelande utgör huvudpunkten i prospektet. Som inledning sammanskrev Hannæus en lång betraktelse över ändamålsenligheten i naturen. Detta parti av texten är mycket vidlyftigt, men har dock på grund av särskilda omständigheter sitt stora intresse, varför det här må anföras:¹

»So oft ich den unerschöpflichen Reichthum göttlicher Güte in dem schönen Bau der Welt, entweder nach dem ganzen Zusammenhange, oder nach den besonderen Abtheilungen, ansehe und betrachte; so oft empfindet mein Geist ein so innigliches Vergnügen, entweder an der wunderbaren Ordnung und weisen Einrichtung des grossen Werkmeisters, oder an der Vollkommenheit, Schönheit und Nutzbarkeit der Werke, dass es mir an kräftigen Ausdrücken fehlet, die Ehrfurchts-volle Rührungen meines Gemüthes zu entdecken: und wann ich vom Grössesten bis aufs Kleineste komme, vom Höchsten bis aufs Niedrigste, erblicke ich allenthalben so viele Mannigfaltigkeiten vom Weisheit, Liebe und Vorsorge des Schöpfers, von Kräften, Wirkungen und Eigenschaften der Geschöpfe, so dass mein geringer Verstand zuletzt nicht mehr vermögend ist solches zu fassen; sondern sich genöthiget siehet, alles mehr zu bewundern, als zu ergründen, und mehr zu erheben, als zu begreifen.

Gehe ich mit meiner Betrachtung von dem aller äussersten Umfange des Himmels, bis zum Mittelpunkt der Erden, und wiederhole dieses nach der Länge und Breite, finde ich alles so genau ausgerechnet, so sorgfältig abgemessen, so künstlich zusammen gesetzt, und so wunderbarlich mit einander verbunden, so dass nichts für sich und allein um seinent willen, sondern ein jegliches Stück um des andern willen erschaffen und gemacht zu seyn scheint.

Die Lichter des Himmels haben ihren hellen Schein bekommen, um uns desselben theilhaftig zu machen, und dadurch Abwechselungen, Zeiten, Tage und Jahre zu geben. Die Sonne erhebet die Dünste aus dem Meere, um solche zu läutern, und der Wind treibet sie hin, wo es nöthig thut, und verwandelt sie bald in Regen, bald in Thau, um alle durstige Pflanzen und Thiere damit zu erquicken. Der Schnee machet das Erdreich fruchtbar, und der Frost lucker; auf dass die darauf folgende Frühlings-Wärme desto besser darin wirken, und desto häufiger Gras und Kraut hervor bringen möge. Die gröbsten Steine sind den feinsten Metallen die ruhigste Herberge; ohne welche diese zu ihren Wachsthum und Reife sonst nicht leicht gelangen würden. Das unsichere Meer verstattet den schlüpfrigen Fischen die sicherste Wohnung, so dass wenn sie allda verblieben, sie uns nicht einmal zu Gesichte kämen: nun aber müssen sie, auf Anordnung des Schöpfers, sich zu gewissen Zeiten aus den tiefen Gründen, in die untiefe Flüsse Haufen-weise be-

¹ Spärrad stil motsvaras i originalet av fetstil.

geben, und von einer Küsten zur andern ziehen, auf dass sie von den Vögeln, Thieren und Menschen mögen gefangen und verzehret werden. Ja die Erde selbst bringet aus ihrem fruchtbaren Schoosse einen so grossen Vorrath von Gewächsen und Früchten hervor, nicht zu ihrem Nutzen, sondern dass alle lebendige Thiere ihren Hunger stillen mögen. Die Elephanten, Cameele, Pferde und Esel, müssen ihren starken Rücken zur Fortbringung der schweresten Lasten willig hergeben; Die Rennthiere ihren Hals unter dem Joche beugen, und die Ochsen den Pflug ziehen; da doch selbige das wenigste von ihrer Arbeit geniessen, und sich mit dem schlechtesten Futter behelfen müssen. Der Nutzen, den wir von den Hunden haben, ist so gross, als ihre Arten mannigfaltig sind: Einige derselben dienen uns ganze Tage auf der Jagd; andere durch ihre Wachsamkeit in den Häusern auch bey der Nacht. Die Katze vertreibt Ratzen und Mäuse aus unsern Wohnungen: Der Dachs die Caninchen aus ihren Löchern, und solches alles den Menschen zum Nutzen. Die Wander-Vögel thun solche weite Reisen zu gewissen Jahres-Zeiten, und fliegen bey ganzen Schaaren nicht nur von einem Lande in das andere, sondern begeben sich auch übers Meer, und nehmen Wege vor über deren Weite wir erstaunen müssen, auf dass sie desto mehreren Menschen in die Hände gerathen, und vielen nutzbar werden mögen. Ja die grimmigsten Thiere, als Tiger, Leoparden, Bären und Wölfe sind uns nützlich um ihrer köstlichen Felle willen, mit welchen wir uns gegen die strengeste Kälte zu beschützen wissen. Das Wiesel-Geschlecht muss uns zum Nutzen hervor bringen Hermelin, Marder und Zobelwerk; der Bieher seine weiche Haare; die Schaaf ihr krausen Wolle; die Seidenwürmer ihr feines Gespinnst: die Biene ihren süssen Honig; die Schildkröte ihr buntes Gehäuse; und wenn wir es kurz verfassen, werden wir unter allen erschaffenen Dingen, nichts unnützes, nichts überflüssiges und nichts missiges antreffen.

Wende ich meine Gedanken auf uns Menschen, und erwäge unsere Einrichtung, werde ich dasselbige ebenfalls unter uns gewahr. Der fleissige Landmann bringet sein mühseliges Leben mit Pflügen, Säen und Erndten zu; auf dass andere Brodts die Fülle haben mögen, da er selbst doch öfters Mangel hat. Der beherzte Schiffer vertrauet sein edles Leben nicht ohne viele Gefahr, den wütenden Wellen eines stürmigten Meeres; um dem Kaufmanne die Waaren aus allen Theilen der Welt zusammen zu holen, und geniesst selbst den geringsten Vortheil davon. Der muthige Soldat opfert seine Gesundheit und sein Leben willig auf, um die Wohlfahrt seines Landes-Herrn zu befördern. Standes-Personen, und alle die ein Amt zu verwalten haben, wenden ihre ganze Lebens-Zeit und Kräfte auf anderer Dienste an. Ja die Regenten selbst berauben sich ihrer Freyheit und Gemächlichkeit, geben auch öfters ihr theures Leben Preis, um des allgemeinen Bestens willen. Die Unterthanen sammeln für ihre Oberherrn; die Eltern für die Kinder; und der Geitzige für die Nachkömmlinge.

Wer erkennet nun nicht hieraus, die, obgleich wunderbare, doch sehr weise Anordnung des allmächtigen Schöpfers, welcher hat gewollt, dass immer eines dem andern nützlich und behülflich seyn sollte. Bleibet also der Schluss dieser: dass wir die Pflicht, welche uns oblieget, und wozu wir erschaffen sind, mit aller Bereitwilligkeit und Treue auszuüben, uns bestreben. Es gebühret dahero einem Starken seine Kräfte zum Nutzen der Schwächeren anzuwenden: einem Weisen, anderen mit gutem Rath an die Hand zu gehen: einem Gelehrten, andere zu unterrichten: einem Reichen, anderen mit seinem Vermögen zu

dienen: und einem jeden, die ihm anvertraute Gaben nicht für sich zu behalten, sondern zum Nutzen seines Nächsten willig her zu geben, und dadurch zu zeigen dass er denselben liebet, als sich selbst; weil er anders ein unnützes und unwürdiges Glied wird, so die verliehene Güter nicht nach dem Endzwecke und der Einrichtung des Schöpfers zu gebrauchen sich angelegen seyn lässet.

Wie nun alle Geschöpfe, zu folge der göttlichen Ordnung, und zwar ein jegliches nach dem Maasse seines Vermögens, einander zu dienen schuldig und verbunden sind; also ist ihnen auch neben der Ausübung dieser Pflicht von dem Schöpfer ein solcher Eindruck gegeben, dass sie Ihm als Zeugen, uns aber als Lehrmeister dienen sollen: Denn, weil GOTT von einem unsichtbaren und unbegreiflichen Wesen ist, auch noch dazu in einem unzugänglichen Lichte wohnt, hat Seine Allwissenheit es genug vorher gesehen, dass es uns um unserer Schwachheit willen, besonders nach dem Sündenfalle, höchst nöthig seyn würde, etwas sichtbares und handgreifliches stets vor Augen zu haben; weil wir anders sehr geneigt seyn mögten, das, was wir nicht gesehen, und vor allen, so wir es mit unserer verderbten Vernunft auch nicht fassen und begreifen könnten, in Zweifel zu ziehen oder wohl gar zu leugnen: Darum hat der gütige Schöpfer sich in den Geschöpfen so herrlich bewiesen, auf dass selbige Ihm als so viele sichtbare Zeugen dienen könnten, um uns so wohl von Seinem Daseyn als auch von Seinen Eigenschaften zu überführen: Darum hat Er den Himmel so weit ausgedehnet, um Seine Grösse zu zeigen: Darum das Meer in solchen Schranken eingeschlossen, um Seine Macht zu beweisen: Darum die Erde zu einem Schauplatze so vieler Wunder gemacht, um Seine Weisheit abzubilden: Darum die Zahl der Werke so gross bestimmt, um Sein unendliches Wesen dadurch bekannt zu machen: und darum in einem jeden Stücke derselben solche deutliche Fusstapfen hinterlassen, auf dass alle Menschen Seine grosse Kraft und ewige GOTTheit daraus nothwendig sehen und erkennen müsten.

Wann du daher die Welt mit allem was darin ist, als einen vieleckigten hellen Spiegel ansiehst, kan eine jede Fläche davon, sie sey so klein, als sie wolle, dir ein fürtreffliches und unnachahmliches Bild der ewigen und unsichtbaren GOTTheit vorstellen: Hier wirst du bald aus allen erschaffenen Dingen, die dein Auge erreichen kan, so viele herrliche Eigenschaften des Schöpfers erkennen, solche auch so lebhaft und so rührend empfinden, dass du nothwendig dadurch zu einem hohen Grade einer heiligen Bewunderung, aus dieser aber, zu einer stillen Verehrung und endlich zu einer inbrünstigen Anbetung geleitet werdest. In dem allerkleinsten Theile der Welt wirst du den Schöpfer eben so gross antreffen, als in dem allergrössten. Das kleinste Thier, welches man nicht anders, als durch ein sehr gutes Vergrößerungs-Glas, sehen und erkennen kan, und deren viele von einem Wasser-Tropfen überschwemmet werden können, hat seinen abgemessenen Leib, seine Regel-mässige Glieder, seine nöthige Nahrungs- und Vermehrungs-Werkzeuge, seine ordentliche Bewegung und sein bestimmtes Leben, so gut wie der grösste Wallfisch. Die kleinste Mücke ist in ihrer Art so vollkommen gemacht, als der grösste Strausvogel; und der geringste Schwamm so bewundernswürdig, als der höchste Cedern-Baum.

Kan nun das allergeringste Geschöpfe solcher Gestalt einen Lehrmeister abgeben, um dich von der Grösse deines Schöpfers zu unterweisen, so gewöhne dich doch hinfüro an, mit mehrerer Bescheidenheit und nicht so ver-

ächtlich von den göttlichen Werken zu urtheilen, als die einfältige Gewohnheit dir solches von Jugend auf an die Hand gegeben: denn Der dich erschaffen hat, hat jene auch erschaffen: Glaube auch nicht dass einige Thiere aus der Fäulung gezeuget werden können; denn solches ist der göttlichen Majestät gar zu nachtheilig, und wiewohl diese Meynung falsch und erdichtet ist, auch nur von einer blinden Unwissenheit und nachlässiger Untersuchung unserer alten Vorfahren herstammt, hat sie doch jederzeit ihre Anhänger gehabt, und ist stets ein gefährlicher Stein des Anstosses für viele hundert Menschen gewesen, wodurch sie nicht nur zu allerley Irrthümer, sondern auch gar zur Verleugnung Gottes gebracht worden, und haben sich nicht dafür gehütet, dass der Grund ihres Irrthums ohne Grund wäre. Gedenke auch nicht, dass, da der grosse Gott an dem Bau der Welt so viele Kunst bewiesen, und ein jegliches Stück so weislich geordnet habe, ein solches darum geschehen sey, dass du wie ein Vieh alles mit Füßen treten und verachten solltest; sondern erkenne vielmehr mit gebührender Ehrerbietigkeit, dass alle diese sichtbare Dinge dich stets nicht nur zum Lobe Gottes erwecken, ermuntern und antreiben, sondern auch gleichsam als Leiter dienen können, um dadurch zu Gott aufzusteigen, und näher mit Ihm bekannt zu werden: denn wie die Himmel Seine Ehre erzählen, so prediget auch die Erde von Seiner Herrlichkeit, und obgleich die mehresten Geschöpfe Gott mit stummen Munde loben, thun sie es doch in der Vollkommenheit als es von ihnen verlangt werden kan, dahero so viel der Mensch nun alle erschaffene Dinge an Vollkommenheit übertrifft, so viel grösser und herrlicher sollte auch billig sein Lob seyn; dieses Loben aber geschieht vornehmlich, wann der Mensch den unendlichen Vorzug Gottes vor allen Seinen Geschöpfen kennen lernet, und aus Betrachtung derselben mit aller ersinnlichen Hochachtung von Ihm denket, gegen seines gleichen urtheilet, und in seinem Lebens-Wandel alle Gelegenheit darzu brauchet, dass andere von und durch ihn Gott zu preisen und zu verehren lernen mögen; und ob man zwar hiedurch die Vollkommenheiten Gottes nicht vermehret, oder vergrössert, machet man dieselbe doch bekannt, und breitet sie weiter aus, welches die heilige Schrift nennet Gott erhöhen, gross machen und erheben.

Wann wir dahero die Geschöpfe ansehen, entweder als Zeugen, die von dem Wesen ihres mächtigen Schöpfers das allernachdrücklichste Zeugniß ablegen: oder als Boten, durch welche Gott uns Seine Eigenschaften offenbaren lässt; oder als Stimmen deren Er Sich bedienet, um uns zu Seinem Lobe zu erwecken, haben wir Ursache solche begierigst und mit aller Ehrerbietigkeit zu betrachten; auf dass der göttliche Zweck dadurch möge erreicht werden: Sehen wir sie aber an, als unentbehrliche Mittel, welche uns in diesem Leben alle unsere Nahrung, Kleidung, Handthierung, Bequemlichkeit und Sicherheit, zur Nothdurft und zur Ergötzlichkeit, bei gesunden und kranken Tagen einzig und allein darreichen, werden wir genöthiget uns dahin zu bemühen, dass wir sie gründlich mögen kennen lernen; weil wir unsere eigene Wohlfahrt um so viel befördern, als wir in dieser Erkenntniß zunehmen. Um des willen kan man seinem Nächsten keinen grösseren, wichtigeren und nützlicheren Dienst leisten, als wenn man ihm die göttlichen Werke vorstellet, dieselbe bekannt machet, und ihn zu derer fleissigen Betrachtung ermahnet, leitet und führet.

Wie es aber in allen Dingen beschaffen ist, dass eine vielfache Kraft mehr ausrichte, als eine einfache; also können auch viele durch vereinigte Kräfte das

mit leichter Mühe bewerkstelligen, was einem allein ganz unmöglich seyn würde. Keiner wäre vermögend sich selbst, auch nur ein kleines Haus zu bauen, wann er alleine sollte die Bäume fällen, das Holz zusammen tragen, es behauen, bearbeiten, aufrichten und zusammen setzen; wann er sollte den Thon graben, die Steine streichen, brennen und aufmauren, den Kalk bereiten, und was mehr darzu gehöret, ehe es ein Haus würde: Viele aber können die herrlichsten Paläste und grössten Last-Gebäude mit geringer Arbeit zu Stande bringen. Keiner alleine würde ein grosses Schiff durch die See führen können, keiner alleine eine Vestung erobern, keiner alleine Land und Leute regieren; Viele aber gar leicht. Soll dahero was grosses und wichtiges ausgeföhret werden, muss es durch Beyhülfe von vielen geschehen. Je mehrere dahero in einerley Absicht zusammen treten, um einerley Sache auszuführen, je vollkommener hat man ihre Arbeit zu schätzen. Aus diesem Grunde hat sich dahero eine Gesellschaft vereinbart, um mit gesammten Kräften die Hand an ein solches Werk zu legen, welches den Menschen nicht anders, als höchst nützlich und allen Vernünftigen überaus angenehm seyn wird. Und weil es dieser Gesellschaft gefallen hat mich unverdienter Weise als ein Mitglied aufzunehmen, und aus einem besonderen Vertrauen mir zugleich aufzutragen, dieses ihr Vorhaben der Welt bekannt zu machen, habe ich solches mit gebührender Bereitwilligkeit hiedurch zu verrichten nicht unterlassen können, und lautet die mir zugesandte Bekanntmachung folgender Gestalt: härpa följer det ovan avtryckta textpartiet.*

Det intressanta är nu, att Hannæus här haft Linné till förebild. Detta har ju Linné själv påpekat i sitt ovannämnda brev. Och ser man efter i det berömda »Tal, om märkvärdigheter uti insecterne», som Linné höll i Vetenskapsakademien vid presidiets nedläggande den 3 oktober 1739, tvingas man att gå ett steg längre i sina påståenden. Det torde vara uppenbart, att Hannæus ej blott läst talet utan även avskrivit detsamma i väsentliga stycken. Detta är fullt tydligt redan vid en jämförelse med den svenska upplagan av talet. Linné antager, att en holländsk edition legat till grund för prospektets text, väl emedan författaren — som han säkerligen antog vara tysk — ej kunde väntas förstå svenska språket. Fullt så motiverat blir detta ej. då man, som nedan visas, får veta att författaren i själva verket var dansk.

Det gällde emellertid att anställa en jämförelse med den holländska edition, som enligt Fries¹ »lärer hafva utkommit i Leiden 1740 eller 1741». Av denna upplaga visade sig endast ett exemplar vara känt; såsom bibliotekarien Uggla hade vänligheten att för mig påpeka finnes detta i Bibliothèque Royale i Bryssel.² En fotografisk kopia, som nu ombesörjts av Uppsala Universitetsbibliotek, har välvilligt ställts till min disposition.

¹ Bref och Skrifvelser, I: 2, s. 122. — I andra och tredje svenska upplagorna av talet (1747 och 1752) ger Linné själv säker uppgift härom (s. 32):

»Editio 1 utkom Stockholm 1739. oct. sveticæ

2 lika Lugd. Bat. 1741. duod. belgice . . .»

² Detta exemplar hade, som en av överbibliotekarien J. M. HULTH gjord anteckning visar, av honom påträffats efter utgivandet av Bibliographia Linnæana. Det härrör från det berömda Bibliotheca Hulthemiana.

Då frågavarande arbete ej finnes omnämmt ens i Soulsby's stora Linnæana-katalog, meddelas här dess fullständiga titel jämte övriga bibliografiska data (jfr fig. 2):

REDENVOERING Over de Aaneenschakeling en het onderling Verband, 't welk God in alle geschaapene zaaken, van de grootste af tot de kleinste toe, gelegd heeft: waaruit men de oneindige Wysheid, Magt, en Goedheid van den Schepper klaarlyk zien kan. Uitgesprooken in de Zweedsche taal, Op den 3 October 1739. Door den HEER CAROLUS LINNÆUS, Der Medicynen Doctor, enz. enz. enz. Wanneer zyn Ed. Voorzitter van de Acamische [!] Societeit der Weetenschappen te Stokholm geweest was. TE LEIDEN, By CORNELIS HAAK, 1741. 8:o, (2) + 78 s. (15,7 × 8,7 cm.)

Frågan om vilken edition, som Hannæus begagnat för sitt opus, är dock ingalunda lätt att besvara. Detta beror delvis därpå, att den holländska översättningen på de jämförbara ställena tämligen noga följer den svenska texten. Och på de få ställen, där den holländska översättningen på ett karakteristiskt sätt avviker från originaltexten, visar Hannæus en under andra omständigheter högst berömvärd tendens till självständighet i sin litterära gärning. Ett exempel må vara nog:

REDENVOERING

Over de Aaneenschakeling en het onderling Verband, 't welk God in alle geschaapene zaaken, van de grootste af tot de kleinste toe, gelegd heeft: waaruit men de oneindige Wysheid, Magt, en Goedheid van den Schepper klaarlyk zien kan.

Uitgesprooken inde Zweedsche taal,

Op den 3 October 1739.

DOOR DEN HEER

CAROLUS LINNÆUS,

Der Medicynen Doctor, enz. enz. enz.

Wanneer zyn Ed. Voorzitter van de Acamische Societeit der Weetenschappen te Stokholm geweest was.

TE LEIDEN,

By CORNELIS HAAK, 1741.

Fig. 2.

Svenska uppl.	Holl. uppl.	Hannæus
Tigrar, Loar, Biörnar, Filfraser, Räfvar, Harmeliner &c. måste bära fram sina dyrbare Skinn, androm til nytta	Tygers, Luipaarden, Beeren, Veelvraaten, Vossen, Harmynen, en andere viervoetige dieren, hunne kostelyke en dierbaare huiden draagen ten dienste van een ander	Tieger, Leoparden, Bären und Wölfe sind uns nützlich um ihrer köstlichen Felle willen

Emellertid synas följande textpartier giva bättre ledning för problemets lösning (kursiveringarna äro gjorda av mig):

Svenska uppl.	Holl. uppl.	Hannæus
Ja lät oss menniskor gå til oss sielfva ock vår egen <i>inrättning</i> , så få vi icke då se det samma	Wanner wy ons oog maar eens op de Menschen slaan, en onze eigene han- delingen en betragtingen naagaan, zoo zullen wy met den eersten opslag aan- stands het zelve gewaar worden	Wende ich meine Gedan- ken auf uns Menschen, und erwäge unsere <i>Einrichtung</i> , werde ich dasselbige eben- falls unter uns gewahr
Soldaterne upoffra sit hiertblod och endeste Lif för sine Landsmäns frihet ock <i>välfärd</i>	Een Krygsman geeft zyn lyf en bloed ten offer aan het wuur en't zwaard voor de vryheid van zyn Vader- land	Der muthige Soldat op- fert seine Gesundheit und sein Leben willig auf, um die <i>Wohlfahrt</i> seines Lan- des-Herrn zu befördern

Det skall villigt erkännas, att detta material alls icke ger något iögonenfallande klart utslag, men det synes mig dock giva stöd åt den uppfattningen, att Hannæus ej haft den holländska texten till förebild — eller åtminstone ej denna enbart — och att sålunda den åsikt, som Linné uttalade i sitt brev till Elvius, kan betvivlas.

Denna nya uppfattning motsäges ej heller av det biografiska materialet.

Vem var då denne doktor Hannæus, och hur utvecklade sig hans planer?

Vad då först och främst hans släktförhållanden angår, kunna vi genast fastslå, att han var dansk och hette JÖRGEN (el. GEORG) HAHN. I Odense bodde hans föräldrar, rådmannen JÖRGEN HAHN och MARTINETTE BROCHMAND. Dagen för hans födelse är ej känd, men troligen inföll den i mitten av mars år 1705; Jörgen Hahn döptes den 19:e i samma månad. Efter att ha genomgått Odense gymnasium blev han student 1723 (samma år som sin två år yngre broder WILHELM), året därpå blev han baccalaureus och den 24 april 1732 medicine licentiat. Den 8 oktober 1735, samma år som Linné disputerade, fick han medicine doktorsgraden efter att ha försvarat en avhandling under presidium av GEORG. DETIARDING, »Diss. inaug. medica de febribus Eyderostadenses corripientibus epidemicis, vulgo Stoppel-Fiebern».¹ Sedan flyttade han till Tyskland och blev där garnisonsmedikus i Hamburg. Här slöt han även sin 45-åriga levnad, år 1750.

Jörgen Hahn tillhörde en i Danmarks lärdomshistoria ingalunda obekant släkt, vars förste kände medlem, köpmannen HERMANN HAHN i Lübeck, nämnes första gången 1580.² Sonsonen, rådman HERMANN HAHN, inflyt-

¹ Hafniae 1735. — Omtryckt i A. HALLER, *Disputationes ad hist. morborum*. V., p. 247—262.

² ALB. FABRITIUS i *Dansk biografisk Leksikon*. VIII., s. 599.

tade till Odense under 1600-talets första hälft. Dennes son åter, JÖRGEN HAHN¹ (lat. GEORGIUS HANNÆUS), var »professor ethices et eloquentiæ» vid Odense gymnasium, blev så medicine doktor och slutade som provinsialmedikus och stadsfysikus i Odense. Han var även medlem av Academia naturæ curiosorum² och efterlämnade en samling, över vilken en auktionskatalog trycktes i Köpenhamn 1699: »Physiotheca sive catalogus rerum antiquarum et novarum, naturalium et artificialium, quæ in musæo beati possessoris asservantur.»

Denne Jörgen Hahn var farfader till författaren av det prospekt, som utgör huvudföremålet för denna uppsats.

Till ytterligare belysning av släktens kulturella och speciellt naturvetenskapliga inslag må nämnas, att den ovannämnde brodern till doktor Jörgen Hahn d. y., Wilhelm, även han fortsatte på den medicinska banan och förvärfvade sig där en aktad ställning. Redan i december 1731 blev han med. doktor³, kom sedan som provinsialläkare till Maribo, utnämndes till kansliråd 1751 och levde ända till 1802.⁴ På sin ålders höst skänkte han till Universitetsbiblioteket och till Kirurgisk Akademi en samling av 190 st. »mest medicinske tørrede Planter».⁵

Såsom vi nu sett, fanns det i släkten ett starkt naturvetenskapligt inslag, och det intresse för att skapa naturaliesamlingar, som vi funnit hos den äldste Jörgen Hahn, gick igen hos hans båda sonsöner. Ty som vi nedan skola se, ägde även Jörgen Hahn d. y. en dylik samling.

Den sistnämnde välvde emellertid än större planer. Hans samlarbegär

¹ Född 1647, död 1699.

² Jfr GÜNTHER SCHMID und HANS FREUND, *Linné und Academia naturæ curiosorum*. Svenska Linné-Sällskapet's Arsskrift XIII (1930), s. 124—152.

³ Avhandling, som ventilerades i Köpenhamn under presidium av GEORG. FRID. FRANCUS DE FRANKENAC, bar titeln »Diss. inaug. medica de specifico quodam ad febres intermittentes lentas.»

⁴ J. C. ADELUNG, *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Föchers allgemeinen Gelehrten-Lexicon*. Zweyter Band (1787), Sp. 1781, meddelar följande biografi över honom: »Hannæus, (Wilhelm.) ein Medicus und Physicus in den Dänischen Inseln Laland und Falster, welcher um 1775 [!] starb. Von seinen Schriften kann ich nur folgende nennen: Museum naturæ; um 1748 . . .». Någon anledning att skänka tilltro till sistnämnda uppgift, som ju skulle innebära, dels att Museum Naturæ verkligen utkommit, dels att ej Jörgen Hahn utan hans broder utgivit detsamma, har jag ej kunnat finna. De goda biografiska och bibliografiska arbeten (t. ex. EURENCRON-MÜLLERS *Forfatterlexikon* och CAROE, *Den danske Lægestand*), som använts för denna uppsats och som meddela långt flera, detaljerade uppgifter om släktens medlemmar än jag haft anledning att anföra, nämna intet, som skulle kunna ens antyda att Museum Naturæ någonsin utgivits eller att Wilh. Hahn stått för några dylika planer. Det troliga är att J. C. Adelung haft prospektet till källa för sin uppgift och kombinerat namnet på dess utgivare med den doktor Hannæus, som han kände till, varvid han tolkat initialen G i Georgius som Guilelmus. De övriga uppgifterna i den biografi, som Adelung lämnar, förefalla ej heller att vara resultatet av någon allvarligare efterforskning.

⁵ Förtecknade i A. GARBOE, *Provinsialmedicus Hahn i Maribo*. Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog. IX (1921), s. 92—93.

omfattade jordens samtliga naturalier, och han drömde om att kunna samla avbildningar av dem alla i ett gigantiskt bokverk. Så torde vi få tänka oss upprinnelsen till den plan, som resulterade i prospektet om *Musæum Naturæ*. Självfallet måste denna plan för dem, som fingo del av den, te sig löjeväckande eller humbugsmässig. Vi ha förut sett Linnés omdöme. I juni månad 1748, samma år som Linné nedskrev detta, besöktes doktor Hahn av geschwornern vid Sala gruva, friherre ALEXANDER FUNCK, som då reste i Tyskland och som väl av Elvius fått i uppdrag att taga närmare reda på förhållandena kring *Musæum Naturæ*. Härom skrev Funck i ett brev¹ till Elvius:

»Wid ankomsten hit til Staden för 8 dagar sedan, förestälte jag mig at Doctor Hannæus wore en så bekant man, at jag allenast behöfde nämna ordet för at få reda på honom; men som hwarken han sielf eller hans Museum Naturæ war synnerligen bekant, så har jag ej heller för än helt nyss träffat honom.

Uppå tilfrågan om de personer, som efter hans utgifna Avertissement skulle arbeta uppå denna boken, swarade han mig at han intet gierna kunde uppgifwa deras namn, efter de det sielfwe intet åstundade.

Jag wille intet låta mig benöija härmed utan mente med Raisonner at förmå honom, neml. at Auctorerne så mycket mindre behöfde fördölja sine namn, som arbetet ej kunde annars än lända dem til största heder: at man utaf Auctorerne kunde straxt döma hurudant wärket skulle blifwa, efter de lärdaste i werden äro altid bekanta och öfwer detta arbete tyckas behöfwa samrådas: at okunnogheter om Auctorerne återigen gofwo anledning til misstanka om wärkets pretenderade fullkomlighet, och så widare; men fick ungefär sådane swar, at han wore allenast af dem ombuden at besörja för wärkets utgifwande, och at de sielfwa ej wille wara sig bekante för än längre fram, så at honom ej anstodo at derutinnan någon ting förändra: eljest kunde han wäl låta mig weta at Societeten bestod af 30 personer och derutöfwer wistande utom Hamburg och wida ikring i Europa, förande med hwarannan Correspondence, och at de redan i flere år arbetat på detta wärket: at deras Intention i förstone skall warit at i tysthet, och för mera raritet skuld, uti fåå Exemplar utgifwa detta arbete, men at han Hannæus, hade öfwertalt dem at göra på sätt dermed som hans utgifna Avertissement inneholler: at man hade förskrifwit sig Kopparstickare från Frankriket, fast de ännu ej woro här: at det första Kopparstycket innom 14 dagar skulle nogsamt utwisa wärkets härlighet, emedan han redan fådt in sådana saker, hwaröfwer han sig storligen förundrat. så att de som ännu ej prenumererat skulle wäl då infinna sig. Emedlertid hade sig redan flere prenumeranter infunnit än han kunnat emottaga af fruktan at alt för munga aftryck af plåtarna skulle på slutet blifwa sämre. När detta jemföres med Avertissementet som blifwit inskickat till Academien så behagar Herr Secreteraren göra nödiga reflexioner öfwer altsammans, hwilka här ej kunna utföras. Hannæus berättade sig eljest hafwa den största samling af Naturalier i Hamburg, jag hant dock icke see mera än Mineralierne som woro både fåå och uti största Confusion,

¹ Bergianska brevsamlingen i Vetenskapsakademiens bibliotek, Bd 14, s. 99—102. Brevet är daterat »Hamburg d 25 Junii 1748, st. n.».

jag hoppas dock at få see något reelt uti de andre Naturalierne etc. eljest är här i Staden monga Doctorer samt 2ne Materialister. 10 à 12 dagar blir jag här ännu ock reser sedan til Hannover ock så vidare til Hartzen. — — —»

Tydligen var doktor Jörgen vid tiden för besöket stadd på reträtt. Ju mer tiden för planens förverkligande nalkades, desto mer måste han själv ha börjat inse, hur litet genomförbart hans äventyrliga projekt i själva verket var. Och Musæum Naturæ utkom aldrig.

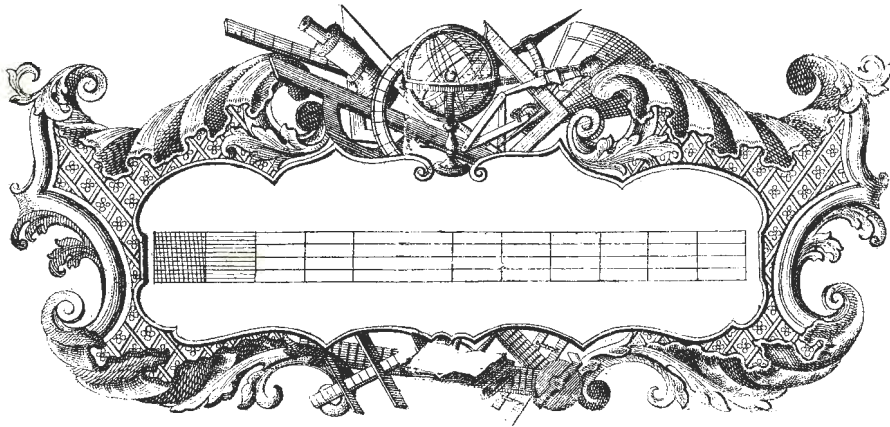

Fig. 3. Prospektets slutvinjett. Skalan återger fjärdedelen av en rhenländsk fot.

KÄLLOR.

Otryckta.

Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens bibliotek, Stockholm: Bergianska brevsamlingen, Band 14.

Tryckta.

- ADELUNG, JOHANN CHRISTOPH, Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinen Gelehrten-Lexicon. Zweyter Band. Leipzig 1787.
- CAROE, KRISTIAN, Den danske Lægestand. 1479—1900. I. Kobenhavn—Kristiania 1909.
- EHRENCRON-MÜLLER, H., Forfatterlexikon, omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814. Bind III. Kobenhavn 1926.
- FABRITIUS, ALB., Artikeln »Hahn» i Dansk Biografisk Leksikon. Bind VIII. Kobenhavn 1936.
- GARBOE, AXEL, Provinsialmedicus Hahn i Maribo. Et lille Tidsbillede fra det 18. Aarhundrede. Lollands-Falsters historiske Samfunds Aarbog. IX (1921), s. 77—95.
- HANNÆUS, G., [Prospekt till] Musæum Naturæ. S. 1. [Hamburg?] 1748.
- VON LINNÉ, CARL, Bref och skrivelser af och till Carl von Linné med understöd af svenska staten utgifna af Upsala universitet. Första afdelningen. Del II. Stockholm 1908.
- LINNÆUS, CARL, Tal, om märkvärdigheter uti insecterne. [1:a uppl.] Stockholm 1739. — 2:a uppl. 1747. — 3:e uppl. 1752.
- , Redenvoering Over de Aancenschakeling en het onderling Verband, 't welk God in alle geschaapene zaaken — — gelegd heeft. Leiden 1741.
- SCHMID, GÜNTHER, und FREUND, HANS, Linné und Academia naturæ curiosorum. Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift. XIII (1930), s. 123—152. Uppsala 1930.
- SOULSBY, BASIL H., A Catalogue of the works of Linnæus in the British Museum. Second edition. London 1933.
- THIÈME, ULRICH, und BECKER, FELIX, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. 12:ter Bd. Leipzig 1916.

ETT OKÄNT LINNÉRECEPT

AV

TELEMAK FREDBÄRJ

AV LINNÉ FINNAS ETT 30-TAL RECEPTFORMLER I BEHÅLL, därav 17 i original, de övriga inströdda i hans skrifter eller brev. De hittills kända LINNÉ-recepten äro behandlade av C. G. SANTESSON¹, G. DRAKE² samt K. HEDBOM³.

Till dessa har undertecknad glädjen att kunna foga ännu ett original-recept av LINNÉs hand, vilket härstammar från de HAMMERska autografsamlingarna.⁴

Receptet är skrivet å övre hälften av ett 10,5×20 cm. stort ark s. k. antikpapper med horisontala, räta vattenlinjer av 2,6 cm. inbördes avstånd.

Emulsi. Salinae 5 viij.
Antimon. grs 7 viij.
M. S.

Emulsi. ad Dose
3 mal per diem 3 uer
Aftan

7¹¹/₄ Gr. E Linnaeus

(Nat. storlek.)

¹ *Tidskrift i militär hälsovård*, XXXIV, 1909, s. 143.

² Svenska Linné-Sällskapetets årsskrift, 1X, 1926, s. 26.

³ *Ibid.*, I, 1918, s. 145.

⁴ Det har via HAMMERS dotterson apotekare C. G. SUNDBERG samt apotekare E. GEORGI kommit i min ägo.

#

Emuls. Salinæ ̄ viij*Antimon.* gr β*M Sr**Emulsion at taga**3 matskedar hvar**Afton**d. 11/4 61* *C. Linnæus*

Då en analys av receptet kan vara av intresse ur såväl linnéansk som medicinsk-historisk synpunkt, vill jag här försöka göra en sådan.¹

Receptet inledes med dubbelkorset (#), en kvarleva från medeltidens magiska medicinuppfattning, då det var brukligt att börja ett recept med ett religiöst syftande tecken (även andra än ovanstående förekommo) för att sålunda »välsigna» läkemedlet. LINNÉ har i detta recept icke, som han eljest brukade, använt det sedvanliga inledningsordet *Rec.* eller *R.* (förkortning av *Recipe*, tag) utan börjar direkt. Doserna äro angivna enligt det gamla medicinalviktsystemet (som ännu användes i England och Amerika), där ̄ betyder *uncia*, *uns* (= 30 gram) och *gr granum*, *gran* (= 0,062 gram); viij (romerska siffror) betyder 8, β $\frac{1}{2}$, allt enligt tidens bruk. *M Sr* är en förkortning av *Misce Signetur* (Blanda Signeras), vilket LINNÉ brukade använda omväxlande med det numera allenarådande *M D S* (*Misce Da Signa*, Blanda Giv Signera). — Patientens namn står icke angivet å receptet.

Emulsio Salina finnes upptagen i *Pharmacopœa Svecica*, Edit. I² (i vilkens utarbetande LINNÉ som bekant deltog) under gruppen *Præparata et Composita*. Formeln lyder i översättning:

Rec. Tartari tartarisati	2 drakmer ³
Honung	1 $\frac{1}{2}$ uns
Flodvatten	1 liber ⁴
Blanda lösningen i marmormortel under rivning med	
Stötta sötmandlar	1 uns.
Sila.	

Tartarus tartarisatus har i samma bok följande receptformel:

Rec. Renad pottaska	2 libras
Flodvatten	1 kanna ⁵

¹ Prof. C. G. SANTESSON har haft vänligheten att hjälpa mig med översättningen och tolkningen av de latinska texterna, liksom han även givit mig vissa värdefulla upplysningar.

² Holmiæ 1775.

³ 1 drakma = 3,75 gram.

⁴ 1 liber = 356 gram.

⁵ *congius*, ett romerskt mått, återges i gamla svenska farmakopéer med ordet »kanna» (= 2,617 lit.).

Koka, tills lösning erhålles, och tillfoga därpå
 Vinstenskrystaller (pulver) q. s. till mättnings.
 Den ännu varma blandningen silas genom ylleduk
 och avdunstar vid sakta eld till torrhet.

Enligt BERLIN¹ användes *Emulsio Salina* »såsom febermedel i dosis av 1—2 uns och såsom laxans, särdeles för hypochondriaci, i dosis av 1 liber på dagen».

Samme förf. skriver om *Tartarus tartarisatus*, att den »brukas såsom ett milt laxans i gastriska och biliösa sjukdomar, hypochondri, hydrops o. s. v. i dosis av 1—2—4 drakmer, ensamt eller med andra medel». Enligt POULSSON² användes *Kalii bitartar.* (renad vinsten) än i dag såsom laxans och diureticum.

Beträffande *honung* kunna vi låta LINNÉ själv tala. Han säger³: »Blandas honung med watn, laxerar han. . . . Genom det, at han har något diureticum uti sig, rensar han blodet och bortdrifwer all elack vätska genom urinen. . . . Han är ett expectorans, när man, som man säger, är 'sår' i bröstet, ty han lossar orenligheten utur bröstet.»

Mandelemulsion användes »såsom en angenäm kylande dryck i febersjukdomar och såsom demulcens i gonorrheer, stranguri, inflammatoriska lidanden i magen och tarmkanalen o. s. v.» (BERLIN).

Övergå vi nu till den andra beståndsdel i receptet, *Antimonium*, finna vi denna upptagen bland »*materia medica*» i *Pharmacop. Svec.*, Edit. I, likaså i LINNÉs bok *Materia Medica*⁴ under *Regnum Lapidum, Classis II: Minerae*, underavdelning *Metalla*. Här står under rubriken *Stibium striatum mineralisatum fibrosum plumbicolorum* synonymen *Antimonium sulphure mineralisatum*, varmed avses spetsglansen (Sb_2S_3), *Antimonium crudum*. Dess verkan är enligt LINNÉ avförande, fördrivande (»*evacuans*, »*pellens*»), dess användning: bensmärter vid tabes, rötsår, skabb, ögonfluss (»*Dolor osteocopus*, »*Ulcus*, »*Scabies*, »*Lippitudo*»).

Enligt BERLIN anses medlet verka »diaforetiskt och altererande, ehuru denna verkan i anseende till medlets olöslighet kan anses mycket problematisk. . . . Rekommenderas i kroniska sjukdomar, där man vill verka på huden, såsom utslagssjukdomar, artritiska och reumatiska lidanden, ävensom vid sjukdomar i lymfatiske systemet, särdeles skrofler.» POULSSON omtalar, hurusom efter PARACELsus i det 16:de seklet talrika antimonpreparat kommo till vidsträckt användning mot alla akuta febersjukdomar och många kroniska sjukdomar, att de dock snart råkade i misskredit och t. o. m.

¹ N. J. BERLIN, *Den svenska farmakopeen*, I—II, Lund 1849—51.

² E. POULSSON, *Lehrb. d. Pharmakologie*, II. Aufl., Leipzig 1937, s. 477.

³ C. LINNÆUS, *Collegium Dieteticum*, Uppsala 1907, s. 153.

⁴ CAROLI A LINNÉ *Materia Medica*, Lipsiae et Erlangae 1772, s. 254.

förbjödos på enstaka håll (bl. a. av den medicinska fakulteten i Paris), men senare åter kommo på modet.

Intressant är, att bruket av *Stibii sulfidum* (Sb_2S_3) ännu lever kvar i veterinärmedicinen, där det ibland användes invärtes vid bröstkatarrer — ungefär som ett annat antimonpreparat, *Kermes mineralis* — och vidare som mjölkdrivande medel åt kor.

Ex juvantibus kunna vi således sluta oss till, att LINNÉ ordinerat den å receptet tecknade medicinen såsom ett diaphoreticum, event. även med tanke på laxerande och diuretiska biverkningar, åt en person lidande av en akut febersjukdom. Mängden av *Emulsio Salina* (8 uns = 240 gram) — dosen *Antimonium* är blott $\frac{1}{2}$ gran = 0,031 gram — fördelad på 3 matske-
dar till natten anger, att satsen beräknats räcka i 5 dagar. Den av BERLIN angivna brukliga doseringen av *Emulsio Salina* såsom febermedel (1—2 uns) stämmer med den av LINNÉ å receptet beräknade (c:a $1\frac{1}{2}$ uns). — Vid behandling av den s. k. Uppsalafebern använde LINNÉ såväl *Tartarus tartarisatus* som *Antimonium diaphoreticum* (framställt av spetsglans och salpeter).¹

Att utröna för vem LINNÉ skrivit receptet i fråga torde vara omöjligt. Jag har icke i LINNÉs brevväxling eller annorstädes kunna få någon ledtråd angående vilka personer han vid denna tidpunkt träffat, endast att han då vistades i Uppsala.

¹ *Febris Upsaliensis, quam . . . sub præses. . . CAROLI LINNÆI . . . Upsaliæ 1757.*

TVENNE NYA DOKUMENT TILL KÄNNEDOMEN OM LINNÉSENGELSKA FÖRBINDELSER

MEDDELADE AV

ARVID HJ. UGGLA

BLAND DE BOTANISTER, SOM VID TIDEN FÖR LINNÉ'S första framträdande redan innehade en fast position inom sin vetenskap, är den tyskfödde JOHANN JAKOB DILLENIUS en — enligt Linné's mening var han helt enkelt den främste, »*princeps botanicorum*», en beteckning, som ju så småningom överflyttades på honom själv. Det hörde nu en gång till tidens svassande latinska stil, att man tillade varandra dylika (som oss synes överdrivet smickrande) epitet, och Linné själv var ej minst den som älskade att göra dylika värderingar. I en liten anteckning, funnen av sekreteraren i Linnean Society of London, Mr. SPENCER SAVAGE, i Linné's eget handexemplar av *Philosophia Botanica* (1751) och nyligen av honom publicerad¹, har Linné under rubriken: »*Principes Botanicorum*» angivit sin mening om vilka denna beteckning borde tilläggas under olika perioder. Dillenius får där — om man så får säga — »regeringstiden» 1730—1745, omedelbart följd av Linné själv såsom den t. v. siste i raden. Dillenius överlevde visserligen »tronskiftet» i tvenne år, men det är väl antagligt att utgivningen av *Flora Svecica* 1745 för Linné framstått som tillräcklig åtkomsthändelse till den dominerande positionen inom den botaniska vetenskapen.

Alltnog, vid den tid då den unge Uppsala-studenten Carolus Linnæus förberedde sitt framträdande på den vetenskapliga vädjobanan, framstod Dillenius för honom som innehavare av samma dominerande ställning, som tidigare intagits av män som C. ESALPINUS, CASPAR BAUHINUS, TOURNEFORT m. fl. Här må i korthet erinras om Dillenius' levnadsdata och vetenskapliga insatser.

¹ Proceedings of the Linnean Soc., 148 Sess., 1935—36.

Han var född i Darmstadt 1687 och blev först professor vid universitetet i Giessen. Under sin verksamhetstid där gjorde han sig känd genom en lokalflora, *Catalogus plantarum sponte circa Gissam nascentium* (1719). 1721 kallades han emellertid till England av den utmärkte botanisten WILLIAM SHERARD — som, i förbigående sagt, hos Linné innehar »princeps»titeln 1720—30. Denne hade då nyss återvänt till fäderneslandet efter att en längre tid ha innehaft posten som engelsk konsul i Smyrna, där han ägnat mycken tid åt botaniska studier och även anlagt en botanisk trädgård. Han var en storslagen mecenat och hade också i England, tillsammans med sin broder JAMES SHERARD, en botanisk trädgård belägen vid Eltham utanför London. Hos Sherard vistades Dillenius de första åren, sysselsatt med förberedelser för en storslagen, praktfull beskrivning av trädgårdens växter, som utkom 1732 med titeln *Hortus Elthamensis*. 1728 överflyttade emellertid Dillenius till Oxford, där han tillträdde den av William Sherard nyinrättade speciella professuren i botanik, den första vid detta universitet. Dillenius' förnämsta vetenskapliga insats gällde kryptogamerna, och hans huvudarbete blev den stora *Historia muscorum*, som slutligen utkom 1741. Vid sidan härav arbetade han emellertid på ett annat stort anlagt verk, en fortsättning av Bauhinus' berömda *Pinax*, som skulle grunda sig på Sherards storslagna herbarier, vilka denne skänkt till Oxford, ett jätteverk, som dock aldrig blev fullbordat.¹

Dillenius förde med kolleger i andra länder en vidlyftig botanisk korrespondens. Bland hans korrespondenter finner man bl. a. en svensk, OLOF CELSIUS D. Ä., den bekante orientlisten, teologen och botanisten, känd genom sitt grundlärdade verk om växterna i bibeln, *Hierobotanicon* (1745—47), där hans filologiska och botaniska vetande sammansmält på ett sätt, som kommit boken att behålla sitt värde även för senare tiders bibeltolkare. Men Olof Celsius' botaniska intresse omfattade som bekant även fäderneslandets flora. Hans Upplandsherbarier och hans i Vetenskaps societetens Acta tryckta förteckningar över Upplands växter äro väl kända av botanisterna.² Det var detta intresse som kom honom att på ett faderligt sätt taga sig an den unge Smålandsstudenten Carolus Linnæus vid en för denne kritisk tidpunkt. Deras första möte i botaniska trädgården våren 1729 är ju en välkänd och av populära Linnébiografer gärna dramatiskt skildrad episod.

Med Dillenius skulle Linné vid en något senare tidpunkt komma i personlig beröring, och även detta möte hade ett ganska dramatiskt förlopp, särskilt om man får sätta tro till de skildringar han själv på äldre dagar meddelat

¹ Om Dillenius se särskilt G. CLARIDGE DRUCE, *The Dillenian herbaria*. Oxford 1907.

² Jfr OTTO GERTZ, *Olof Celsius d. ä. och Flora Uplandica*. Sv. Linné-Sällsk:s Årsskr., III, 1920, s. 36—56.

Dear Sir
 I had thought you had heard that the King of Sweden and the Queen
 had at present have and is going to Lapponia to make observations
 there, of which he report has not coming well; after which time the
 King and the university have given ^{him} the liberty to give public and private lectures
 there, as in physics, as in natural history, particularly in Botany. He professes
 he is here in town, and hath a mind to make a stop over to England to
 have acquainted with you. But I having heard two years ago of him,
 and very curious about his observations, and so he was so kind to com-
 municate to me his Tables about the Five Regnes of Nature, of which the
 Acta Stockholmensis speaketh with a very good mention. I found these
 3 Tables (1. minerals. 2. animals. 3. vegetables) such a great Learning and
 good disposition, that I desired from him, he would give me leave to print
 them at my expense, which he granted. Being this the request of his stay-
 ing longer here, than he hath thought. I suppose in 4 weeks time they will
 have printed, when I shall immediately send them to you. His name is com-
 his surname, and a great friend of that learned Olaus Celsius. He hath
 his Lapponian plants with him, and amongst these several quite new. I am
 sure you will have pleasure with his company, but it will have troublesome for
 him, as only speaking his own Language and Latin, how ever I think the Swed-
 ish minister at London can procure him an interpreter. I had wrote more
 about his observations in Botany and natural history, because when he is with
 you, you shall see them all. there is a report here is town that Blythe,

Gronovius' rekommendationsbrev för Linné till Philip Miller. Tillhör Sv. Linné-Sällskapet.

(se Egenhändiga anteckningar och GISEKES anekdoter i STÖVERS »Leben»). Episoden är ju välkänd, och här skall endast erinras om huvuddragen.

Sommaren 1736 bereddes Linnæus tillfälle att för CLIFFORDS räkning och på hans bekostnad från Holland överresa till England för att träda i

beröring med därvarande botanister och växtodlare. Ett besök i Oxford för att sammanträffa med den store Dillenius och bese den av honom ledda botaniska trädgården var givetvis en huvudpunkt på programmet. Men mottagandet här blev, enligt Linnæus' egen berättelse, ingalunda sådant som han väntat sig. Dillenius mottog honom i begynnelsen spotskt och onådigt. Om den direkta anledningen skall strax talas.

Att Dillenius då ej var obekant med Linnæus' namn framgår av bevarade brev till den senare från Celsius. I jan. 1736 skriver sålunda Celsius bl. a., att han vid midsommartiden 1735 — alltså då Linnæus nyligen anlant till Holland — haft brev från Dillenius, som däri sagt sig ha väntat att få träffa Linnæus i London. Det synes därav tydligt framgå, att Celsius hållit Dillenius underkunnig om Linnæus' utlandsresa — man får intrycket att Linnæus kanske övervägt att i likhet med sin vän ARTEDI besöka England före Holland. Dillenius har varit ivrig, att Linnæus då skulle uppsöka PETER COLLINSON, den kände handelsmannen och naturvetenskaplige samlaren. Man har tydligen haft sina ögon på den unge svensken, om vilken Celsius meddelat, att han var hemmastadd i docimastiken (proberkonsten), och tänkt sig möjligheten av att använda honom vid engelsmännens gruvor i Amerika.¹ Linnæus kom emellertid, som bekant, att fullfölja helt andra planer, och hans besök i England inträffade först följande sommar.

I fråga om sammanträffandet med Dillenius torde vi främst böra hålla oss till den skildring Linnæus ger i ett brev till Celsius redan hösten samma år² — de senare skildringarna kunna misstänkas vara färglagda. Han berättar i detta brev, att Dillenius fått av *Genera Plantarum* »halfva delen, då den var tryckt, äfter begiäran. Då han såg, hur jag villiat mästra hans genera, blef den herren på mig så ond, som han til förene war hurtig [snäll, hyggelig]. Då jag kom till honom i Oxford, wille han knapt bedia mig stiga in med sig; äntelig brast det löst med små pikar och förachtliga miner.» Så skildras, hur Linnæus »fik se näppelig en eller annan ört» och slutligen efter tre dagar ledsnade och beställde vagn för återresan till London. Men dessförinnan togs diskussionen upp av Linnæus, och sedan han fått överbevisa Dillenius »af autopsien», att han haft fog för sina åtgärder i fråga om de slakten, han förändrat, blev samförståndet gott och Dillenius kvarhöll Linnæus längre än denne avsett och skilde sig från honom »med tårar».

Det framgår sålunda, att Dillenius var väl förtrogen med Linnæus' förehavanden tack vare sin förbindelse med Celsius, troligen också genom korrespondens med Linnæus' vänner bland de holländska botanisterna.

¹ Bref och skrivelser, Första afd., D. 5, s. 250.

² Ibid., s. 255 ff.

Enligt vad Linné på äldre dagar uppgivit skulle det varit GRONOVIVS, som, honom ovetande, sänt arken av Genera Plantarum till Dillenius.

Men har ej Linneus själv tidigare stått i direkt förbindelse med Dillenius? Det synes ej omöjligt att så varit förhållandet. Tyvärr kan det ej med bestämdhet fastställas av den anledningen, att Dillenius' korrespondens är försvunnen och alltså förgäves efterspanats.

Emellertid finnes bland de Linnéska manuskripten i Linnean Society i London ett brevkoncept, som av allt att döma är avsett för just Dillenius. Förhållandet är följande.

Man har alltså i behåll den ursprungliga pärm, av vitt glättat kalvskinn, som omslutit Linnés under Lapplandsfärden förda resedagbok, »Iter Lapponicum». Senare har han uttagit manuskriptet och försett det med ett pappomslag klätt med rött marmorerat papper på utsidan, lika det som finnes å samtliga hans senare resebeskrivningar, inklusive Skånska resan 1749 (åtgärden bör alltså ha vidtagits efter detta år).¹ Därvid ha emellertid fyra blad fått sitta kvar i den ursprungliga pärm, och å dessa liksom å pärmens insidor anträffas diverse koncept och anteckningar, dels stående i samband med Lapplandsfärden, dels av annat innehåll (delvis tryckta av TH. M. FRIES i hans utgåva 1913). Därbland finnes ett utkast till ett latinskt brev till någon, som Linné hedrar med epitetet »Botanices facile princeps». Som en blyertsanteckning visar har redan J. M. HULTH observerat det intressanta dokumentet och gissat, att adressaten är ingen annan än Dillenius. Konceptet är skrivet med mycket liten, otydlig stil, med överstrykningar och ändringar, varför läsningen måste bli problematisk på en del ställen. Så långt det kunnat tydas, lyder emellertid brevet i översättning på följande sätt (latinska texten, se bilaga 1):

Högtförfnäme och vittförfarne Herr Doktor och Professor,
för visso den främste bland botaniker.

Var hälsad!

Ditt namn har sedan många år varit känt över världen genom dina skrifter, såsom man känner lejonet av klon. Med beundran har jag skådat dina berömliga gärningar, och jag har alltid varit och skall bliva deras försvarare. Av dina utmärkta botaniska skrifter har jag kunnat sluta mig till ditt heroiska sinnelag. Jag har önskat och önskar att mina ögon en gång finge skåda dig. Ack att din bild finnes stucken i koppar! Mitt namn är för dig, högtberömd man, dunklare än natten, fränsett vad . . . yttrat berömmande om mig — jag har bland hans papper sett ditt svar. Jag har varit hans medhjälpare vid utarbetandet av Flora Uplandica. Att han var min överman i botaniken behöver jag ej säga. Under några år har jag som vikarie uppehållit Professor Rudbecks offentliga undervisning i naturhistorien och dock är jag en yngling på 25 år, som ännu ej krönt med lagerkransen. Penningar ha felats mig, vilket är vanligt bland oss svenskar.

¹ Å varje volym finnes dessutom en kartusch, varå Linné egenhändigt präntat titeln.

Under detta år har jag fått en medtävlare, adjunkt i fakulteten, min häftige ovän, som lyckats att få de offentliga föreläsningarna överlätna åt sig, fastän han i naturhistorien är som en åsna vid cittran. Det är den vanliga svenska avundsjukan! På Kungl. [Vetenskaps-] societetens bekostnad har jag besökt det svårtillgängliga Lappland och där anträffat åtskilliga växter, som jag knappt ännu känner, nämligen icke blott Rudbecks i hans katalog anförda, utan även många andra, som jag [ämnnar] beskriva i Societeten. Om de önskas av dig och jag får veta det, skall det bli mig ett nöje att meddela dig dem.

Min metod avviker mycket från den av Celsius tillämpade. Men den är icke naturlig, utan endast artificiell, och jag erkänner ingen annan som naturlig, ej ens Rajus', med förlov sagt, även om denna förbättras. Icke dess mindre har jag i min undvikit allt, som kan stöta [all polemik]. Ty ett system, som fixerats genom släkternas uppdelning för att ernå metodens fasthet, vållar intet besvär.

Jag har sammanskrivit en förteckning över Upsala akademiträdgård och författat en katalog över lapska växter, vilka en gång skola komma i dagen. Jag har fullbordat *Fundamenta Botanica* i 8 band, som jag dock skulle önska att grundligt överarbeta innan de utgivas, eftersom det är mitt magistrala verk. Jag har skrivit de svenska fåglarnas ornithologi och samlat mer än 1100 insekter i Sverige.

Jag vet säkert, att mina *Fundamenta* skulle behaga dig mycket att läsa innan du utger din *Pinax*. Om Guds nåd är så stor, att det förunnas mig att komma inför dina ögon, skall jag säga mera än jag här har skrivit.

Detta brevkoncept kan ej nu till sitt datum fixeras, men att det tillkommit tämligen nära efter Lapplandsresan är ju tydligt. De uppgifter, som Linné lämnar i brevet, dels att han var 25 år, dels att åtta volymer förelågo av »*Fundamenta Botanica*», synas ge vid handen att det borde härröra från början av år 1733, då Linné var född i maj 1707 och den åttonde volymen av »*Fundamenta*» av Linné å titelbladet försetts med året 1733.

Att den endast med några punkter avgivna person, som, enligt vad Linné säger, i brev till Dillenius yttrat sig berömmande om honom, är Olof Celsius d. ä., lider ju intet tvivel.

I övrigt föranleder innehållet en del reflexioner. Först och främst konstaterar man den starka självkänsla, som talar ur den unge författarens ord, samt ivern att lägga fram allt vad han utträttat. Redogörelsen för hans skrifter har sin motsvarighet i andra brev från ungefär samma tidpunkt, såsom konceptet till en inlaga till universitetets kansler GUSTAF CRONHJELM våren 1733¹ och brevet till landshövding G. GYLLENGRIP^{1/10} 1733.²

Dråpligt är onekligen, när man vet vad som sedan hände vid Linnés personliga sammanträffande med Dillenius, att läsa Linnés uttalande, att Dillenius skulle ha mycken glädje av att få taga kännedom om hans

¹ Bref och skrivelser, Första afd., Bd 5, s. 313 ff.

² Samma publ., Bd 6, s. 238 ff.

»Fundamenta», innan han utgäve sin »Pinax». Man kan här jämföra vad Celsius yttrar i ett odaterat brev till Linné 1736: »thet [stora verket, näml. 'Pinax'] lärer vara för drygt för en man allena. Och hålst, om han finner något i methoden att ändra, sedan H. D^r nu wijst något nytt.»

En passus av stort intresse är också den, som talar om Linnés svårigheter genom ROSENS återkomst till akademien och övertagande av den botaniska undervisningen. De skarpa uttrycken om honom (»min värste ovän») och det föraktfulla omdömet om hans botaniska kunskaper (»som en åsna vid cittran») tyda just ej på ett försonligt sinnelag.

I fråga om vad Linné här yttrar om sin botaniska metod slutligen fäster man sig vid framhållandet redan nu, att denna icke är naturlig, utan artificiell, och att han överhuvud icke erkände någon existerande metod som naturlig — som bekant ställde sig Linné hela livet igenom skeptisk till möjligheten att uppgöra ett tillfredsställande naturligt system.

Det intressanta och för Linné så karaktäriserande brevkonceptet skulle ju vinna mycket i värde, om vi kunde fastställa att det verkligen blivit avsänt. Men detta är, som ovan antytts, icke möjligt, så länge försöken att uppspåra Dillenius' skriftliga kvarlåtenskap förbliva resultatlösa.¹

* * *

Dillenius var emellertid ingalunda den ende vetenskapsman, med vilken Linné varit angelägen att komma i beröring i England. I London uppsöktes den vördnadsvärde gamle Sir HANS SLOANE, Royal Society's preses, och till honom medfördes det berömda introduktionsbrev från BOERHAAVE, som i så smickrande ordalag omnämnde den unge svensken. Redan tidigare hade som bekant GRONOVius och ISAAC LAWSON gjort Sloane bekant med Linnés *Systema Naturæ* och beledsagat översändandet av denna bok med ett brev, som i facsimil meddelats av Hulth i *Bibliographia Linnæana*.² — Om Collinson har redan ovan talats. Även med denne knöts personlig förbindelse.

¹ Att Dillenius i fortsättningen alltjämt intog en mycket avvisande hållning till Linnés system är väl bekant. Jag anför som prov följande yttrande i ett brev av 16 maj 1737: »Ständare och pistiller äro olämpliga att grunda en metod på, dels emedan de variera lika mycket som blommor och kärl, dels emedan de kunna iakttagas endast av dig och några andra, som ha ögon som ett lodjur, och jag menar att alla hypotetiska metoder göra våld på naturen. Likväl lyckönskar jag till fullbordandet av din förhastade produkt. Du har arbetat mycket, och jag uppmanar dig att gå vidare och genom undersökning uppställa många nya arter. Ty jag tvivlar ej på att du kommer att göra slut på din metod. Du ser, käre Linné, hur uppriktigt jag säger dig min mening . . .» Och i ett P. S. heter det: »Vartill tjänar hela denna apparat. Bara att vålla förtret. Det kan vara nog att Vaillant ensam har varit tokig.» (Original i Linn. Soc., avskrift i U. U. B. En engelsk övers. ingår i J. E. SMITHS *Correspondence of Linnæus*, II, s. 85 ff.)

² Det är även reproducerat i SOULSBY's Linnékatalog.

Av stor betydelse för Linné — särskilt på grund av Cliffords uppdrag att hemförskaffa rara växter för hans trädgård — var också sammanträffandet med PHILIP MILLER, den berömde föreståndaren för »The Apothecaries' Garden» i Chelsea, som tillkommit genom en donation av Sloane. Miller (1691—1771) hade vid denna tid redan blivit vida bekant genom sitt stora arbete »The Gardener's Dictionary», av vilket han redan stod i begrepp att utge tredje upplagan (1736—37).

Även hos denne hade Linné introducerats genom en i ampla ordalag avfattad rekommendationsskrivelse, översänd av hans outtröttlige vän Groenovius. Detta intressanta dokument, tidigare okänt, befinner sig numera i Svenska Linné-Sällskapets ägo. Vid Sällskapets höstsammankomst den 29 november 1937 beredde den kände samlaren, lasarettsläkaren med. dr ERIK WALLER Sällskapet den angenäma överraskningen att överlämna brevet som gåva till dess arkiv. Med dr Wallers vänliga medgivande kan jag här publicera skrivelsen. Den lyder:

Dear Sir,

I don't doubt you have heard that the King of Sweden and the University at Upsal have send a Gentleman to Lapponia to made [make] observations there, of which he acquit[ted] him selv exceeding well; after which time the King and the University have given him the Liberty to give public and private colledges, so in physic, as in natural history, particularly in Botany. At present he is here in Town, and hath a mind to make a step over to England to [be] acquainted with you. But I having heard two years ago of Him, was very curious about his observations, and so he was so kind to communicate to me his Tables about the Tria Regna Naturæ, of which the Acta Noribergensia speaketh with a very great encomium. I found in these 3 Tables (1. minerale, 2. animale, 3. vegetabile) such a great Learning and fine disposition, that I desired from Him, he would give me leave to print them at my expenses, which he granted. Being this the reason of his staying longer here than he hath thought. I suppose in 4 weeks time they will bee printed, when I shal immediatly send them to You. His name is Carolus Linnæus, and a great favorit of that learned Olaus Celsius. He hath his Lapponian plants with him, and amongst these several quite news. I am sure you will bee pleased with his companij, but it will bee trouble some for him, as only speaking his own Language and Latin, however I think the Swedish minister at London can procure him an interpreter. I don't write more about his observations in Botany and natural history, because when he is with you, you shall see them all. there is a report here in town that Boerhave will print some works of Swammerdam never seen before. The second table is in the pres, so that in about 4 weeks time you may expect them all. Pray Sir be so kind to let me know when we can expect Kempfers travels by Dr. Mortemar¹, and if Dr. Martin² is going on with his decades or not. I

¹ Antingen JOHN MORTIMER (1656?—1736) el. hans son CROMWELL (d. 1752). Man synes ha ämnat utge en eng. övers. av ENGELBERT KÆMPFERS berömda resebeskrivningar från Asien.

² JOHN MARTYN (1699—1768), prof. i botanik i Cambridge, utgav 1723 *Historia plantarum rariorum*. Cent. I: Decades 1—5.

shall be obliged to you, when you have some new specimens of plants. I don't hear a word from Doctor Amman¹.

I am Sir

Your most obedient humble servant

Joh. Fred. Gronovius.

Leyden Aug. 16. 1735.

Adress:

To

Mr. Miller

at

Chelsea.

Denna märkliga skrivelse kräver några kommentarer. Först och främst fäster man sig vid brevets tidiga datum. Redan nu i augusti 1735 har alltså Linné till sin nyvunne vän Gronovius uttalat sin avsikt att göra ett besök i England. Härmed bör sammanställas, vad ovan nämnts angående Dillenii brev till Celsius ännu ett par månader tidigare med dess tal om Linnés Englandsbesök som omedelbart förestående.

Av intresse äro också de ord, som antyda att Gronovius redan ett par år tidigare ägt kännedom om Linné och hans arbeten. Han kan härmed avse de utförliga meddelanden om bl. a. Linnés Lapplandsfärd, som tid efter annan inflöto dels i KOHLS Hamburgische Berichte, dels i Commercialia Norimbergensia, icke utan Linnés egen och hans vänners medverkan. Det torde vara sistnämnda publikation, som i brevet avses med uttrycket »Acta Noribergensia», ehuru jag ej haft tillfälle att konstatera, när man där omnämnt Linnés (ännu otryckta) Systema Naturae »med mycket beröm» ('encomium').

En reflexion inställer sig ovillkorligen vid det ovan sagda. Man föreställer sig nog i allmänhet, att på en tid, då man saknade vår snabba nyhetsförmedling genom post, telegraf och dagliga tidningar, det måste dröja länge, innan underrättelserna spreda sig om en sådan sak som t. ex. Linnés Lapplandsfärd eller hans övriga vetenskapliga förehavanden. Hans egna framställningar i de olika redaktionerna av självbiografien, tillkomna som de äro vid en sen tidpunkt, hava nog bidragit till intrycket att Linné kom till Holland som en alldeles okänd ung vetenskapsman, som endast tack vare tillfälliga omständigheter lyckades slå sig fram till uppmärksamhet. Men man kanske därvid alltför mycket underskattar den dåtida vetenskapsens universalitet. I själva verket förefaller det som inom den lärda republiken, genom de ovan nämnda vetenskapliga organen, men främst genom

¹ JOHANN AMMAN (1707—1741 el. 42), prof. vid Kejs. Vetenskapsakademien i Petersburg från 1733.

den privata korrespondensen, nyheterna spredo sig förvånande snabbt. Detta intryck kommer att förstärkas, ju mer de bevarade resterna av denna korrespondens komma i dagen och bli föremål för publicering.¹

Bilaga.

CAROLUS LINNÆUS till J. J. DILLENIIUS.

Nobilissime et experim. D:D et Prof.

Botanices facile Princeps
salve.

Nomen tuum per orbem [celeberr *överstr.*] multos ante annos ex scriptis notificum, qvasi ex ungue leo. admira[ti]one vidi p[ræ]clara tua gesta, eorumq[ue] semper fui propugnator et ero. ex scriptis tuis Botanic: p.[ræstantissimis?] collegi animum tuum heroicum, optavi et opto ut oculi mei tete unq[uam] spectarent; utinam icon tuus ære ex[c]isus esset. Meum nomen tibi, Vir. cel., nocte obscurius est, nisi qvod superbe de me dixit . . ., vidi in scriptis ejus tuum responsum; ego ipsius fui comilito in elaboranda flora upl.; qvod ille ante me in Botanicis fuit dicere supersido. Per aliquot annos vices gessi Professoris Rudbeckii Publicas in historia naturali, juvenis t[amen] sum, 25 annorum, q[ui] nec adhuc Laurea doctorali coronatus sum; defuere pecuniæ, quod commune est Svecis. per annum nactus sum æmulatorem, adjunctum facultatis, mihi inimicissimum q[ui] lect. publicas in se derivare valuit, licet ad historiam sit velut asin[us] ad citare. quod invidia svecana communis. societatis regiæ impensis Laponiam difcillimam adii, ibiq[ue] varias plantas mihi vix etiamn[um] cognitās, adinveni, [n]o[n] solum . . . Rudbeckianas in catalogo sc: sed [etia]m plurimas alias, qvas . . . recensere in societate . . . si a te desiderarentur egoq[ue] id cognoverim erit mihi res grata, ut tibi communicem. Methodus mea est longe a Celsio tradita recedens. Nec na[tur]alis est sed tant[um] artificialis, nec aliam na[tur]alem agnosco, vix Rajanam, sit venia verbis, licet emendatam. Non eo minus in mea omnia scandala [abscondita *överstr.*] evitata. systema enim fixa diffractione generum, ob methodi tut . . . [?] ca[us]a, nullas molestias affert. Catal. Hort. ac: ups. conscripsi et catalogum pl: Laponicarum composui, q[ui] lucem aliquando videbunt. Fundamenta Botanica tom VIII ad umbilicum perduxi, quæ t[ame]n optarem bene concoquere anteq[ua]m ederentur, cum sit opus meum magistrale. ornithologiam avium sveticarum composui, insecta ultra 1100 in Svecia collegi. Scio certe quod fundamenta mea tibi admodum placerent; anteq[ua]m pinacem ederes. Si Dei favor tantus sit, ut mihi oculis tuis . . . liceat, plura dicam, q[ua]m heic scripsi.

¹ Ett exempel på vad som därvid ännu kan vara att hoppas erbjuder just Philip Millers korrespondens. Våren 1935 utbjöds en betydande rest av denna i London vid en av de stora handskriftsauktionerna hos den bekanta auktionsfirman SOTHEBY. Däribland befunno sig sex hittills okända Linnébrev till Miller — endast två sådana voro tidigare kända — och förvärvades senare av Uppsala Universitetsbibliotek. Till samlingen hörde också det värdefulla dokument, som genom dr Waller räddades till Sverige och som ovan behandlats.

MAGISTER ANDREÆ HESSELII ANMÄRKNINGAR
OM HANS RESA TILL AMERIKA OCH VISTANDE
DÄR 1711—1724

ETT DELAWAREMINNE

AV

NILS JACOBSSON.

ISIN MONOGRAFI ÖVER LINNÉ (TRYCKT 1907) SKRIVER OSCAR LEVERTIN: »Man kan utan ringaste överdrift säga, att Linné hos oss grundlade reseskildringens konst». Han jämför Linné med några av 1600-talets reseskildrare, NILS MATSON KJÖPING och OLOF ERIKSSON WILLMAN, vilkas alster äro »rena skepparhistorier», och framför allt med OLOF RUDBECK D. Y:S »Laponia Illustrata» 1701 och MICHAEL ENEMANS »Resa i Orienten» 1711—1712 (tryckt 1889), vilka representera »den lärda resan, tyngd av osmält kunskap och avfattad i latiniserad universitets-svenska utan spår av reselivets fart och friskhet». Han sammanfattar denna undersökning sålunda: »Så obetydliga, olitterära och utan all egen-domlighet äro före Linné alla svenska resebeskrivningar». Linné är enligt Levertin den första friluftsmänniskan, som med vaket öga iakttar allt. »Det är en revolution, som när friluftsmålaren flyttade sin blick från ateljén mitt i solljuset.»

Vi ha dock haft åtskilliga friluftsmänniskor och naturiakttagare före Linné — nämligen i Amerika. Flera av svenskarna vid Delaware voro framstående reseskildrare. Vid en närmare granskning av relationer, rapporter, brev och dagböcker, författade av svenskar, som vistats någon tid i det nya sagolandet i väster, där nästan allt var nytt och intresseväckande: djurvärld, växtvärld, jordbruk, klimat och framför allt vildarna, skola vi finna, att åtskilliga av dessa amerikasvenskar med vaken blick gett sig ut på upptäcktsfärder i vildmarken, ofta med indianerna, deras goda vänner, som ciceroner. Det gällde framför allt att upptäcka och utforska det nya landets rika möjligheter och draga nytta av dem.

Frihetstidens vakna sinne för naturen, det praktiskt nyttiga, för utnyttjande av naturtillgångarna — som vi även finna hos Linné — börjar i själva verket så smått 100 år tidigare — i Nya Sverige.

När man läser regeringens instruktion för guvernör PRINTZ den 15 aug. 1642, frapperas man av att finna maningar ej blott att flitigt odla tobak och skaffa goda raser »av allehanda få», särskilt av får, utan även att iakttaga »vad eljest för nyttigheter utur det landet är till göra», i synnerhet som »Nya Sverige är beläget i en klimat med Portugal». Särskilt gäller det att få i gång vinodling, »efter som vilda vinrankor finnas i marken», »valfiskefänge» och »hantering med silkesmatker». Silkesodlingen försöktes som bekant 100 år senare i Sverige av hattregeringen på 1700-talet.

Och i instruktionen för guvernör RISING den 15 dec. 1653 manas han att tillse, »om där icke Ingifähr, Suckerröhr och annat sådant nyttigt kunde stå till att planta». Man hoppas, att icke blott järn och koppar utan även guld och silver skola upptäckas, »var Gud lyckan gäve».

I sina rapporter visa sig de båda guvernörerna ha beaktat dessa maningar. Särskilt Rising beskriver ingående floden Delaware och landets rika naturtillgångar.¹ Majs, ingefära, »patates» — som sedan JONAS ALSTRÖMER införde i Sverige — kallmus, vildmeloner och lemoner samt alla märkvärdiga djurslag behandlas, särskilt de pälsbärande djuren. Det vore värt ett särskilt studium av en naturvetenskapsman att med hjälp av rapporter, resejournaler, brev etc. närmare utforska det rika växt- och djurlivet i skog och mark i Nya Sverige.

Flera av de akademiskt bildade amerikasvenskarna under 1600-talet och början av 1700-talet voro vakna naturiakttagare. JOHAN CAMPANIUS, indiankatekesens berömda författare², gjorde under sin vistelse i Nya Sverige 1643—1648 en del anteckningar om klimatet, om växt- och djurvärlden, utförde astronomiska observationer, antecknade dagarnas längd m. m. Han synes haft för avsikt att författa en beskrivning över Amerika och indianerna. Han sökte även skaffa sig så god kunskap som möjligt i algonkinindianernas språk. I indiankatekesens märkliga tillägg »Vocabularium Barbaro-Virgineorum» finnes en del indianska ord och uttryck översatta, som äro av stort etnografiskt intresse. Här beskriver han bl. a. indianernas tobakspipor och pengar av bruna och vita ostronskal samt en »Tra-waat / hwilket är en wäderyl / som kommer med itt swart blått måln / och förer kull Ekarna i Skogen som äre tree famnar tiocka / samt Skeppen uppå hafwet.» Han återger indianernas namn på en del djur, fåglar och fiskar och beskriver »dwalt» — »ser ut nästan som Lax men icke så stor och rödaktig innan som Laxen utan vitt kött» — och »dickop», som »ser ut

¹ Se NILS JACOBSSON, *Svenska öden vid Delaware 1638—1831*, Sthlm 1938, sid. 117 ff.

² Om honom se NILS JACOBSSON, a. a., s. 75 ff. och ISAK COLLIN, *Ord och Bild* 1937 och »Some Notes» i facsimilupplagan till indiankatekesen 1938.

som lekar, har tunt och brett huvud och mun likasom en simpa, har en lång vass tagg på vardera sidan om munnen, vassa som sylar, har blötare kött än laken och är icke mycket benug.» Bland fåglarna skildrar han särskilt »ålkraån» — »en svart fogel så när två gånger så stor som en and och har sådant 'nääf' (näbb) och halsen lång och smal, duger intet för en kristen att äta. Han kallas ålkraa, därför att han uppsväljer smala små ålar och vistas för den skull mest vid vattnet, som något strömt är.» Även »majstjuvarna», en slags trastar, beskrivas. »De flyga skocketals och där en flyger neder, där slå de sig alla ihop neder. De äro snåla på majsen, alltifrån det hon går i ax och intill dess hon om hösten inbärgas. Därför kallas de ock majstjuvar.» Av växterna skildrar han särskilt vattenmelonerna. »De äro trinda som en väderboll, äro kalla som is, söta och mycket saftfulle. Brukas mot den svåra hettan om sommaren, ty de svalka och släcka törsten.»

En del av Campanius' anteckningar ha bevarats av sonsonen THOMAS CAMPANIUS HOLM i den första svenska Amerikaboken, »Kort Beskrifning om Provincien Nya Sverige uti America», tryckt i Stockholm 1702. Han har ej själv besökt Amerika utan hämtat sitt material från tryckta källor samt farfaderns skriftliga och sin i Amerika födde faders muntliga berättelser. Han skildrar bl. a. majsodlingen, pungpepparen och den virginiska tobaken och uppehåller sig särskilt vid indianerna och deras levnadssätt. I ett slutkapitel beskriver han bl. a. papegojan — här kallad »Canades» — som »skall vara hel benägen åtskilliga språk och melodier att efterapa», samt en kolibriart, honungsfågeln eller »Humming Bird», vars fjädrar glänsa som de skönsta smaragder och rubiner.

Bland de källor Holm utnyttjade var ingenjör PER LINDESTRÖMS då blott i handskrift föreliggande »Geographiæ Americæ eller Indiæ Occidentalis Beskrifningh» — 1600-talets roligaste reseskildring. Om Levertin haft kännedom om denna friska och humoristiska bok, torde han knappast kunnat falla det ovan nämnda omdömet. Boken utgavs av undertecknad i något förkortad form 1923 under titeln »Per Lindeströms resa till Nya Sverige 1653—1656» och i en fullständig engelsk upplaga av AMANDUS JOHNSON med titel »Geographia Americæ by Peter Lindeström», Philadelphia 1925. Handskriften fullbordades 1691, kort före författarens död. Den är dedicerad till den då 9-årige kronprinsen Karl (sedermera Karl XII) och är troligen den första indianbok, som Karl XII fått läsa. I 29 kapitel skildras här överresan till Amerika, förhållandena i Nya Sverige, dess läge, natur och väderlek, växt- och djurvärld, ekonomiska och sociala förhållanden, koloniens undergång m. m. Här får man läsa om vinrankor, vild hampa, vild humla, »kalibasserankor», majs- och tobaksodlingen, om skallerormar, sjöspindlar, »tarmfiskar». 20 kapitel (9—28) handla om »the Americaniske wilde menniskior», deras utseende, giftermål, kläder

och smycken, deras barnuppfostran, språk och härkomst, deras krigsväsende, styrelsesätt och religion, deras bostäder, jakt och fiske, konstskicklighet, handel och köpenskap med de kristna, deras givmildhet, »förtrogenhet i konversation och umgänge med de kristne», deras »seglation och farkoster», deras »sjukdomar, underbarlige medikamenter, tyranni, blodslåtande och tålighet», »huru de bära sig åt med de dödas lekamen samt huru deras begravningar hållas», deras »hushållning med tröskande, malande, bakande, bryggande, brännande, stekande och kokande» samt deras »badstugugång» — den första svenska etnografiska skildringen av indianerna. Boken innehåller dessutom två kartor över Nya Sverige, en planritning över holländarnas belägring av Kristina skans samt en teckning av en indianfamilj, som visar indianernas utseende och klädedräkt.¹

En viss humoristisk berättartalang äger även ANDREAS RUDMAN, Wicacos församlings kyrkoherde 1697—1702, som i form av dagboksanteckningar skildrat sin resa från Dalarö över London till Amerika 1696—1697.² Här möta vi icke blott målande skildringar av de många svåra stormarna på Östersjön, Kattegatt och Atlanten, utan även en del iakttagelser om djurlivet, särskilt sjöfåglar och fiskar. Detsamma gäller om en otryckt dagbok av ANDREAS SANDEL, kyrkoherde i Wicaco 1702—1719.

JESPER SWEDBERG förtjänar även att nämnas i detta sammanhang. Han uppmanade de av honom till Amerika utsända prästerna, RUDMAN, BJÖRCK, AURÉN, SANDEL, ANDREAS HESSELIUS m. fl., att noga iakttaga och för honom berätta om allt det nya, som skulle möta dem därute, djur och växter, klimat och naturförhållanden, indianerna och negerslavarna, om de religiösa och kyrkliga förhållandena o. s. v. Hans son JESPER SWEDENBORG, som i nio år vistats i Amerika — en tid som skollärare i Racoon — och bl. a. även besökt Jamaika, berättade även mycket för sin far om sina iakttagelser. Det rikhaltiga material Swedberg på detta sätt samlat, har han sammanfört i en stor, ännu otryckt bok »Svecia Nova seu America Illuminata, Thet är Nyja Swerige eller America af Gud then Alrahögste med Evangelii lius nådeligen upplyst. Beskrifwen och utgifwen af Thess och Skara Stifts Biskop Dr. Jesper Swedberg årh 1727.» Här finnes mycket av etnografiskt, geografiskt och kulturhistoriskt värde, varför arbetet i sin helhet borde utgivas av trycket. Vi få här läsa om jordbävningar på Jamaika, om odlingen av sockerrör, citroner, aprikoser, pome-ranser och kakaonötter. I samband med skildringen av djurlivet i Amerika kommer Swedberg in på frågan, om huru djuren kunnat komma över

¹ Åtskilliga utdrag ur denna bok finnas i NILS JACOBSSON, a. a., och i *Svenskar och Indianer* (Sthlm 1922) av samme förf.

² Dagboken är bevarad i Yales universitets bibliotek. Den har utgivits av LUTHER ANDERSSON i »German American Annals», Philadelphia 1906, både på svenska och i engelsk översättning. Den svenska texten vimlar av fel, varför en ny svensk upplaga borde utgivas.

till Amerika och har många roliga funderingar och bibelutläggningar härom.

En hel del brev av de svenska prästerna till vänner och bekanta i Sverige om förhållandena i Amerika, om indianerna, negerslavarna m. m. äro även värda att tryckas.

*

Den märkligaste av dessa prästerliga reseskildrare och naturentusiaster är utan tvivel ANDREAS HESSELIUS, vars till omfånget ringa men till innehållet så mycket mera märkliga dagboksanteckningar härmed för första gången framläggas i tryck. Av de äldsta anteckningarna finnas blott några fragment bevarade (i Kungl. Biblioteket). Vid en jämförelse med den nu endast i avskrift bevarade dagboken (i samma bibliotek) ser det ut, som om han själv omarbetat sina första anteckningar, uteslutit en del och tillfogat annat material. När detta skett är svårt att avgöra.

Originalen har tydligen varit illustrerat med teckningar över växter och djur, som avskrivaren ej kunnat reproducera. Avskriften, som är gjord 1751, har titeln »Mag:r Andreæ Hesselii, Probstens i Gagnef Anmärckningar öfwer några Besynnerliga Occurencer, som honom bemött under hans Resa Till America, under hans wistande thär och under hans hemresa til Swerige, Ifrån åhr 1711 til åhr 1724, inclusive».

Utom dagboken och de bevarade fragmenten av densamma avtryckes nedan även ett av Hesselius författat, synnerligen intressant brev till kungl. rådet greve GUSTAF CRONHJELM, dat. Christina uti Pensylvanien den 1 December 1712, där han på sitt levande sätt berättar om överresan och sina första intryck av landet, dess växt- och djurvärld, svenskarnas förhållanden, indianerna m. m.¹

Vi vilja nu först något dröja vid författarens levnadshistoria, särskilt hans prästerliga gärning bland landsmännen i Amerika i Kristina församling 1712—1724. Hesselius var dalkarl, född 1677 i Klingsbo i Stora Skedvi. Fadern var konrektor vid skolan i Falun och blev 1686 kyrkoherde i Folkärna. Modern MARIA BERGIA var syster till Jesper Swedbergs andra hustru SARA BERGIA. Efter studier i Uppsala blev Hesselius fil. mag. 1707 och därefter en tid informator hos kungl. rådet greve Gustaf Cronhjelm. År 1711 kallade Jesper Swedberg honom till pastor vid svenska församlingarna i Norra Amerika. Han prästvidges av Swedberg och avreste den 5 okt. 1711 från Göteborg till London, fortsatte därifrån den 11 febr. 1712 och landsteg den 23 april i Amerika. I hans sällskap var hans sedan så berömda broder, porträttmålaren (»conterfejaren») GUSTAF HESSE-

¹ Det är tidigare tryckt i »Stockholms Magazin För 1780», utg. av Magnus Swederus, sid. 629 ff.

SELIUS — Nordamerikas första mera betydande konstnär — samt pastor ABRAHAM LIDENIUS, som sedan blev kyrkoherde i Racoon och Penn's Necks församlingar 1713—1725.

Hesselius var en kraftfull och dugande församlingsherde och en nitisk missionär bland hedningarna. Hans första intryck av förhållandena bland landsmännen voro icke gynnsamma. Han ansåg att Rudman och Björck förgyllt upp det hela och ville nu sjunga rent ut. I brevet till sin gynnare greve Gustaf Cronhjelm beskriver han Kristina prästgård på följande drastiska sätt: »Det klack i bröstet på mig, när jag kom till detta hus och i stället för att resa in i en prästgård måste krypa in lika som i en knektstuga i skogen, där eljes ingen ringaste byggnad var tillhörig, ja, icke ett skjul över dörren.»

Han är även skarp i sitt omdöme om svenskarnas och finnarnas andliga nivå: »Ty såsom detta folket, bestående mest av finnar, leva föga annat än uti statu naturali (naturtillståndet), helt plump och incivilt, så räkna de allt nog för sig, när magen har nog.» Själv har han varit svårt sjuk under 7 veckor i feber på grund av den »gruveliga hettan». Sällan blir här någon över 50 år. Många se vid 40 års ålder ut som »70 års gubbar i Sverige». Han hade besökt indianerna i en deras »Town» och funnit dem »utan all skälighet och av en oböjelig art att ändras» »Utav indianernas och kväkernes omgänge tror jag, att våre svenske här i landet hava blivit så rude» (råa).

I ett senare brev till greve Cronhjelm den 1 aug. 1713 berättar han än en gång om sitt »miserable tillstånd». — »Själva vår dagliga föda veta vi ofta intet om aftonen, vad vi dagen efter skola taga, annars än av vatten och bröd och det som ett eller annat hus av ömhet för oss kan tillskicka».

Jesper Swedberg blev mycket uppbragt på sin »svåger» för dessa öpenhjärtiga brev, som greve Cronhjelm sände honom, och säger honom vara »av ett underligt sinne och brusigt huvud». Han skrev ett skarpt brev, vari det heter, att landet och folket av hans brev blivit »illuluktande» och att man nu ej vågade »skriva så dristigt som förr till Hans Maj:t konungen i Sverige eller till Societeten i London för våra svenskers bästa där i Pennsylvanien».

När Björck den 1 maj 1713 lämnade prästgården och han själv ingått giftermål med en kvinna av holländsk börd, Sara Wallraven — »det första fruntimmer han såg, då han kom i land i Amerika» — blev hans ställning något förbättrad. Han skrev den 12 juni 1714 till sin morbror biskop Swedberg och bad om tillgift för den frihet, han tagit sig i sitt förra brev, och förklarade sig nöjd med sin kallelse. »Aldrig skall detta landet komma i ont rykte genom mitt vållande.» Han håller dock fast vid att »det ser desperat ut med kristendomens förkovring här ibland de våra». »Vi få så vete i tjocka ogräset.» Ap. Gärn. 9: 16 och Pauli ord

i 2 Kor. 6 kap. om sina lidanden i sitt apostoliska ämbete — »såsom be-
drövade men dock alltid glada, såsom fattiga, medan vi dock göra många
rika, som utblottade på allt, men likväl ägande allt» — hade länge varit
hans »dagliga läxa». — »Dock Gudi vare lov för en eller annan själ som
vi vinna.»

Med nit och kraft grep han nu in överallt. Han tillsatte ett kyrkoråd
på tolv personer, sju på västra sidan av Delaware, fem på östra i Racoon
och Penn's Neck, där Lidenius tjänstgjorde. Dessa skulle hjälpa till att
uppehålla kyrkodisciplinen efter den svenska kyrkolagen, som upplästes för
dem. Alla skulle komma i god tid till kyrkan, skyndsamt befordra sina
barn till dopet och flitigt begå Herrens Nattvard. Trolovning och äkten-
skap skulle ej ske förrän vid viss ålder, med föräldrarnas samtycke och
utan tvång, icke hemligen och icke förrän de äga god kunskap i sin kris-
tendom.

Han hade vakat öga för alla oseder, som inkommit. Kyrkovaktaren
fick hålla efter folket att icke driva omkring på kyrkogården eller sitta
med skvaller i nästliggande hus, sedan gudstjänsten begynt. Alla skulle
med knäfall göra sina böner och stående sjunga tron och höra texterna
läsas. Särskilt ivrig var han med kyrkosången, som skedde utan ledning
av orgel. »Därmed var ofta sådant oljud, som de haft i sinnet att draga
sin kos med kyrkan.» Han framhöll, att alla som hade god sångröst skulle
i psalmer och lovsånger prisa sin Gud, men de i sång oskicklige »borde
icke med sin strävoga röst hindra andra och göra sorl utan med sakta
eftersjungande vänja sig vid sången. Under sjungandet gick han omkring
i kyrkan och halp var felades, med vilket allt han förtjänt den hedren att
kallas en ordningsman för evärderliga tider». (Acrelius). Vid Sandels
hemresa utnämndes han till prost över de svenska församlingarna 1719.

Han räckte även till för engelsmännen och många andra. År 1720
började han predika för dem var tredje söndag i en nybyggd kyrka vid
Hwitters-Kihl kallad St James, och följande år kallades han av »The Society
for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts» (S. P. G.) att förestå
de på grund av kriget med Frankrike vakanta engelska kyrkorna i Penn-
sylvania mot en lön av 10 pund sterling med skyldighet att hålla 20 eng-
elska predikningar om året, vilket han antog och troget fullgjorde »utan
ringaste försummelse vid sina svenska kyrkor».

Var enda vecka vandrade han efter apostlarnas vis omkring till fots
för att lära både unga och gamla. Han höll enligt egna anteckningar 680
svenska och 66 engelska högmässopredikningar i Pennsylvaniens kyrkor,
ungefär lika många ottesångspredikningar och dessutom likpredikningar.
Ofta måste han på en dag hålla 3 å 4 predikningar, ömsom uti den svenska
och engelska kyrkan. Han utövade stort andligt inflytande i en vid om-
krets ända bort till Maryland. Även hedningarnas och andra villfarande

människors omvändelse låg honom varmt om hjärtat. Den 20 februari 1715 döpte han »William Van de Vers gamla neger Christian», med två svenskar som faddrar — troligen det första negerdopet av en svensk präst. I ett brev till biskop Swedberg den 1 juli 1717 skriver han: »Min församling förbättras genom åtskilliga hedningars och kväkers omvändelse, som sig till min församling begivit hava. Gud give mig nu nåd att sköta var och en, som de betarva.» Av kväkare, »morianer» och mulatter vann han (enligt GEZELIUS, Biograf. Lexikon, IV, 235) »25 fullväxta personer till den kristna kyrkan». Enligt Västerås stifts herdaminne döpte han 44 hedningar.

I Kristina församlings kyrkobok har han själv antecknat sina dop av ett 20-tal barn till kväkare och andra, i åldern 2—21 år, jämte barnets faddrar. Även en 8-årig son till en indian v. n. MECKANAPPIT och GERTRUDE TOENE döptes den 15 aug. 1718. Han adopterades av och blev fosterson till JOHAN och BRITA HINDRIKSSON. Troligen är det samma indian, om vilken han själv skriver i »Kort Berettelse» etc. (Norrköping 1725): »I min tid är allenast en indian bleven kristen, den jag efter ett behörigt provande och undervisning fant tjänlig att emottaga döpelsen, men sedan han var döpt, måste han med stor omsorg vaktas ifrån de andra indianernas sällskap, som skulle eljes honom ibland sig mörda, såsom en den där pretenderade veta något bättre än de själve.» Det är väl därför han upptogs som fosterson i den svenska familjen.

I anglikanska kyrkans tjänst företog han en lång visitationsresa till Maryland och förmådde därunder 18 s. k. Labaddister att låta döpa sig och övergå till den engelska kyrkan. År 1722 erbjöds han av engelske vice biskopen dr WILKINSON och guvernören i Maryland att mottaga en av de största församlingarna i Amerika på ön Kent, men hade samma dag av biskop Swedberg kallats hem till Sverige för att bli kyrkoherde i Säter.

Hesselius var icke blott en kraftig och nitisk prästman, han var även en ivrig naturforskare, samlare, jägare, fiskare och friluftsmänniska, som älskade att med bössan på axeln ströva omkring i urskogarna och därvid med vakna ögon iakttaga allt. För honom liksom för Linné är allt viktigt: stenar, blommor, fiskar, fåglar, djur och människor. Någon vetenskaplig systematiker är han icke. Han har ibland låtit sig påverkas av Jesper Swedbergs intresse för det mirakulösa, såsom då han sänder honom en historia om en sjökaptan, som blivit »hastigt borttagen av djävulen och utur skeppet kastader i sjön», om ett himmelstecken, som såg ut som ett »blänkande svärd med underhängande uddar», och om en tacka, som fött två med varandra sammanvuxna lamm utan något huvud.

Han hade dock gjort till sitt motto: »Nihil admirari» och ville helst ge en naturlig förklaring till alla naturfenomen och menar »det vara enom Prästman oanständigt att ropa på tecken och under så länge den store Skaparen låter naturens lopp stå vid lag». Dessa ord visa, att han står på

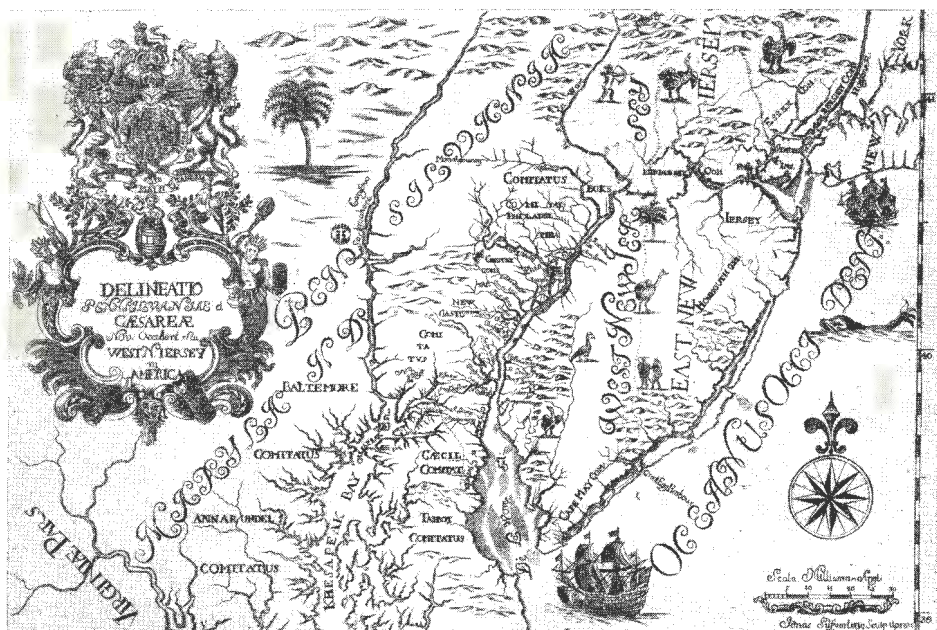

Fig. 1. Karta över Pensylvanien m. m., stucken av J. SILFVERLING 1731 för TOBIAS E. BJÖRCKS dissertation *De plantatione ecclesiae Suecane in America*. Pörf. var son till Hesselii företrädare i Christina.

övergången till en ny tid — den lagbundna naturordningens. Han fann själv efter noggrann »observation» en naturlig förklaring till ett stort »undertecken», där ingen »av lättrogenhet till underverk så mycket som tänkt på någon naturlig orsak». Två ekar droppade mitt i solskenet som av starkaste regn och samlade kring sig »åtskilliga resande personer». Han fann då, med hjälp av en person, som klättrade upp i trädet, att det var milliontals små »matkar», som »klarligen syntes vinka på sina spitsiga stjärtar och detta vatten ifrån sig giva». »Som empirisk naturforskare är han före sina samtida» (C. VILII. JACOBOWSKY, Ymer 1937, s. 292).

Mästerliga i sitt slag äro hans berättelser om indianerna, deras utseende, tatueringar, »näseprål», totembilder, begravningsceremonier m. m. Han höjer sig ibland till en viss poetisk flykt, såsom vid skildringen av sina första intryck av Amerikas natur den 23 april 1712 (se dagboken sid. 111) och av honungsfågeln (sid. 120). Stinkdjuret eller skunkdjuret, som »de svenske i Pennsylvanien kalla villkatt», beskrives på ett humoristiskt sätt (sid. 118). Av stort intresse äro även hans övriga iakttagelser om sjöfåglar, maneter, flygfiskar, delfiner, späckhuggare, hajar och valfiskar m. m. under överresan, om turturduvorna, ljusflugorna, murmeldjuren, landsköldpaddan, pungråttan, svarta ekorrar och flygande ekorrar, fasaner, vilda kalkoner, den sjungande grodan, hornormen, dessmanråttan och en del

fiskar samt av en larv med 6 fötter, som på 20 minuter kröp ur sitt bruna skal och sedan efter en halvtimme »utredde sina invecklade vingar» och flyger omkring i rummet, »surrar och brummar och likasom längtar till skogs» (sid. 121).

Av trädslagen och växterna stannar han inför svarta hallonbuskar, som »de svenske kalla hattbär», valnötsträdet och framför allt mullbärsträdet.

Troligen utan kännedom om CAMERARIUS' »De sexu plantarum» 1694 framkastar Hesselius den 2 juni 1712 — alltså före fransmannen VAILLANTS »Sermo de structura Florum» 1717 och Linnés epokgörande insats för fastslående av sexualiteten hos växterna — tanken på han- och honträd bland mullbärsträden och befruktning dem emellan (sid. 114). Sedan gammalt har det varit känt, att dadelpalmen är tvåkönad. Hesselius torde vara den förste svensk, som gjort en liknande iakttagelse om mullbärsträdet. Enbart detta gör, att han förtjänar en bemärkt plats bland svenska naturforskare.

Tyvärr blevo Hesselii stora »samlingar uti Historia naturali jämte alla hans böcker, kläder och en hop rariteter fördärvade av de översvallande havsböljor och de gruveliga stormar», han fick utstå på hemresan över Atlanten 1723, under vilken han med de sina var i stor livsfara. I London dog hans hustru, efterlämnande fyra små barn, det yngsta 8 veckor. Fem dagar därefter måste han resa. En engelsk hustru erbjöd sig att följa med till Sverige och taga hand om barnen under resan.

I Stockholm uppvaktade han FREDRIK I och ULRIKA ELEONORA och avgav för dem i Rådets närvaro en »Kort Berettelse om Then Swenska Kyrkios närwarande Tilstånd i America Samt oförgripeliga tankar om thess vidare förkofring», vilken trycktes i Norrköping 1725.¹

I stället för Säter fick Hesselius Gagnefs pastorat, där han verkade med nit till sin död den 25 dec. 1733. Hans son, ANDREAS HESSELIUS »AMERICANUS», blev engelsk språkmästare i Uppsala och var »en av våra flitigaste vittra författare på 1740-talet».²

* * *

Avskriften av Hesselii dagbok, som nedan meddelas, är skriven med lättläst stil, men påtagligen av någon som ej alltid förstått innehållet. En del smärre fel, som tydligen bero av felläsning av originalhandskriften, hava ändrats utan anmärkning.

Fil. kand. fröken MÄRTHA NILSSON har biträtt med avskrivning av dagboken. Till kommentaren hava de zoologiska anmärkningarna välvilligt meddelats av professor SVEN EKMAN, de botaniska av amanuensen CARL G. ALM.

¹ Se härom NILS JACOBSSON, a. a.

² Om andra medlemmar av släkten, särskilt sonen GUSTAF d. y., som i likhet med farbrodern blev konstnär, se A. HAHR, *En unik målning på Linnés Hammarby*. Sv. Linnésällsk:s Årsskr., I, 1918, s. 80 ff.

MAG^R ANDREÆ HESSELI PROBSTENS I GAGNEF ANMÄRCKNINGAR, ÖFWER NÅGRA BESYNNERLIGA OCCURRENCER, SOM HONOM BEMÖTT UNDER HANS RESA TILL AMERICA, UNDER HANS WISTANDE THÄR, OCH UNDER HANS HEMRESA TIL SVERIGE, IFRÅN ÅHR 1711. TILL ÅHR 1724 INCLUSIVE.

Afskrefne åhr 1751.

Anno 1711.

D: 23: Junii. Feck iag oförmodeligen Kongl. Fulmacht at wara Predikant hoos Swänska Församlingarna i Westindien: Hwartill iag jemte min Hielpe Präst Herr Mag: Abraham Lidenius hade den nåden at af Kongl. Räntterijet i Stockholm och Siötulls Medlen ifrån diverse orter, undfå 2000: Dr S^{mt} til Resepenningar.

D: 5: Octobr: I Giötheborg gingo wij om bord på ett Engelskt skiepp kallad Judith hoos Capt^{ne} Johan Hallem, thär wij twärt emot alla hans goda löften och wår richtiga betalning för kåst och passage, utstodo alla olägligheter af brist uppå födo och underhålle.

D: 14: Oct: Uti Nordsjön emellan Sverige och Engeland, sågo wij ett slags Siöfogel, stoor som en dufwa följa skieppet lätt efter, simmande så fljigtigt och arbetsamt hardt in til och jemte Skieppet, åter flygande, som wille hon in om bord med oss: Är af brokota fiädrar, hwijta och mörckbruna uppå ryggen, men hel hwijt under bröstet; hafwer ett litet näf och små fötter, kortta wingar och stiert, och flyger som en Flädermuus.

D: 20: Oct: Om natten drefwes wij af en starck storm in till Holländska kusterne; dock togo wij om morgonen upp oss igen, at wij om Middagen fingo see land, neml. Leof Stad i Engeland intet långt ifrån Yamoth [Yarmouth]. Imedlertijd såg man flyta til oss Skieppswrak och Planckor af ett Danskt skiepp lastat med bräder, som i stormen blifwit förlorat. I Leof Stad och Yarmouth är det bästa Sillfiske i hela Engeland; hwarföre thär många Rökhuus finnes, ther uti the rökia Sill, som är mycket feet och god, och war thenna Böklingen wår enda kåst jemte en Wästgiötha Ost, som wij måste lefwa utaf, dock utan bröd i hela wår Sex veckors qvarantain. Intet annat dricka föruntte oss wår Presbyterain Capitaine, än ett elackt watn,

ändock wij hade betalt för både öhl och wijn, hwarpå nog förråd fans i Skieppet.

D: 5: Decembr: Gingo wij om morgonen till Lands til Harvik [Harwich] en liten Siöstad belägen i Essex, 80. Mijhl ifrån London. Staden är mycket gammal, irregulair bygd, kyrckian med ett sällsamt spitsigt torn, hel skröplig, är bygd af Flintsten, såsom alla gator i staden äro lagde med. Huusen äro merendels af steen, somlige af trä och korsswärck; Hela stadens widd och storlek, är wid pass som Hedemora i Sverige: Spijsarne äro här som annorstädes i Engeland, lijka jemt med gålfwet utan ringaste uphögning, såsom ock dörarne äro utan tröskel. Stenkohl är snart det endaste brännwärcke här brukas, lijka som i London. Här gå Qwinfolcken som annorstädes i städerna med ironclogs, thet är järnskoor, som slamra på gatorna, lijka som när Hästskoorna blifwa lösa under hästföttren. Här gå ock qwinfolck omkring och spela på Basviol i werdsHuusen, och ehuru gemene the äro, så hafwa the likwäl a La Mode klädedrächt, lijka som de wore ett hederligt tiggare pack.

D: 6: Decembr: Uti Hanwijk [sic] observerade iag i Trägården wid vårt Logement en Rosenmarins Buska af 4. Alnars högd.

D: 8: Decembr: Sedan wij hade förut begifwit oss om bord på en Hoij eller Jacht, anlände wij til London, hwarest wij fördrögde alt til d: 11te Febr: följande åhr, afbijdandes lägligheten til Westindiska resan. Om denna namnkunniga och i hela Christna werlden aldra största och folckrijkaste stad, behöfwes här intet mina remarqvor anteckna, warande thet ett för widlyftigt ämne at skrifwa om, som hwarken genom böcker eller resandes berättelser kan tilfyllest ömtalas: Utan säger allenast, at den som har lust at see hela werldens folckskap, rijkedomar, pracht och härlighet i miniatur, så kan han få see thet i London på Royal Exchange och Castom-hosse, [Custom-house], utan at nämna otaliga tilfällen och platser, där en främmande aldrig nog kan mätta sin curiosite.

Anno 1712.

D: 15: Januarii war iag hoos Kongl Håfwets uhrmakare Herr Antram, och såg ett rart och konstigt uhrwärck, som gick allenast, när liuset up-tändes och sattes öfwer wärcket, och så snart liuset släcktes, stadnade thet, thetta tycktes mig wara mehr curieust än nyttigt.

D: 4: Febr: Observerade iag i Doct^r Edzardi trädgård i Fullham många blommor och lilljor wara utspruckne, som under vinteren stått bara, warande så tjidigt som i Majj Månad plägar wara i Sverige.

D: 5: Febr: Giorde iag min upwachtning hoos Majj Lord [Milord] Biskop of London, Doctor Henry Conton i Hans Palats i Fullham, ther han mig och min Camerat med all gunst bemötte: wid min återkomst ifrån Fullham til London wid Charing Cross besåg iag en raritet af smått folck,

neml. en liten Morian 32. åhr gammal med sin hustru, (: som intet war af samma nation, emedan hon war hwijt til Hyen :) bägge af intet mer än 3. fots längd, dock wäl proportionerade och klädde. Mannen red uppå en liten Turckisk Häst, 2. foth wid pass hög och war likwel öfwer 12 åhr gammal: Hustrun, som war 30. åhr gl., och sades tå wara hafwande, dantzade hel nätt sina Engelska jigs. Thes förutan hades fram åtskillige Monstreuse diur och Apinior ifrån Africa och America, som gjorde hwar sina sällsamma konster.

D: 11: Febr: Sedan wij hade tagit afskied af våra wänner i London, och undfådt wårt resepass ifrån kongl. Håfwet genom Stads Secretairen My Lord Henry St John, jemte bref ifrån Gouvern: Penn til Gouvernementet i Pensilvanien, stego wij på en båt at fara til wårt skiepp Potops[ic]o merc[h]lant, som låg för ankar i Grafwesand (: 20. Mijhl ifrån London :) tijt wij anlände dagen efter och gingo så om bord, och i Herrans namn begåfwo oss på then långa Westindiska resan, beledsagade af 3. Örlogs skiepp samt några och 40. kiöpmans Fartyg.

D: 23: Febr: Seglade wij förbij Eddistone, som är en klippa uti Canalen, med en hög hwijt Pelare uppå, som lyser långan led i siön, hafwer en ganska liten omkrets dock likwäl en Inwånare, som skiöter Lantern, och hafwer therföre 50. £ sterling per annum af Konungen i England; alla Månader måste föras friskt watn til honom ifrån Plimoth, som ligger wid pass 20: Engelska mijhl therifrån, och tå måste både watn och all annor provision uti en båt windas up så högt uppå Pelaren, at thet af Inwånaren kan intagas.

D: 5: Martij: Tå kommo wij til Öön Madera och märkte wij på Norra sijdan om öön, en förunderlig och til påseende faselig bergsklippa, som syntes som en stor Port i hafwet, ther under man icke allenast kunde see stora hafwet och öppna siön på andra sijdan, utan ock segla ther under med the högsta Master.

D: 13: Martij Sub gradu Latitudinis 23. och 44. min: Sågo wij en stoor hop Porpoises eller Siökalfwar leka och tumla sig i hafwet, äro mächta tiocka och feta fiskar, och hafwa en proportion på kroppen, lijka som the woro ett slags stora swijn: Af denna slags fisken hafwer iag en hufwudskalla, som är $1\frac{1}{2}$ foth lång, $\frac{1}{2}$ foth bred öfwer hufwudskallen, men smalnar sedan uth som en näbb, til en tummes bredd: Hela långa kiäften är besatt ofwan och nedan med en rad hwijta och skarpa tänder som hundtänder, in alles 164. til antalet, the thär alla falla emellan hwarandra, när kiäften sammantryckes: Emellan bägge ögnehålén är intet meer än en half fingers bredd, ser derföre ut i anseende til sin storlek, lijka som han hade ett öga: Stiertten är ock aldeles olijk andra fiskars, i det han är skapad at ligga flat som en flundra, ther andra fiskars stierttar stå på en kant; Men

som denna fiskens fart består mäst uti tumlande och hwälfwande, ty synes naturen hafwa hulppit honom thertill igenom en sådan stiert.

D: 17: Martij under Polens högd 22: Grad: 3. min: hämtade wij utur siön några sällsamma saker, som Engelsmännerna kalla Carvels, som synes lijka som blädror på watnet flyta: En otahlig myckenhet af tessa Carvels synes dagel. uti denna Oceano Atlantico, hwilcka om the äro döde eller lefwande ting, är för mig ännu owist; Lefwande tyckas de wara efter som de altijd synas kunna styra sig emot wädret: Men lijflöse tyckas de wara, efter som på them ingen kropps ledamot synes, utan som ett annat slem, med sina långa rötter och tråar. När man får up them ur watnet, så synas the blå, och hafwa utanpå sig en tunn, bred, stehl och durchsichtig winga likasom Isingsglas eller kattgull, inunder äro the mörckblå, och bräna som en eld, om man rörer them thär; skapnaden är ungefär sådan och storleken åtskillig, merendels som ett wahnött skahl.

[Tomrum för figur.]

D: 24: Martij under Polens Högd 23: Grad: 21: Min: såg iag första gången flygande fiskar på bägge sijdor om skieppet: Thesse fiskar äro til ansende och stoorlek, som stora Sillar. Wingarna, som sittja hardt in til hufwudet, äro glantzande och hafwa en silfwer färg i flyckten, samt långa som then öfriga kroppen ifrån hufwudet alt in til stiertten, synes när the äro nedlagde; Thes art är lijka med bårsten på en abbor eller giös, men af liusare färg. När thesse fiskar jagas af Delphiner eller Allbacorer, så taga the sin flyckt uhr watnet, och flyga långa stycken wägs i sänder, wäl til ett pistols skott; Men så snart wingarna blifwa tårta utaf wädret, så falla de neder igen: D: 22: Aprilis kom en sådan fisk flygande till oss om bord och stadnade på däcket.

D: 25: Martij wid middags tijd sågo wij en raar Fogel kallad Tropic-fogel, af orsak han aldrig annorstädes skall synas, än under Tropicis: Han är stor som en fiskemås och hel hwijt, hafwandes til stiert en lång penna, som är likare ett uptändt lius; Flychten är lik en falcks flygande.

D: 28: Martij uphämtade iag utur hafwet en sällsam wäxt eller ört, som til en stor myckenhet hafwer syn[t]s flyta i siön, och säijes drifwas ifrån Golpho Florida: Skapnaden af denna wäxt, sees af rijtningen, och namnet är Golpho Weed. Samma dag fingo wij första gången Delphin eller Dolphin om bord, hwilcken fisk är den prächtigaste til sina många färgor ibland alla fiskar i werlden, men så snart han är död, förlorar han sina färgors glantz; Iag har observerat, at våra Målare rijta honom krokot, som en båga, men iag tror at ingen rakare fisk simmer i siön: Sättet at fånga honom är åtskilligt; det smärre slaget fångas med stora krokor likasom Gäddedrag, men the större slås med ett instrument kallad Fizgig, som består af starcka järn spikar med hullungar på, intet olijkt ett liuster järn, hwilcket så snart

fisken får i ryggen på sig, säncker han sig ned i diupet til några famnar, och tå lämnas honom ett långt tåg at fara i kring med till des han blijr trött, och kommer straxt up igen, tå han genom en 2 alnars lång kiäpp, som har en proportionerad blywicht i then ena ändan, slänges up i skieppet med then andra ändan hwarwijd tåget är fästadt: denne fisk är af en öfvermåttan delicat smak samt gifwer en häl[so]sam föda, hafwer ett löst kiött och behagelig fetma, som en siuk menniskia kan tåla utan wämjelse.

D: 29: Martij wid Middags tijd sågo wij en stor fisk kallad på Engelska Grampus, then ther wältrade sig brede wid skieppet såsom en stor båth, i förstone syntes han som liggia och söla sig i watnet emot Solen, och tå glantzade af honom lika såsom af en Stenhäll, när hon är wåt, men straxt thereafter såsom waknande med ett långsamt susande och hafwets fräsande begaf sig i afgrunden.

D: 31: Martij war Polens högd 23: grad: 1. minut Tå wij om aftonen fångade en stor Shirk 5. allnar lång: Thenne är then glupigaste och farligaste fisk i hela siön, ty han icke skonar menniskian, när han henne åkommer, som undertijden händer sig, tå man will simma eller twätta sig: Af hans kiäft som iag ännu hafwer i behäll, kan synas hans grufweliga gaap med flera rader tänder innom hwarandra, the ther äro alle trekanttige breda och tunna och hafwa en skarphet som en fin Såg, i en sådan skapnad, [Figur] undantagandes de främsta som äro spetsiga och dock Såghwassas; Thet är märckwärdigt, at then fisken hafwer altijd ett stort följe med sig af ett slags fiskar, som äro lika som Lotzar och ledsagare til maten: The synas likasom stora abborrar, the ther simma til och från, öfwer och under then stora Besten, och skiljas intet ifrån honom förän han drages med taklen up i skieppet: men tå måste man noga ackta at man afhugger stiertten förän han kommer om bord, ty elljest skulle skieppet stå i fara, emedan han har then kraft at slå med stiertten, så at thet tiockaste bråde måste spricka therwid. Till mat duger intet thenna fisk, utan i stor hungers nöd; Men Huden är god til pergament. Sättet at fånga honom, är gemenl. med en alns lång krok med en två alnars Järnkädja wid: På kroken sättes en 3. a 4. mk^r kiött, thet han med krok och alt upswäljer, dock altijd wändande sig på rygg, när han tager betet, aldenstund hans mun sitter långt inunder hans snyte. Men ehuru thenne wår Shirk bortröfwade ifrån oss många pund oxekiött, som wår käck hade uthängt til at draga saltet utur, i sielfwa saltta hafwet; Så wille han äntå intet taga kroken, utan for altijd efter the stora kiöttstyckerna, in til thes wij genom en stor rännsnara låckade honom til kiöttet, och så straxt inwid stiertten drogo til snaran, och således honom fångade.

D: 12: Aprilis hade wij Polens högd 31. gr: 48. min: tå woro wij hardt in til öijarna Parmudos [Bermudas], ther wäderleken altijd är ganska sällsam och swår för seglande, dock hade wij, Gudi låf! ingen särdeles kiän-

ning therutaf, utan allenast en liten wäder-iling med tiockt Moln, dunder och blix, som snart gick öfwer igen. Thessa öijarna höra under Engelska Gouvernementet och äro mycket fruchtsamme: The förnämsta wahrorna som härifrån föres til Engeland, är Ambra, Pärlor och Silcke af samma färg, som Mullbären äro, hwars löf Silckes Matkarna föda sig utaf: Om trädet bär hwijta bär, så blir silcket hwitt, men äro bären röda, så spinna Matkarna rödt Silcke, ändock löfwen som the förtära, äro lijka gröna, ehwad sort the må wara utaf. Thet hålles före, at på desse öijar skola the största Ceder-trän wäxa i hela werlden; Coraller finnes här hel kåstel[ig]a.

D: 17: Aprilis. Om morgonen, såg iag en fogel i siön, kallad Ganet på Engelska, men på latin, *Larus Cinereus Major*, stor som en gås, men swart på ändarna af wingarna; denne fogel gifwer altijd hopp at snart få see land, emedan han aldrig synes mycket långt i Siön.

D: 18: Aprilis, som war Lång Fredag, hade wij Polens Högd 37: Gr: 9: min.; tå wij på dygnet hade avancerat 104. mijhl; Samma dag sågo wij en wahlfisk wälttra sig fram för skieppet, sprutande watnet högt up i wädrer; Intet långt thereafter sågo wij en annan stor fisk kallad Bottulnose, som hafwer ett hufwud lik en Bouteille.

D: 20: Aprilis, som war Påska dagen, sågo wij först land neml. Norra Carolina, som är ett skogrijkt land och gifwer en skiön lucht ifrån sig af the kåstelige trän som thär wäxa. Hela then skogrijka siösijsdan af Norra Carolina, står obebodt och öde, här finnes en myckenhet af Honing uti the håliga trän, hwilcken skal wara bitter som galla, så länge bijarna samla sin föda af Chin Kipense Blommor, men sedan när then blomtijden är förbij, blifwer Honingen åter så söt som annan Honing: Chin Kipense är ett slags små Castanie Buskar, som bära god frucht.

D: 21: Aprilis, om Morgonen Kl. 7: sågo wij Smitz öön på högra sijsdan af ingången til Virginien, intet långt ifrån Cap Charles, som är yttersta udden af Fasta landet på den sijsdan om Bajen. Kl. 12: kastade wij första gången Anckar, för Ebbe Flod skull, då iag observerade Polens Högd wid Cap: Henrij 37: grad: 1: min.; Efter Middagen Kl. 2: lyfte wij anckar, skiljandes oss ifrån Convojerna, och med en god wind gingo wij ifrån Cap: Henrij, up i Cheseapeake Baij i Virginien, förbij James River, Yorck River, Pian Kitanck River, Rapptanock River wäster om oss, men på Öster Northampton och Arammoco [Accomac] land upp til Tanger öijarna. Landet på bägge sijsdor om Bayen, är alt med skog bewuxit, och synes intet huus på stranden, ändock det är alt fullt med Tobacco Plantager.

D: 22: Aprilis, kommo utur skogen til oss flygande några små foglar, som the Engelska kalla Wrens, af hwilcka wij fångade en, som lät taga sig med händern: Han är en liten wacker och spaak fogel, stor som en grönsiska, har små mecnlösa ögon, är guul i bröstet, men mörckbrun på ryggen. Samma dag seglade wij med god wind up för Bayen förbij Poto-

vinacki [Potomac] River, lämnade Virginien och kommo längre och längre uppå Maryland, förbij Potuxen River på vänster, men på högra handen Dorchester land, upp til Heringe Bay, där wij kastade anckar om aftonen, hele landet är idel skogsmarck full med Tobacco Plantager.

D: 23: Aprilis. Emedan wij thär stilla lågo, fölgde iag Capitainen til lands tillika med min Broder Conterfäijaren Herr Gustaf Hesselius, och satte så i Jesu namn första gången vår foth på America, då wij ingen gång hade stigit til lands förr, sedan wij hade kommit om bord wid Gravesand i England förleden 12: Februarij.

Kommo altså up i ett härligit land, spatzerande uth i. Engelsk mihl ifrån watnet, och med förundran sågs rikedomar på thet landet, som wåra Nordiska länder dels intet, dels litet äga; Landet war högländt, och backot, dock utan steen, fullt med härliga växter och trån, såsom Eek fyra slag, hwijt, swart, röd, spansk, item Cedertrån, Dogvootree, Äppletrån, kiärsbärstrån, Mullbärtrån, Sycomorus etc. alt i sin blomma, pracht och fågring, som gaf en sådan behagelig lucht ifrån sig, at wij tyckte [oss] då wara komne uti ett Paradijs. Foglar af många slag, och merendels för oss obekantta, sungo och upfylte hela skogen med sine åtskillige och sällsamma låten, at ingen Musiqve kunde behageligare wara. Emedan wij så gingo allena, iag och min Broder (: ty Capitainen war upgången til Colonile sir Francois Holland :) mötte oss twenne indianer, nästan hel nakne, hafwandes allenast en stygg wepa öfwer axlarna, och den öfriga kroppen hel baar och brun til färgen, stor och wälskapat til växten: Wid första anseendet af thessa willa Menniskior, blefwo wij något häpne, ändock the intet stadnade wid vårt möte, utan sade allenast til oss, *Haita*, thet är ett hälsningsord, som swarar emot vårt *God dag*, wijsande thermed, at the äro wahne wid thet Europæiska folcket.

Straxt thereafter kommo en Collonelles uthskickade til oss och biuder oss hem til Herrgården, hwaruppå wij fölgde med, och blefwo mycket wäl fågnade med maat, wijn och Cider: där åto wij en för oss owanlig god fisk, kallad *Rock* på Engelska, men hoos the Swänska i Pensilvanien kallas han *Twalt*, til ansende som en stor Asp, men til smaken, som färsk insylttad Lax. Wälbem^{de} Colonelle gjorde oss den fågnan och förde oss omkring wid Gården och wijste oss åtskillige Rariteter, i synnerhet de kosteliga Americanske Sång-Foglar Redh-Birds, Mockinbirds etc. alla skiöna till färgor, men thenne senare til låten, ty han hafwer icke så mycket sin egen sång som han mera härmar alt hwad han hör; Om thenne Fogell är thet märckwärdigt, at han aldrig låter höra sin wackra låten [sic], eller den ringaste sång utom America. När han föres öfwer till Engeland, blijr han straxt dumb, ändock han trifwes wäl nog, och kan här lefwa i många ähr, när likwäl andra Foglar, som äro komne ifrån Ost- och West-Indien, behålla sin wanliga Sång-art i hwad land the komma:

Redbird är stor som en Stare, hel Cinober röd, hafwande en röd Fiäderbuska på hufwudet, och en swart fläck under näfwet, æstimeras högt för sin färg och sång.

Hela stranden vid Heringbais, så wäl som annorstädes i Maryland är full med Ostron, större och wijdare än en stor Manshand, skiöna och feta, dock ätas mäst af Nigrarna. Uti Colonelles huus sågo wij ock en snöhwijt Ikorn, som han där i orten hade fångat, förutan eljest många Rara diur och växter, som wijste sig för våra ögon, och lijka som wid vårt första inträde wille biuda oss wälkomne til nya werlden: wij kunde intet mer än förundra oss och täncka på Davids ord *Psaln 24: v. 1. Jorden är Herrans, och hwad theruti är, Jordens krets och hwad therpå boor.*

Den 24: aprilis fingo wij om bord til skiänks några Americana fiskar kallade Shads: är en art af Sill, men stor och bred, samt feet som then Swänska braxen, fingo wij altså nu ömsa vår Diet så småningom och lämna våra Polocs, som wij så ofta på hafwet hade ledsnat wid: Pollo kallas en rätt, som består af kokad Höns med Rijsgryn och salt fläsk, dock utan soppa, är en behagelig maat, om han intet kommer alt för ofta igen.

Den: 26: Aprilis, Stego wij up til lands igen til Anapolis en liten Stad i Maryland, som dock är den endaste uti hela Provincien, här hade wij den ähran, at Engelska Prästen där i Staden kom til oss i vårt qwarter, och ledsagade oss omkring til the förnämsta Platser och Huus, såsom Kyrckian, Rådhuuset och Bibliotheket etc. alla wackra och nätta. I synnerhet är Bibliotheket, som hörer til Provincien, ett vackert Förråd på alla Faculteters böcker, förutan i Mathesi, emedan ther i landet liten eller ingen Curiosity i sådane saker är til finnande hoos Folcket ther i Skogsbygden.

D: 28: Aprilis skildes wij wid vårt Skiepp Potopsico Merchant med våra saker, och begåfwo oss på långbåten til Bohemia Landing.

D: 1: Maj: reste wij landvägen ifrån Bohemia öfwer skogsmarcken til Christina i Pensilvanien, dijt wij om aftonen ankommo, och således genom Guds nådiga ledsagande i en så lång och äfwentyrlig resa, friske och oskadda fulländade hela vår travallie ifrån Sverige til vår ämnade ort. Hela summan af mihltalet ifrån Lizard i England, där iag begynte min räkning, intill Christina i America är 5209. Engelska mihl.

D: 10: Maj: Såg iag första gången Americana Turturdufwor, som spatzerade på Elfstranden parom och parom, och pläckade sand: The äro mycket smärre än the Europæiska, blå grå til färgen, och hafwa en duus melancholisk låt eller Cuing, som Engelske kalla. Så snart Solen är nedgången här i landet, som skier emellan Kl. 7: och 8: i Maj Månad, synes hwar afton, alla sommarnätter en myckenhet af lius flugor, som de kallas, de där swäfwä i luften både i skogen och slättar, ja omkring huusen och ofta innom huusen, och lijka som eldgnistror utur en skorsten, göra ett säll-

samt blänckande i mörckret: Thesse skadelösa insecter äro til påseende som Spanska Flugor, dock bruna på skalet, som betäcker wingarna, och hafwa de sitt lius inunder sin lilla kropp, som så til sägande, wid hwar andedrächt lyser, men ther emellan slocknar, så at om man wil följa en sådan fluga efter flychten, så skal man tappa henne i mörckret, och allenast genom gissning finna henne igen wid blänckandet.

D: 14: Majj: war wintter kornet gångit i ax.

D: 16: Majj: fångade iag en Graund Squirrel, eller graund hog, som är ett slags Ekorn, som gör sig bo i jorden, är större än en Katta, och til färgen som ett gräfswiñ, han är mycket owig och lubberlig, när han skall klifwa up i något trä, och derfore lätt til at fånga.

D: 19: Majj: reste iag til Philadelphia, som är Hufwudstaden i Pensilvanien: Är en öfwermåttan wacker och nätt stad, stor som Westeråhs wid pass, men har så regulaire gator och så prächtige huus, at man måste förundra sig, huru ifrån år 1683, då staden funderades, han möjliggen kunnat hinna till the rikedomar och härlighet, som han nu äger.

Men hwem kan hindra, där handel och wandel, med alla nationer, och snart sagt, alla manufacturer i werlden äro i sitt florerande stånd: Här är allenast en Engelsk kyrckia, men många Mating houses [meeting houses] för allehanda Secter, som thenna Stad och ort är upfylt med. Här är ock ett kosteligt skiepps byggerij, hwaraf många wackra Fartyg på strömmen liggia.

D: 20: Majj: reste iag med the Swänska och Engelska Prästerna några mihl norrom Philadelphia til en ort kallad Oxford, hwaräst til en ny kyrckia skulle grund läggas: Efter hållen Gudstienst i gamla samlings platssen, lade wij Präster hwar sin grundsteen til bem^{te} nya kyrckia efter Engelska Ceremonierna. Wid norra hörnet på östra gafweln lade iag min grundsten, och så the andre hwar them behagade: Wij woro alla 8. Präster, 4. Swenske och 4. Engelske, som efter hållen bön och lyckönskan til then nya kyrckian, reste tilsammans först till Måltijds hoos församlingens Föreståndare ther i skogen, och sedan therifrån til Philadelphia igen.

D: 23: Majj: Efter min hemkomst ifrån Philadelphia fant iag i skogen wid Christina en Landtskiöldpadda stor som en knytnäfw, hwilcken wid anträffandet drog sig innom sitt wackra huus både med hufwud, fötter och stiert, och thet gjorde hon med ett litet hwäsande, och slöt så tätt til alla öppningar, at iag med ett knifsblad intet förmåtte upbryta skalet: Hon törs inttet titta ut, så länge man bär henne, ej heller sedan, förän hon tror at alt är säkert omkring henne; Thenne sort af skiöldpaddor finnes ingen annorstädes än i skogarna, och brukas the både af Indianer och Christna til maat; Efter mitt tycke hafwer hon en Delicat och subtil smak, i synnerhet lefren: Efter indianska tilredningen smakar hon bäst, när hon är stekt i heta askmörjan, fastän therigenom hennes pråhlachtiga skahl skiämmes.

D: 31: Maij: Begyntte hwetet gå i ax.

D: 2: Junij: Åt iag första gången mullbär, som är här i landet så skiön, som öfwerflödig; Hafwer en rijk wijn-must och en blod-röd saft, fastän bären äro swartta, när the äro mogna. Thet hwijta slaget finnes wähl, men mycket rart: Bärens liknelse och storlek är sådan.

[Tomrum för figur.]

Mullbärträ hafwer then egenskap, at thet distingveras til kiönet; Thet som iag håller före wara *Han*, bär ingen frucht, utan allenast en blomma som liknar sig til bär, men består tå af intet annat än ett damb, som wid skakande flyger och förswinner i luften. Thet som *hon* är, hafwer sitt ställe intet långt ifrån sin Maka, och om iag får lof at gissa, så synes naturen medgifwa, at den dambiga blomman imprægnerar thet ämne til frucht som thet andra trädet äger; Hwarföre ock ett mullbär aldrig hafwer sin föregångna blomma, som andra fruchter hafwa, utan begynner straxt med löfwen utspricka til en grön kart, som har samma skapnad som bäret: Sielfwa träden äro i alt öfrigt lijka både til löfwen, barcken och then inwärttes structuren; Hafwa ock en lijka fasthet uti sielfwa weden, som inttet lättel. förruttnar.

D: 4: Junij. skiöt iag en swart kråka, ty grå finnes inttet här i landet: I öfrigt äro the alt lijka the Swenska kråkor i sin skadeliga art.

D: 6: D^o fångade iag en Rabbet, som är en sort af Harar här i landet, så wäl som i England, the äro föga större än Caniner, och til färgen altijd brungrå både wintter och sommar: Andra slags Harar fins här inttet.

D: 10: Junij: Såg iag hoos en swensk Handelsman en figur, som Indianerna sielfwa hade målat sin Manettos skapnad, med then the fruchta och dyreka: Liknelsen kommer närmast til ett warg-Hufwud, som grijnar och pustar uth eld och rök: Kroppen är en drakekropp, mycket tiock, men smalnar ut wid stiertten, ther några sällsamma kruus och characterer synas: Eljest hafwer Kroppen inga fötter eller wingar, utan allenast ett par uträckta armar och händer med kloor på fingren utspände til at grijpa något.

D: 11: junij: war kornsäden merendels skuren allaredan.

D: 28: D^o Såg iag ett sällsamt fyrfotadt diur här i landet kallat Pas-som, hwilcket thet hon är, hafwer 2^{ne} buukar, och kallas doble belly; uthi then ytra buken, som ser ut som en wätsäck, giömmar hon sina ungar, när något är på färde: Thetta diuret är större än en Katt, hafwande ett hufwud som en grijs, med långa och hwassa tänder: Håren äro långa och liusgrå med silfwer färg blandat, men stiertten är lång och kahl, som på en råtta.

När någon öfwerkommer ett sådant diur i skogen, flyr thet intet undan, har eij heller fötter att springa fort med, emedan baakfötterna äro lijka som räf-fötter, therföre thet ock af fruchtan lägger sig kull, grijnar och

blundar, som thet wore dödt, läggande sin långa swants i ring som en orm, hwarmed man sedan med en kiäpp, therpå stiertten hel ställt sig omwefwar, kan på ryggen bära thetta diur hwart man behagar.

Om nättren plägar Passom gärna besöka hönshuusen, och som han wäl kan klifwa på trän och wäggar, fast det går något långsamt, så öfwerfaller han hönssen så oförmärckt, ehwarest the sig satt hafwa: Passom är ett så seglijfwat Kreatur, at fastän Hundarna thet så sönderbijta, at thet hörs kraka i hwart ben, så spatzerar thet ändå bort innan morgonen, thet iag med förundran har försökt, och släppt stora Iacht hundar löst på honom, men ändå funnit honom wid lifwet, andra dagen thereafter.

Den: 19: Julij: skiöt iag en skogsdufwa, som til färgen war blåachtig som the swenska, men hafwer ett brangult bröst, i synnerhet then som *Hon* är: Til låten äro de aldeles olijka the Swenske skogsdufwor, stiertten är lång och spitsig, som på en skata: Thesse foglar finnes i en stor otahlig myckenhet om Hösten.

D: 20: Julij: Åt iag första gången Persicker, som är en kostelig frucht här i landet, och ganska öfwerflödigt växer wid alla gårdar: Här finnes många slag af samma frucht, både röda, hwijta och guula, och somlige större än the största äpplen: Thet slaget som intet löser sig från stenen, kallas Clingstony, hwilcka när the sönderskiäras, i solen tårckas, och sedan inläggas, sockra the sig sielfwa, och smaka som bästa Bruneller.

Persicker-trä i America, skiljes från thet Europæiska slaget på löfwen, hwilcka här i landet äro långa, släta och spitsiga: Fruchten mognas på olijka tijder, alt som skapat: Om wåhren blomma the alla tillijka förän något löf, eller något teckn til löf uppå trädet synes: När blom-tijden påstår, gifwer thet ett prälachtigt ansende, thär the wackra röda blommorna på långan led synes: Om man samlar blommorna, och gör ther en Sirup utaf, hafwer man thet sundaste laxativ man wil begiära. Eljest kan man ock taga blommorna, tårcka och förwara, och när man behöfwer, koka theraf en hand full i ett stop öhl, och dricka warmt, så har thet samma effect.

Medan iag roade mig med Persickerne på förenämde dag, så kommer ett sändige bud til mig ifrån Indianernas Sacheman Capitaine Pockhæls, med begiäran, at iag wille recommendera honom hoos min broder, som är Conterfäijare, at han wille aflåta åt honom några färgor, i synnerhet Cinober, thermed han ärnade utzijra sitt ansichte. Wid thetta tilfälle måste iag något nämna om Indianerna eller the rätta Infödningars manéer at bepryda sina kroppar: Först är til wetande, at thesse wilda menniskior äro til sin statur, complection och kropps by naturligen lijka med andra menniskior: Men at the äro brunachtige til färgen, thet wåller, at the straxt ifrån barndomen besmörjes med biörne ister, eller annat fett, hwilcket sedermera så inbijter sig i huden utaf Solenes och wädrets hetta, at hon

jämt behåller sin bruna färg, och lärer thenne smörja mycket bidraga til then lenhet, som kiännes på theras händer och huld: Och ändock thesse wilda folck hafwa ingen eller ganska liten ambition at synas prächtigare än andra, så sticker sig likwäl i theras sinne en begiärelse til ett manerligt och prydeligit ansende, sådant som the hafwa fått tycke före, neml. at the hafwa sitt långa swartta hår smort och lagt i en låck på then ena sijdan af hufwudet: Ansichtet hafwa the utkrusat med swartta Paralela linier snedt eller twärt öfwer ansichtet, eller med ormslängior ifrån pannan neder til hakan, såsom en min favorit hade, som war then snällaste Jägare i landet, och heter Shichapinan; hwilcken berättade mig at thes målningar och swartta rijtningar inpräntas i huden medan the äro unge, i thet the taga ett hwast ben och pricka tätt och punctewijs, så at blodet utgår, hwar-uppå sedan fjnt krut öfwerstrykes, och lämnar således ett outblåtteligit märcke efter prickningen. [Tomrum för figur] är en rygg-prydnad, som en förnämlig Indian Schæhæ wid namn, tyckte sig se mycket galant ut med. Andre åter igen tycka annorlunda: Men theruti komma alla öfwerens, at wid wissa tilfällen och stora sammankomster bestroyka hela ansichtet med Cinober, och när the thertil sättja en Kalkon-penna eller en Rabbet stiert fast wid öronen, så äro the prächtige nog. Inga andra kläder bära the än en fin Hollands lärfts skiortta, och therpå ett rödt eller blått fyrkant klädes täcke, som the löst öfwer axlarna kasta och med wänstra handen til kroppen fast hålla: I stället för strumpor draga the ett slags Damaskor af kläde, som de giöra på ett särdeles sätt med en flapp eller winge, som står ut på sidorna om benen: Skoor bruka the icke, utan allenast Sepackor, lika som våre Lappscoor, them the utaf Semsck hiort läder åt sig bereda: Theras lijnkläder twätta de aldrig, utan låta them sittja på kroppen til thes the affalla sielf, eller förskaffa sig nya. Qwinfolcken äro alle lika klädde som Manfolcken, men til hufwudprydnad hafwa the sitt hårknippe på ryggen hängande, thet the äro ganska rädde för att mista, emedan theruti består theras ährlighets witne: Theras huus och boningar äro intet annat än löf- eller skin- eller barck-koijor, som the lättel. flytta ehwart them lyster; Hafwa ej heller många Husgeråds saker at föra med sig. Manfolckens förnämsta syssla är at jaga och fiska; men Qwinfolckens, at giöra korgar eller så kallade tasser, samt mattor och andra små saker af trärispor, förutan thet angelägnaste, som är Mais planterande och skiötande.

D: 13: Augusti: Skiöt iag två swartta Ekornar, som äro rarare än the andra slagen ther i landet: Eljest i gemeen äro af the Creaturen stor myckenhet af grå, liusgrå och mörckgrå, alle skadeliga för säden; Förden-skull hafwer Gouvernamentet pålagt hwar Huushållare, at wid hwart Härads Ting framwijsa ett wist antahl af Ekornhufwud, eller betala böter för så många som brister i Summan.

D: 14: Aug. skiöt iag en Phasan, hwilcket fogelslag räknas ibland the

delicately skogsfoglar: äro mindre til växten än the Europæiske och litet större än våra Hierpar, men til färgen nästan lika: The följas åt merendels paretals, och låta höra sig af theas wingars sammanklappande, då de sitta på någon låga, som ligger öfver en waturännil i skogen.

D: 17: Augusti: lades iag til sängs af en häftig Feber, Contryseason, hwilcken siukdom ingen främmande undslipper, innan thet Europæiska blodet blifwer fullkoml. förändrat, och så til säijande naturalizeradt med landens Climat och den wanliga luften: Siukdomen continuerade i 6: weckor.

D: 30: Septembris. Åth iag första gången wild Kalkon: Ibland det bästa willebråd i America äro Skogskalkoner, som äro swartachtige til färgen och större än the hemtamde. The finnas om Hösten i en stor myckenhet, i synnerhet på den gröna sädesbrådden; men äro mächta skygge. Men icke thes mindre war thet min nöijsammaste roo med bössan, när iag fick på en stor distance följa Kalkonerne utur åkren om aftonen, och sedan märcka i hwad trän the satte sig at hwijla öfver natten: Therpå går iag hem, och sedan i Månliuset går åter ut til den plats the sitta, och får så säkert skiuta hela hopen den natten, om iag allenast har en Camerat, som hielper mig, emedan the intet flyga långt om natten, utan wid hwart skott flaxa til närmaste trä, til thes the alle blifwa skutne.

D: 17: Octobr: Skiöt iag en Skasian: denne är en stor rof-fogel mycket lik en Kalkon, hafwer ock ett sådant hufwud, som en Kalkon, dock med mindre kyla: Han är en så stinckande fogel, efter han föder sig af Aas, at man intet wäl kan handtera honom, men är likwäl nyttig i Medicin: Mitt igenom näfwet är ett stort hål, som dagen lyser igenom och när [man] träder ett snöre therigenom, kan man släpa honom efter sig, utan at beswära sig af den elacka stancken; Och när man kommer till Byss med honom, sätter man honom på ett stekespett med fiäder och alt, och låter honom så wid en god eld stekias, til thes all hans fettma utdryper, hwilken man sedan tager och förwarar, emot tårwäreck, ledowäreck, ryggwäreck och flygande gigt, och när then påstrykes, gör thet en otrolig hielp.

D: 6: Novembr: Såg iag en flygande Ekorn; Thetta Kreaturet är föga större än en stor råtta, men mycket täck och snä[r]t tamd; Hafwer sitt tillhåll uti iholiga Eekar, och flyger utur thet ena trä til thet andra, och styrer sig med stiertten, som är platt, tunn och bred: Hans wingar äro intet annat, än ett löst skin, som räcker ifrån kroppen neder til kloerna på framföttren; hwilcket han utspänner i flychten, men sammandrager och ihopfäller, när han wil gå: Hans flycht är altijd i buchtewijs, så at han ifrån thet trä han sätter ut, gör altijd en bucht neder åt jorden, och straxt up igen i thet trä han sig ärnar til, fastän thet wore Hundrade alnar therifrån: Hans färg är grå på ryggen, men hwijt under buken.

Anno 1713.

D: 14: Julij: Skiöt iag en hwijt höfwder Örn: Thetta örneslag är thet aldra största, och lærer näppel. finnas i andra länder: I London Tower har iag wäl sedt en af samma slag, men then är också kommen ifrån America, och såsom en besynnerlig raritet skiänckt til Hennes Majst Drottning Anna. Thenne örn är til hela sin kropp gråhyssiog, men hufwudet och stiertten äro helt hwijta: Han hafwer gula ögon och ser bistert ut; Eljest är han intet mycket skadelig, utan när han kan öfverkomma några siöfoglar, som folcket skiuter, så håller han sig framme och dristigt flyger til att taga sin dehl med.

D: 25: Novembr: Såg iag första gången en Americansk Poll-Cat, som the Swänske i Pensilvanien kalla Will-Katt; Är ett illa stinckande diur ibland alla fyrfotade Kreatur, hafwer sitt tilhåll i skogen, men om nättren förfogar sig till husen at stjäla Höns: Han är stor som en ung räf, swart til håren, undantagandes hufwudet, ther på bägge sidor om ögonen ned til kiäften löpa hwijta ränder: Han hafwer små öron, en lågbent kropp med en stygg lång-hårig rumpa, likare en lapphund än en katt.

Ehwart thetta diuret går, så lämnar thet en starck lucht efter sig, såsom en Sting-Spiritus, som är så starck, at han står lika som stilla och stagnans i luften på det stället Will-Katten har gådt fram. Den som obe-kant är om detta diurets art, kan snart blifwa narrad af thet; ty som denne Katten gör sig aldrig brått om at fly undan för menniskian, så kan man snart nalekas det förnär, och när tå will-katten ser sig hafwa en lagom distance, så stadnar han litet, och sätter upp i wädet sin rumpa, och i thet samma gifwer ifrån sig ett wattn, som han träffar Menniskian med, och henne alt öfwer bespränger, fastän han må wara 20: a 30: steg förut, och då är den Spiritus så starck, at en må storckna theraf, och kan sedan på intet sätt få det beswärliga Balsamet ur kläderna: dock är thenna elacka luchten så mycket mindre skadelig, som han är befunnen wid wissa passio-ner, i synnerhet hoos Frucntimbret hafwa giordt bättre curer än Alchermes confect.

D: 20: Decembr: Fick iag til mig sändt en rar sten ifrån Bohemia i Maryland, som är tilwärckad uti en skiön springe-källa, som rinner undan en hög skogsbacka, när in til en sertmans Mr Harpers gård. Stenen är lång och smal, som ett lillfinger, men hel rund och spitzig åt then ena ändan. Är til färgen gulbrun och klar: Hafwer ett centrum mitt igenom sig ifrån then ena ändan til then andra, hwartill alla strick löpa twert öfwer ifrån sidorna. Någon tijd thereafter reste iag sielf til kiällan, och hämtade en stor hop af thesse stenar af olijka storlek; Ehuruwäl the synas wid Stor-ändan wara afbrutne och ojämne, hafwande en wijd öpning som en tratt, men straxt går ihop wid sitt centrum, så finnes the ändå wid ingen sten hafwa warit faste, utan ligga alla lösa i wattnet på then swartsandiga

botten. När man tager thenne sten och skafwer honom med en knif, och blåser samma skaf uti ögat på en blind häst eller Boskaps Kreatur, så förstöres hinnan, och Kreaturet får sin syn igen, hwilcket med många prof är bewijst, så at iag kommit på den tanckan, at thenne sten skal wara then så kallade Lapis Lynceus; men här i landet fins han ingen annorstädes, än i bemälte kiälla.

Anno 1714.

D: 15: Februarij: observerade iag uppå thet bekantta törne-slaget, som bär swartta Hallon, them the Swänske kalla Hattbär, at en tåga, som wäxt up längre än stammen kunde bära, så at öfwersta toppen bögt sig til jorden och ett stycke therifrån tagit sig nya rötter igen, så at man uppå thenna boga skall näppelⁿ kunna weta, hwilckenthera ändan har första roten [sic].

D: 9: Martij: Plantterade iag första gången then bekantta Indianska Ranckewäxten, som heter Callibash: Är en nyttig wäxt, som gror på samma wijs som Pumpor och watu-Lemoner, men är intet tienlig til maat, utan allenast til allehanda kiärill och utensilia i ett huushåld, såsom skopor, slefwar, trattar eller Tunn-Sijlar, skålar och andra kiäril, at förvara torra små Saker och krydder uti; Somlige wäxa til en så prodigeus storlek, at man wäl kunde bruka them för Sädes mått af thet mindre slaget, såsom $\frac{1}{2}$ bashel etc.

D: 10: Martij: Stucko wij eld på Skogen efter thetta landsens lag och Förordning, at åhrligen på thenna och följande dagar, så framt wäderleken så tilsäjer, upbränna alla the myckna löf och rask, som öfwer förra höst och wintter hafwa såsom sniödrifwor betäckt jorden. Man behöfwer intet fruchta, at skogarna skola jordbrinna i America som i Swerige, fastän hela landet thenna dagen står i rök och låga; Utan wachte då hwar och en sina huus och giärdslegårdar, så skier ingen fara: Utan efter några dagar skal man sedan finna, huru härligen gräset begynner spricka ut uhr den swarta askan i the rena skogarna.

D: 8: Aprill: reste iag siöledes til ett land i Chester County några mihl ifrån mitt boställe, och kallas Amians Land, ther några Swänske bo. Ther wille iag förfara sanningen om then berättelse mig war gifwen, angående ett förunderligt flytande af Ebb och flod på ett wist ställe uti en Elf, som kallas Rökekijlen, som löper ther förbij; Min observation var thenne: Efter middagen begaf iag mig med 2: karlar uti en Canoe på stora De La Ware Rivieret, then tijd iag wiste at Ebben gick som starckast, och emot strömmen rodde up i mynningen af Rökekijlen, som faller ut i De La Ware, och i några timmars tijd hant iag up til förenämde ställe, ther Ebbe tå war på thet lägsta, så at wij nödgades på grundet framskiuta vår Farkost, och tå straxt hade wij en ny Ebb, när wij kommo i diupare

watn som förde oss utan något roende till Amians land, som ligger längre op wid samma Elf, hwilcken flyter ut på ett annat ställe i De La Ware Rivier, hwarest Ebb war ännu i sin fulla Flore; Men theremot kom floden straxt inpå thet förenämnde ställe i Elfwen, så at på samma tijd som Ebben gick starckt i Rivieren, så war floden begynt i Elfwen Rökekijlen ther iag kom ifrån: Hwarutaf iag befant, at på en gång och på ett ställe går watnet continuerligen både mot och med, och ändras på sine wissa tijder, så at på hwad tijd man kommer til thet rummet med Flod, får man straxt flod emot sig igen, sammaledes på hwad tijd man kommer til thet rummet mot Ebb, får man straxt Ebb med sig igen, ändock ther är ingen grell [gren?] af någon åå eller Elf, som thet förorsakar: Men at Floden continuerar några minuter wid stranden, sedan Ebben är begynt på diupet, samt at Ebben håller en god stund ut wid landet, sedan Floden har begynt på diupet, thet är ingen raritet; Ty thet kan iag märcka hwar dag wid Prästegården, ther Christina Elfwen framlöper.

D: 23: Aprilis planterade iag en Ranckefrucht som kallas Qwackser och växer på samma sätt som Pumpor eller gurckor: Är en mycket behagelig frucht at äta, när then blir kokat och rätt lagad; Af thesse Qwackser finnas många slag, både hwijta, guhla och knottriga fulla med kiärnor likasom i gurckor. The äro af åtskillig storlek, merendels som små hwete Simlor, och ju yngre the äro, ju delicatere smaka the. Engelsmän och the Swenske tilreda them på thetta här sättet: Man tager en 10. a 12. Qwackser, eller så många man behöfwer, och kokar them i blotta watn tils thes the blifwa hel miuka, tå man sedan tager them up hwar efter annan, och en i sänder lägger emellan 2: talldrickar och thermed utprässar alt watn som the i sig hafwa: Therpå blandar man uth thet torra innandömme med skal och alt i smör, litet salt och peppar, och gör thet up som en rofstampa, hwilcket gemenl. ätes med Salt Shad eller Spicken Sill, och smakar öfvermåttan wäl.

D: 18: Junij. Skåro wij rågen, som war sådd d: 22. Septembris 1713.

D: 29: Julij: fångade iag en Kongsfogel i min trädgård: Thenna fogel är then fagrasta och minsta, som iag tror wara til ibland alla flygande diur som fiäder hafwa, han är intet större än ett halft fingers längd, hafwer en guldfärga på ryggen, men under näfwet, som är långt och spitsigt, har then *Han* är, en obeskrifwelig skön röd fläck, hwilcken glantzar, som ett glimmande Eldkohl, och är af en så liflig och lika som gnistrande rodna, som iag är säker, at han af ingen Målare kan med någon så hög färg afskilrdas. Thenna lilla fogel bygger sin boo uti the största Eekar på grenarne, thär han fäster sitt lena wärcke, och gör thet som en liten Silckespung, hwaruti han lägger sina ägg stora som små Hwijtärter. The Engelske kalla honom Humming bird, för thet surrande han gör med sina små wingar, lijka som en Bröms. Han lefwer allenast utaf then söta Saften

han suger utur lilljor och blommor, theruti han perlar med sin långa näbb och tunga, och thet altijd under stadigt wingflächtande, så at man sällan skal finna thenna fogel sittja stilla.

D: 12: Augusti Lät iag rödja Mispel Ruskar utur Trädes åkren; hwarwid iag observerar, at thetta träslag, ehuru thet är fruchtbärande, är thet likwäl skadeligit i ett Sädes land; Ty först är thet så wäxtgirigt, at om efter rothuggandet then ringaste del af roten blijr lämnat i jorden, fastän thet wore en famns diup, så skiuter then sig op innom ett åhr til en Buska, och sedan sprijder sig omkring hela åkren. Sedan är thet ock therföre skadeligit, at thet utmagrar jorden, och drager all musten til sig ifrån säden. Men eljest när thet får wäxa wildt wid Åar och bäckar, och skiuta sig så högt thet wil, så är thet behageligt och nyttigt trä, bär en myckenhet af god frucht, som smakar bäst i Juletijden, sedan frosten har tempererat them; Skulle man om Hösten, när the blifwa gula och blöta, wilja smaka them, så hafwa the en sådan sammandragande Kraft, at man på en lång stund får hwarcken mun eller tunga i sitt skick och lag igen. Fruchten är stor som Plommon men hel runde, som sitter i sin calice, och hafwer uti sig åtskilliga hårda och flata kiärnor, ändock af olikja antahl.

Anno 1715.

D: 18: Februarij. Sågo wij första gången på thetta år, the wackra små wåhrblommar, såsom Hepatica Nobilis och åtskilliga flera slags både blå och hwijta.

D: 13: Maij. gjorde iag min första observation öfwer the sällsammaste Insecter som iag tror wara til i werlden, the ther på 15. åhrs tijd intet blifwit sedde här i landet förän i thetta åhr och thenna Månad: The kallas wäl af Engelska Locusts eller Locustæ, men hafwa alldeles ingen likhet med gräshoppor: The komma först upkrypandes utur sielfwa jorden ther hon hårdast är, såsom på vägar och gårdar, ther mäst trampas, och lämnar efter sig ett litet rundt hål, såsom efter en lillfingerstiock nafware, hwilcket är så diupt, at iag med långt och smalt spöo intet kunde räckja botn, ja icke med watn upfylla, som iag lät hastigt nederrinna, förän thet fick indrickas af jorden: När nu en Locust först kommer up ur hålet, så ser han uth som en stor timbermatk, dock smalare och rundare til Kroppen, och alt öfwer med ett tunt skahl öfwertäckt, både hufwud och fötter, och tå är han brun, han hafwer 6. fötter, thermed han går långsaml. til nästa trä eller wägg, ther han upkryper och afbidar sin förwandling; Thet nogaste försök iag kunde giöra, war thetta: Iag tog en Locust utur min trägård, så snart han hade kommit up ur hålet, och bar honom i min kammare, at iag så mycket beqwämligare kunde anskåda hans förwandle: Iag släppte honom i fenstret, ther han fick frijhet at spatsera omkring, men efter 5. minuters tijd, som iag observerade på mitt uhr, satte

han sig stilla på fönsterbly, och begynte likasom anfäckt af ett starckt och trågit flämtande, hwileket påstod i 4. minuter; då märckte iag at en liten hastig öpning skiedde på ryggen, hardt in wid hufwudet, såsom en subtil skåra af en skarp Pänneknif, til en nagels längd: Härutur begynte nu kroppen arbeta sig uth med mycken mödo, som han hade warit hel siuk. Och tå efter 20. minuters tid handt han ändtel. hel och hållen utur sitt bruna skahl, thet han lämnade efter sig fast med sina fötter i fönsterbly: Hela skalet med hufwud och fötter är durchsichtigt, och står i sin förra storlek och skapnad så lifligt som tilföre, men sielfwa matken som har nu fådt en hwijtare färg, och är hel wåth och oterig, kryper ett qwarter ifrån sin förra boning, ther han åter ställer sig fast, och innom en half timmas tijd utreder sina inwecklade wingar, hwartil intet tecken syns, medan han war i skahlet: Så snart han blijr tårr och wingarna hinna til at utvecklas, förbytes han uti en mörckare färg, och tå blijr han tämmel. lijk en stor Hästbröms, flygande omkring i huset surrar och brummar och likasom längtar til skogs. Thetta war min observation innom min Kammar, men ute i skogen fandt iag 1000.tals flyga i träna, och med sina långa taggar, lijka brömsetaggar, utsuga saften utur the unga och späda qwistar, som sedan aldeles borttorckades. När thet är hetast på dagen sittja the oråknel. många i hwart trä och siunga en Syrce sång, så ilt och hårdt, at twå menniskior näppel. kunna höra hwarandra tala, som stå ther när, för skrän och skrål. Indianerne räkna thesse för sin delicatesta spijs, när the hopetals kasta them i heta ask-mörjan, och steka them och äta them utan någon tilredning, eljest äta them gärna, och blifwa feta theraf. — Ekornar hafwa ock sin goda föda af them.

I Julij Månad är theras tijd uthe, tå the samla sig i stora härar, och på marcken krypa til närmaste Elf, begifwa sig i watnet och blifwa fiskomen til mats.

Om Qwäckarens swärme-Andar här i Pensilvanien kunde med beskiedelighet betrachta Guds underbara macht wid thesse insects upkommande utur jorden, så skulle the aldrig så enständigt neka möjligheten til the dödas uppståndelse, hwarmed the göra sig sielfwa til then skadeligaste ohyrn i America.

D: 11. Augusti. Slog iag ihiäl en af the skadeligaste ormar i Westindien och kallas Hornorm. Han är grufwel. stor och tiock, wäl 5. alnar lång, hafwer hwijta och swartta fiäll öfwer hela sin kropp och i stiertten sitter hans udd, som han dödar med, hwilcken består af en Horn materia, och är skarp som en tagg på en Igelkott, men intet längre än ett $\frac{1}{2}$ finger; Under buken är han brangul, hans gaap är förskräckeligt, ändock skadelöst, hwilcket han i ondskan utspänner så högt, at thet kommer ur leden, och kan sedan aldrig få sin mun ihopsluten mer. När han wil skada, lägger han sig i ring, och sedan såsom en stingfiäder i ett moment utslår

sin stiert til hwad han kan åträcka: Emot ett sådant styng fins intet bot, hwarken för Menniskior eller andra Kreatur, utan döden följer straxt derpå.

Anno 1716.

D: 13: Februarij. Såg iag en Indiansk begrafning, tå en Indian Cottehe benämd jordades uti en Christens trågård, i närwaro af Konung Piminæ, som fagnade mig wäl på sitt wijs. Thenna begafnings Ceremonien war intet lik med thet allgemena sättet som the andre Willarne bruka: Ty här lades then döde i Kista såsom ett annat lik, men hade likwäl på sig både strumpor och skoor hel nya och efter the Christnas maneer giorda. Ansichtet war hel rödfärgat med cinober. I then ena handen sattes en liten hwijtrandig glas Bouteille, och i then andra ett par nya tobackspijpor. Så snart liket war nedsatt i grafwen, som med bräder betäcktes, delte bärrena all then dödas egendom och qwarlåtenskap emellan sig straxt på grafplatsen; men Fadren och Enckan hade en jämmerfull Klagogråt.

D: 16: Febr. Siuknade en ung dräng hos mig af thet han anrörde ett förgiftigt trä, hwaraf hans hela ansichte upswullnade, at han näppel kunde se. Ehuruwäl åtskilliga förgiftiga växter och Rancketyg finnes här i landet, så är likwäl thetta träslag thet skadeligaste och kallas enkannerl. Poisonträ: Thet växer gemenl. i sidländta och wåta platser ibland lönnar och askar, är långt, raakt och smaalt, hafwandes alla sina grenar i lede wijs rundt omkring, och hwar gren äfwen ock sina leder med sina små qwistar rundt omkring sig; Löfwen äro likast Rönnlöf, och uppe i tåppen synas om wåhrtijden små hwijta blomkrantsar, the ther sedermera blifwa til bär som aldralijkast resemblera hwijta wijnbär, dock något större; ändock iag ofta tilförene warit mycket hogstarck at närmare ransaka detta trädets art, blef iag dock både af Willar och Christna afrådd, at icke allenast röra therwid, utan ock at komma när intil och se theruppå; Ty alle betyga, at aldrig den minsta fogel har någonsin satt sig på thes qwistar, än mindre tagit något bär theraf; En wiss person berättade mig, at han haft några gånger sin wäg förbij et sådant trä, när han jagat efter Hiorttar, och altijd blifwit besmittad af blotta åskådandet: Then samme lärde mig ock thet han sielf hade lärdt af Willarna, hwad iag skulle bruka för den siuka drängen, neml. then inre barcken af Fiskare trä, (: så kallat för then lucht thet har likasom af rå fisk :) låta koka uti kiällwatn och gifwa honom dricka. Imedlertijd man hämtade Fiskare barcken, går min oförwägna tjenste flicka ut til den störhopen som drängen hemfördt, och söker så uth thet förgiftiga trä, som oförwarandes kommit ibland the andra: Thenna smala kiäpp tager flickan, och stryker med handen i ansichtet, och säger med löije och spe, at thet intet skulle skada henne, som thet hade gjordt åt then klemachtige drängen; Men hwad hände? Innan flickan wäl hade hunnit tillbaka ifrån wedbacken in i stugan, war hela hennes ansichte ut-

slagit såsom af Messling och straxt derpå följde en pijnfull swullnad, at ock ögonen aldeles igentäptes, och måste så til sängs på några dagar, til thes hon och drängen genom thet förenämde decoctum hade fådt tilfyllest utswetta både förgift och oförwägenheten, hwilcket ock wäl lyckades.

D: 16: Aprilis. war iag i Neu Castle Stad, ther iag fandt uti en kiöpmans bod, at the hade en hop Indianska små Gudar at sälja: Thesse äro gjorde utaf fränmande Willar, af hwilcka vår Engelska kiöpman hade tilhandlat sig ett partie, som the sedan emot Hjort-skinns föryttra åt Pensilvaniens Willar: Materien som the äro gjorde af, är then samme, som Sæband-stenarna eller Indianska penningarna bestå utaf, hwilcken iag aldrig ännu kunnat få weta hwad thet är, hwarcken af Christen eller Heden; Thet synes wäl som thet wore af en hwijt marmor, men kommer äntå likare öfwerens med Ostron-skahl eller något annat skahl-fisk-huus; Thesse wilska Heligdomar bära liknelse af åtskilliga diurs, foglars och fiskars skapnad, såsom Ikornars, Uglors och Abborrars etc. och ändock the äro intet större än 3. a 4. fingers bredd i längden, äro the likwäl mycket plump och oslögt gjorde: Thesse äro våre Indianer mycket begärige uppå, och kiöpa dem dyrt, och sedan låta them hänga på sine bröst med ett band af glas stenar, som the bära omkring halsen.

D: 8: Septembr: war min äldsta Son 2. åhr gammal, ganska illa siuk af matkar i lifwet, tå en hederlig Indianska Chicalicka Nanni Kettelev benämnd, Konung Shikáans Syster, påtog sig at curera honom med ett slags gräsrötter, them hon hämtade i skogen närmst intil prästgården, säijande förut alla operationer som medicamenterna skulle hafwa, synnerligen med upkastning, sofwande etc.; Men thet är til märckande, at hon intet tilstadde någon af mitt hushåld at följa sig til skogs, på thet ingen skulle igenkiänna gräset: Hon kom hem med rötterna, som i alla måtto woro lijka the matkarna hon utdref, och straxt derpå tog hon ett paar gråstenar, hwar emellan hon gnuggade rötterna, som hon sedan lade uti ett glas kiällwatn och gaf barnet dricka; Efter en liten stund hade medicamentet en så starck wärckan, at matkarna genom upkastning affördes, men lämnade litet eller intet hopp om lifwet, emedan therpå följde en swinning, hwarpå Indianskan hade straxt ett watn tilreds af annan rot, som hon ingiöt i munnen på barnet, och gjorde thet innom några minuter lifligt och qwicket igen, så at thet efter 4. dagar war fulkoml. restituerat til hälsan.

Anno 1717.

D: 17: Octobr: wardt mig berättadt om en owanlig händelse på 2^{ne} gamla stora hwijt Eckar, wid pass $\frac{1}{2}$ Swänsk mijhl ifrån mitt Boställe, under hwilcka trän thet sades hafwa regnat i några dagar, när likwäl himmelen warit klar, och thessutan i hela stora skogen therintil, ingen dräppa synts uhr något trä nederfalla: Rychtet om thetta så kallat underteckn, hade wäl

tilförene flugit omkring, så at många både förnämare och ringare personer hade tagit sig then mödan at åskåda thetta, men af lätt-trogenhet til underwärc, har ingen så mycket som tänckt på någon naturlig orsak. Iag för min del har altijd hållit före, thet wara enom Prästman oanständigt at ropa på tekn och under, så länge then store Skaparen låter natursens lopp stå wid lag, aldenstund wij hafwe *ett fastare Prophetiskt ord*, 2 Pet. 1:19. både sielf at lijta på, samt hielpa andra med ifrån förledandet til en kraftig willfarelse 2 Thess. 2: Iag uppå andras begiäran, tog mig enkannerl. på förenämde dag thenna lilla resan före, och kom til omtalte trän, wid pass Kl. 3: efter middagen. Min observation war thenna: Bägge Eekarna woro hwijt-Eekar, hwars löf ännu woro intet många nedfalne, ändock många bleke, men flere ännu gröna, och gjorde så thessa trän mer prydelige än många, som til största delen hade släppt sin löf; Skapnaden af löfwen är härhoos bifogad: Bägge Eekarna stodo wid pass 2. bösseskått ifrån hwarandra hardt in til stora landswägen som löper til Philadelphia. Luften war klar, wädret lugnt och Solskienet rent ifrån alt moln och then ringaste molnfläck; Befant altså i sanning ett tätt och grant regn falla ifrån träna, dock mer ifrån det ena än det andra. Marcken och the nedfallne löfwen woro under träen heel wåta, men ingen annorstädes. På Hatten och klädren syntes efter hwar dråppa en fläck. Sedan iag hade samlat något i handen, smakade iag thet men kunde ingen skilnad finna hwarcken på färg eller smak ifrån annat gement watn; derpå red iag omkring i skogen wäl en $\frac{1}{2}$ timma, och sökte under alla stora Eekar som ther ymnigt wäxa, men fant intet teckn til regn annorstädes än under desse förenämde Hwijt-Eekar. Medan iag warit bortta, woro åtskillige resande Personer samlade wid then ena Eeken, ther mästa regnet föll. Ibland andra war thär en ung och wäl klädd Ängelssman som lät öfwertala sig att klifwa up i träet; han hade stor möda, innan han kunde hinna til någon gren, eftersom Eeken war tiock och slät nedan wid roten, men sedan halp han sig fort nog, och emedlertijd kiände han regnet in til thes han hunnit öfwer the högsta Grenarna och qwistarna, och tå låter han oss alla weta, at ingen dråppa watn war kommen åfwan ifrån, emedan ther oppe war alt torrt. Medan han wistades ibland löfwen, bodo wij honom sända oss neder några små qwistar at nogare få skiärskåda; Men funno tå ingen ting åtskilligt ifrån andra. Iag som tilförene altijd welat giöra til mitt motto: *Nihil admirari*, måste nu i förundran resa hem, mäst missnögd öfwer thet at ingen fans som böd til en gång at utsökia naturliga orsaken til thetta regn. Min förundrans swaghet påstod så länge som regnet, som warade i 4. a 5. dagar längre, til thes wäderleken ändrades. Innom den tiden bad iag en af mina granar, han wille på en stega stiga up til de tiockaste grenarna, (: ty sielf wågade iag mig intet at klifwa :) och noga berätta mig, hwad han kunde märcka på den flisiga och flagota barcken som detta träslag äger. Han

kommer igen med berättelse efter 3. dagar, at regnet ännu continuerade, och at han wid noga ransakande funnit uti barck-flagorna million tals små matkar, som näppel. kunde ses med blotta ögat, dock klarligen synts wincka på sina spitsiga stiertar, och thetta watn ifrån sig gifwa. Nu wardt fuller then förnämsta scruple borttagen, at thet war en naturlig wätska som kom ifrån lifliga insecter, men hwarföre thet ändtel. skulle finnas på thessa 2. trän, när likwäl på 1000de tals lika Eekar af lijka barck, ingen sådan händelse är skiedt, mer än på en liten swart Eek, som taltes om åhret tilförene wid samma tijd skolat regna, thet iag dock sielf intet sedt, sij thet är en sak som genom 100de tilsammans mötande circumstantier kan uplösas, fastän icke af mig. Ett prof wil iag nämna som iag sielf någon tijd ther efter på min egen skog försökte med en HwijtEek, som iag tyckte til storlek och skapnad likast wara med någon af the förenämnde; eftersom the gamle Eekarna i America äro lösare uti, än the som här i Sverige wäxa, så tog iag mig för roo skull det omaket at sielf nederfälla min stora och tiocka HwijtEek. Innemot thet iag hinner til kiärnan af trä, får iag wid hwart yx-hugg höra ett susande och hwäsande inne uti trä såsom af något wäder, som wille arbeta sig uth; therpå hugger iag 3. a 4. slag något kraftigare, så at yxen fastnade inne, ther altjämt ett susande hördes. Så snart iag fick lös yxan ur hålet, sprutar theruth ett brunachtigt watn med en sådan force, at iag blef alt öfwer wåt, såsom man hade tappat ur en tunna watn på mig; detta watn smakade iag och befant thet så suurt, dock rensmakigt som then bästa wijnättickia. Rinnandet påstod en god stund och när trädet war omkull, fick iag tå först märcka, at thes små qwistar så wäl som the större woro äfwen så poreuse som en Spanskrör, barcken flagig, fuchtig och syrlig. Skulle något af thenna observation kunna slutas, så är thet en syssla för the lärde.

D: 26: Octobris observerade iag wid mitt Boställe, at en walnöt telning har ifrån roten innom 7. Månaders tijd skutit sig up i högden til 7. $\frac{1}{2}$ fot; detta Träslag kallas swart walnöt trä, och växer i våra skogar, thär fet jord är til öfwerflöd: Är ett kosteligt timmer för thes warachtighet, hwaraf sågas skiöna bräder, tienlige och prydelige til många innandömmen i ett hus. Predikstolen med några bänckar samt skrancket framför Choret i Christina Kyrckia, är alt af walnötträ giordt. Fruchten af dessa trän är intet aldeles så behagelig til at äta som de Europæiska walnötter, efter the äro något fräna och mer oljachtiga.

Anno 1718.

D: 27: Majj. åt iag wilska Kiärsbär mogna; Ehuruwäl iag alla somrar tilförene i Pensilvanien hafwer fådt äta thenna frucht, så har likwäl then intet åhr tilförene blifwit så tjidigt mogen som i åhr. Trädet som denna frucht växer uppå kallas wilsk kiärsbärs trä, utan twifwel derföre, at det

intet utom Westindien lärer finnas: är ett skogsträ, som gemenl. växer wid waturänijlar in wid slätter och röijningar; Sällan finnes något med en rät stamm, utan lutande och krokot, det är icke heller af någon besynnerlig storlek, utan mäst inom 7. a 8. alnars längd; Barcken är liusgrå och slät nästan som på en ung asp. Bären äro i alla måtto lijka våra swänska lingon, hafwa ingen sten, utan allenast några små frön, men smaka öfvermåttan liuflige. En egenskap hafwa desse bär framför andra, besynnerl. thet the mogna småningom efter hand inom 24. timmars tijd wisse klasor, hela Junii. Månad, så at then som wil äta desse bär mogna, måste wara tjidigare uppe än foglarna, ty så snart det lijder på dagen, hafwa foglarne hwart enda mogit bär bortsnappat, och lämnat bara Karterne til nästa morgon, då åter ett annat partie äro mogna, röde och mustige, som dagen tilförene warit hwijte och hårde.

Anno 1719.

D: 19: Januarij. war then skarpaste winter kiöld i Pensilvanien sedan iag war kommen ther i landet. Thenne starcka kiöld och fråst som nu war, kan iag wäl likna och jämföra med then starckaste som någonsin kiännes i Sverige, undantagandes i desse omständigheter; rimfråst och annan fråst i Sverige, har sina uddar, taggar och spiculas, som klarl. synas på buskarna i våra ängar och skogar, när thet är bittert kalt, jämwäl på fönsterglasen och andra nya ijsar; Men theremot ehuru lurfwige våra americanske buskar må synas af fråsten, så seer man äntå inga uddar, utan små runda lapper och tunna som fiskfiäll, ja, sielfwa sniön har intet ther sina sexkantiga particular, utan faller i långa små flagor likasom dräppewijs; Här af sluter iag, at både luften, jordenes dunster och sielfwa watnet består utaf fetare eller oljachtigare particular än i Nordiska länderna. Men på kiöldens kiänsla, som tyckes wara så starck, är ingen annan åtskilnad, än som ett starckt swijdande emot ett penetrant stickande; det förra griper mera an superficiem corporis, det senare går diupare in i kroppen och är wid warm bras-eld intet så snart utslagit; Men i America kan man snart blij warm och snart kall igen. Thetta bekräftar ock förfarenheten på allehanda växter, som omöijel. skulle tåla en enda fråstnatt af then arten som är i Sverige: ty hwad kan wara mer granlaga än Spikanard eller nardus, Jasmin, Persicher trä och Kling-stones och oräcknel. andra, likwäl bestå the sig under bar himmel i then starckaste wintter. Thet allenast har iag obserwerat på Persich-trä, at när någon ijsbarck glaserar träna i Februario, så blifwer ingen frucht, med mindre man slår löst ijsen på the canderade qwistar; ty om then ijsen får sittja för länge, så går kiölden för långt in på thet späda blomwärcke, fastän sielfwa trä äntå [är] oskadt. Men sniön är thet bästa täcke ther i landet, som conserverar växterna af the smärre sorterna.

I Sverige gläder sig Åkermannen, när thet blijr wäl frusit omkring rågbrådden innan sniö kommer, men twärtom i Pensilvanien; skulle thet frysa om rågroten, för än sniö kommer, blifwer thet aldeles ingen säd, men om sniö faller på lösa eller wåta jorden först, och thet sedan frys, så blifwer thet hopp om then bästa åhrswäxt. Med watnet synes ock något sällsamt, at stora Revieren De La Ware och alla ther infallande älfwar, ther Ebbe och flod continuerligen strömmar til 7. fots diuphet och högd efter 6. timmars tijd, natt och dag; kunna på en starck wintternatt lägga sig til så tiock ijs, at den kan bära en karl at gå öfwer dagen derefter. Häruppå gjorde iag en gång ett äfwentyrligt försök d: 18: Decembr. 1713. i så måtto: Iag hade 2. dagar tilförene predikat i en liten församling kallad St George, som war belägen å andra sijdan Älfwen Christina, wid pass 20. Engelska mihl. När iag nu kom tillbaka til min wanl. färjostad, i tancka at på Pråmen föras öfwer med min häst, och nu hade mitt hemwist i ögnasichte, war thet aldeles omöjeligit på något sätt at komma öfwer watnet, emedan det war alt öfwerlagt med ijs, som war för starck för pråmen at skiära sig igenom, men för swag för mig at gå öfwer; Fördenskul resolve-rade iag mig at rijda längre up för Älfwen til en plats iag wiste at ingen ijs ännu war lagder; ther lämnar iag min häst, och om aftonen stiger på en Canoe med en karl at låta färja mig öfwer: tå war Ebbe som lågast, och älfwen smalast, men när iag war kommen halfwägs på watnet til en par stenkast ifrån landet, befant iag ijs både för och efter, at wij med största beswär och arbete måste slå oss igenom tillbaka, hwarifrån wij kommo, ther några minuter tilförene klara flytande strömmen gick; efter thet war så starck fråst, försäkrade mig karlen, at iag dagen efter skulle kunna gå öfwer ijsen; Iag gaf mig altså tilfreds at hwijsla i hans huus öfwer natten. Om morgonen war thet åter lågt watn igen i Älfwen, dock med en ung flod. Ijsen war starck, karlen går för mig och stöter för sig med en stång utan at märcka något brakande, men rätt som iag war mitt på älfwen, öfvergifwer mig min ledsagare och skyndar sig tillbaka af fruchtan at floden skulle upresa så högt at han intet skulle hinna i land för watn. Iag hade samma fara på min sijda tijt iag ärnade mig; Men til all min lycka bodde ther en barmhertig Qväckare, som såg min fara och utsänder alla sina drängar och slafwar med sågbräden, them the lade från landet på ijsen, och halp mig så oskadd i land. Thenna berättelsen har iag welat therföre införa, at wijsa, huru watnets fetma, om iag far så kallat, luftens condensatio, effluvia bituminosa, som genom en klar Nord-Wäst hafwa intet så lätt före at rarificeras, contribuera alle tilhopa at göra Americanske ijsarne segare och starckare än i nordiska länderna, ther kiöldens warachtighet allena gör the spitsiga och glasiga ijsarna så tiocka och starcka. Hwad springekällor, brunnar och mineral watn angår, så lærer wäl min läsare förstå, at iag intet drager them under samma observation med kiöld och fråst, ijs och sniö

på hela lands orten; Ty wid the particulariteter finnas otroliga variationer, som the lärda kunde roa sig med, om the man hade sitt hemwist ther på orten.

Anno 1720.

D: 14: Januarij. slog winteren up i en hast, som i förleden wecka har warit den skarpaste, som någon kan minnas; Härwid kommer iag at observera the hastiga ombytelse i wäderleken ther på orten, samt thet kortta warande af ett slags wäder, värma eller kiöld. Ingen Barometer behöfwes i Pensilvanien, ty han skulle göra ingen dienst för wädrets ostadighet skull, som iag med nöije och löije märckte hos en Qwäckare på ett sådant wäderglas, som war litet curieusare än andra. En Thermometer har här ock intet mer at betyda, än thet wij sielfwe kiänna i skinnet på Kroppen; ty thet är thet säkraste märcke på wäderleken, at om det regnar eller snögar i 3. dagar, så skal det wissertl. klarna up på 4de dagen af en Nordwäst wind, thet ware sig wintter eller sommar. Äfwenså om en dåfhett Sudost skulle sluta sig i en warm regnskur med dunder och blix, så skal inom en timmas tijd luften wara så kall, at nästan inga kläder kunna en upwärma; Icke destomindre måste iag tilstå, at på somlige åhr man hafwer en långsam tårcka, i synnerhet i Majj. Månad, men så är thet likwäl ofelbart at wij måste hafwa något regn, ware huru litet thet wil: Thet iag efter lång experience har befunnit så wara; Orsaken förmenar iag wara, at den poreuse jorden, som så til säijande, mera häfwer ifrån sig, än som småningom framskiuter sina otaliga växter och fruchter, hon upsänder så många sorter af effluvia salinosa, nitrosa och sulphurea, the ther nödwändigast måste genom Solenes heta resolveras, itändas och med interesse af regn eller hagel til jorden återgifwas, alt efter som wäderskiftningen fordrar; förthenskul är thet märckwärdigt, at se huru som hwar enda afton i Majjo och Junio, ja ock ofta längre fram på åhret, när solen är nedergången, hela Horizonten står i liusan eld och blix, fastän ingen molnfläck är på himmelen, än mindre något dunder höres; Men skulle något moln upstiga med ett starckt Sunnan eller Östan wäder, så blir thet en annan blix utaf, och tå kommer torndön ehwad tid på dag eller natt thet wara må. Utaf alt thetta kan man nu wäl finna, hwad swåra anstöter til hälsan en meniskio-kropp, i synnerhet en främling skal utstå i thetta land, innan hon blir, så til säijandes, naturaliserad med Climaten. Eljest är igenom[!] både för infödningar och främlingar thet at achta, at ingen må, utan med sin lifs eller hälsas wågande nedersättja sig på marcken eller i gröna gräset och ther somna, i synnerhet när daggen faller, thet må wara så warmt eller dåfhett som det wil, ty therpå följer gemenl. en kiöld, som sluter sig antingen med en hitzig feber eller en stickfluss, och tå är det bestält. Eljest

är merendels håll och sting, som gör ända på folcket i Pensilvanien, undantagandes, när blodsoten graserar.

Anno 1721.

17: 23: Augusti. war iag i Philadelphia och besåg en Solennitet af twenne Indianska Konungars möte hos Ängelska Gouverneuren Sir Wiljam Keit[h] Baronet. Pensilvaniens Willars Konung hette Chicokenickan, men then andra Konungens namn som war öfwer Senicko nation, kom iag intet til at få weta: Bägge hade ett wackert och förnämt ansende, alfwarsamma åtbörder, dock therhos milde och fromme ögon, i synnerhet then förre, som för sin ålder och goda conduit hade wunnit både wördnad och kärlek hos the Ängelska: The hade ingen annan Hof-stat, än en myckenhet af sina bästa Skyttar och Jägare, alle med sina randige och målade ansichten, gjorde en sällsam Parade, när the marcherade up til Gouverneuren, hwar efter annan, icke så mycket som två i bredd. Konung Chicokenickan gick främst barhufwuder, som the alle gå, hafwandes allenast i sin hårlåck ett stort rött silckes band, som hängde ut åt ryggen; Kroppen war allenast med ett fint blått och fyrkant klädes täcke betäckt; På benen hade han sina röda bewingade Damasker samt Sepacker på fötten. En stund ther efter kommer Drottningen spatzerandes med sina Wilskor en efter en, men hon distingverades ifrån the andra allenast med ett swart täcke, som hon bar öfwer then ena axlen, war eljest til sin complexion något hwitare i ansichtet, kanskie thet swarta kläde satte henne så af. Eljest war hon en liten nätt och wälskapad Menniskia, men såg nästan för menlös ut at wara drottning ibland så många fräcka willskor af illsluga ögon. Senickoernas Konung med sitt folck gjorde intet så stort ansende som the förra, ändock the woro nästan lijka klädde, men olijka til statur och ansichten; Thesse se mera grymt ut, men hafwa ett bewekeligare tungomål, hwilcket är aldeles olijka med the andra Nationernas, som ock sielfwe ifrån hwarandra skiljas med different språk och mål. Ibland alla prydnader iag någonsin sedt uppå 5. nationers willar, är ingen absurdare än thesse Senickoernes näseprål: Emellan bägge näsebåren hafwa the i bråsket igenombårat ett hål, hwarigenom the träda en liten messingstrå som en ring, ifrån hwilcken the hängia en platt trekanttig Seband-sten, som är til 2. twärfingers bredd nedantill, hwilcken altjämt slingrar mitt för munnen och läpparne, så at the intet beqwäml. kunna äta eller dricka, med mindre the måste med then ena handen lyfta up stenen, eller honom aldeles utur ringen frånlösa. Thesse samtelige Indianers ährende war allenast til at stadfästa sitt gl. förbund med then Engelska nation, och at the ras handel med skinwahrer måtte intet förhindras genom någon brist på Europæiske wahrers införsel. Förthenskul ock Gouverneur Keith på Engelska Chronans wägnar them med en mycket magnifque Måltijd tracterade och sedan offentel. genom en wäl fattadt och bewekelig oration be-

tygade sin och hela Provinciens redelighet emot sina trogna och wänfasta grannar af the 5. Indianska Nationerna; Hwaruppå åtskillige skiäncker straxt å bägge sidor offererades, och thesutom många lass med kruth och bly samt någre tunnor af Rum och Cider til Canistova afsändes til the hemmawarande Indianers fågnad och försäkran om wänskap. At the Engelske således caressera Indianerna, hafwa the stor orsak til, emedan the 5. nationer äro mächtige, och hafwa en Empereur, som kan commendera them med sina Konungar, som äro hans Tributarii, at på många sätt oroa the Engelska, om icke thesse wiste på ett beskedeligt stats maxime hålla them wid godt humeur; Ty ehuruwål the Engelska kunde tilbringa en stor Armée emot Indianerna, i fall the intet skulle komma öfwerens, så hafwa äntå Indianerne then förmån, at efter som the aldrig gifwa sig ut i fält annars än emot sina egna landsfiender the andre Indianer; så skulle the på Cosackewijs och stjälandes tilfoga them Engelskom mera skada genom mördande i skogarna, än thesse med någon handkraft sitt förödande kunde afböija och förekomma.

D: 14: Septembr: Hade iag i Christina älf wid min strand ut med Gården ett owanl. lyckligt fiske med krok och lijna af Dickhoppar, orrhässor, abborar och åhlar; Thessa 4. slags fiskar wil iag med några ord beskrifwa: *Dickhoppar* äro en skinn-fisk-slag, stora som lakar i Sverige, (: ty i America har iag aldrig sedt någon laka :) och hafwa stora hufwuden och breda gap, dock utan tänder. The Engelske kalla them Catfisk, therfore at the hafwa på båda sijdor om munnen, likasom Katten sina långa wäderkorn eller långa hår, fastän fiskens äro slake och miuke. På hwarthera sijdan om hufwudet hafwa the en skarp och lång udd hård som ben, och hwass som en Igelkotts tagg; sammaledes hafwer han ock 2^{ne} sådana uddar nedan för buken, en på hwarthera sijdan. Om man intet achtar sig, när fisken spratzlar, kan man snart få ett skadeligit stick, hwaruppå ett swällande följer, såsom efter ormbett, så framt man icke straxt thet botar med sielfwa fiskens ister, hwilcket när thet blijr smort på skadan, förtager thet både swedan och swullnaden. *Orrhäss* är en fisk af samma slag och art som thenne förre, undantagandes i färgen både på skin och kiött; Dickhoppan har askfärga skin och hwitt kiött, men Orrhässen liusbrunt skin och guult kiött, äro bägge delicata fiskar at äta. *Abborar* äro här hwijta som Silfwer, och smaka många resor bättre än Swänska Abborar, hwilcka äro hårda och magra, dock finnes af thetta senare slaget icke många. *Åhl* i våra älftar finnes til en otrolig myckenhet, som i alla mätto äro lijka med the swänska åhlar, undantagandes i storleken; Thet medelmåttiga slaget är thet bästa, men the stora kastar man bort såsom odugelige; Thet smärre slaget brukar man mycket at inbaka i Pastey, och tå ätas the bäst.

D: 20: Septembr: hände sig, at iag första gången fick se thet Kreatur, som iag många hundrade gångor [velat] och aldrig förän nu kommit at träffa,

neml. den siungande grodan, som altijd sidst på sommaren höres i skogarne til tusendtals skråla uppe i träna om nattetijden: The äro til skapnaden lijka med andra grodor, men intet större än en thorndyfwel, hafwa samma färg som barcken af trädet, ther the sittja på; Finnas [the] på Persicker trä, så äro the lijke thes barck, och finnas the på walnöt trä, så äro lijke thes barck, och så bortåth. Är förthenskul mycket rart at få se them, emedan the sittja så tätt och så flatt in til barcken som the woro inlifwade med honom, och giöra ingen protuberence.

D: 27: Octobr: reste iag til vice Biskoppen i Maryland Western Shore Mr Hindersson, uti hwilckens församling min Bror Herr Gustaf Hesselius äger en wacker plantation; Här fick iag af bägge thesse goda män weta, at ingen hälsosammare plats skal wara i hela America än thenne tracten, som är belägen uti Ann Aråndel eller rättare Prince Georges County emellan grenarne på Rivieren Potuxen. Mr Hindersson bewijste thet utaf sin Kyrkiobok, at ändock ther äro twenne folckrijka Parishes eller Kyrckio-Socknar, hafwer likwäl på 10. åhrs tijd ingen dödt i någonthera församlingen, undantagande en Stråtröfware, som blifwit hängd och sedan lagd i Kyrckio-gård. Hwad ortens beqwämlighet angår, kunde iag intet finna någon större härlighet här än annorstädes i America, men ett öfwerflöd på Indianska tallar och furutimmer växer här, som gifwer en så söt Terpentin lucht i skogarna, at det kan upfriska en menniskia som wil roa sig med spatserande. Eljest är jordmånen mera sandachtig här än annorstädes, men är likwäl, som Engelsmannen kallar, så *kind*, så mild, at hon gifwer then rikaste Toback och Maijs i hela Maryland. Thessutan är ock jorden full med åtskillige färgor som tiena til målare konsten, the ther eljest med stor kostnad skulle ifrån England förskrifwas. En otrolig myckenhet växer här af Chinkepans eller the små Castanie buskar, som med sina bara och flätade wijda rötter betäcka jorden til stora trachter, at om man wille för ro skul försöka, så skulle man kunna spatsera en hel mihl, och intet röra marcken; utaf thessa små castanier, som äro stora som Hassel nötter, hafwa Swine-Kreaturen sin ymnigaste och bästa föda; Therföre kan ock en Hushållare äga några hundrade sådane Kreatur, utan at bekymra sig om theras forderskap. Thet bör iag ock intet förbigå at nämna om thenna ortens watn; ty förutan åtskillige friske och miölcksöte springekällor här finnes, så har Älfwen Potuxen här på denna tracten sin renaste och friskaste ström, så at hon intet på många mihl när kommer at förblanda sig med saltwatnet i Bayen. Thetta lærer ock mycket contribuera til ortens sundhet; Förthenskul ock Gouverneuren i Annapolis, så snart han finner sig opasslig af then qwalmuge luften wid siösjdan, reser han straxt up til Potuxen, och innom par dagar blir han frisk igen. Det är en artig cur.

Anno 1722.

D: 23: Februarij. hördes i detta år första gången den lilla fogelen Vivi eller Siri, som man kallar, hwilcken af alla foglar gifwer thet första teckn til wåhrens annalckande. Han är liten som en siska och gråachtig til färgen, ser altijd uth, som han wore dåppad i watn, sitter gemenl. ensam på ett tak eller skårsten och begynner om morgonen sitt läte, som är intet annat än en klar expression af thesse ord: Wet I? wet I? wet I? wij wet.

D: 26: Julij. besåg iag Indianen Tillis begrafning med alla ceremonier som Willarne bruka. Klagogråten af willskorna är ganska sällsam och ett stadigt siungande: væ væ Nishana, væ Nishana, thet är: Ach! ach! mitt barn, Ach! mitt barn. Under thenna klagan runcka the på sina hufwuden och knäppa hårdt in sina fingrar i handen, och åter taga the til sina Bou-teiller, och dricka omkring med Rum och Cider, til thes the blifwa hel druckne, ropande alt jämt sitt væ Nishana. När en af våra Swenske frågade them, huru the kunde dricka i så stor sorg; Så swarade Willskan på sitt mål: Huru kunde wij gråta, om wij intet finge dricka? En god wilsk raison.

Den döde lades intet i grafwen, förän hans Enckia, som war sotad i ansichtet, tillika med 3. andra willar, först hade 2. resor sprungit och håppat öfwer liket, och sedan lupo the en liten stund hwar för sig i skogen och pläckade några gräs; sedan kommo the igen til grafwen, och tå nederlades then döda utan någon kista, och betäcktes med halm utan jord. Ansichtet wändes emot wäster, ty han måste, säija the, följa Solen, när han upstår. Grafwen täcktes med bräden, och en jord-hög kastades theröfwer, omkring hwilcken sattes en giärdsgård. Efter begrafningen gingo bärarena afsijdes, och bytte sig emellan then dödas lösöron, som bestod uti några famnar Zeband, en bössa, en yxa, en spegel och tobacks redskap.

Anno 1723.

D: 26: Martij. skiöt iag en Muskrat eller en af the swänska så kallad, Desmanrätta, simmande i Christina Älf; detta diur hafwer alt sitt tillhåld i kiärr wid Älf-stranden, ther thet äfwen som Båfwern hafwer sina hål och anfractus under. Thet lefwer merendels af musslor och rötter, och sitter gemenl. wid lägsta watn uppå leran, och håller sin måltijd på en stor hög af ostron och musslor. Alt emedan Ebbe går, så församlar thet sina skahlfiskar ifrån Älfbotn, och bär them til lands, och åter them wid lediga stunder. Han är stor som en katt af största slaget, men mycket tiockare; Hafwer en färg som en utter, mycket längre hår. Det är ibland the roligaste jachter här i America at skiuta desse Desman Rättor; ty så snart the blifwa warse någon menniskia komma roendes, löpa the alle i älfwen, och the gifwa the märcken uppå watnet, hwarwid lag the krypa på båtn, genom the watublädror som upstiga. Och såsom the intet länge kunde

wara under watnet, så nödgas the komma up igen för luften skul, och tå är skåttet giordt. Så snart en sådan är skuten, måste man straxt utskiära the 2^{ne} vascula, som innehålla then starcka Desmans fettman, at icke skinnet får för stor del af luchtten, och skulle så intet allom wara behagelig, emot then nyttan thet eljest kunde giöra til hwarjehanda foderwärck.

D: 31: Majj. lycktade wij skiära Kornet, hwilcket tilförene så bittida på åhret aldrig i mannaminne skiedt är.

Flere particulaire observationer öfwer ett och annat, som mig kunnat förekomma, har iag i min Journal intet welat upföra för thetta åhr til sina wissa dagar, emedan thet dels genom en långlig wahna blifwit så bekant för mig, at iag intet räknat thet mödan wärdt at til pappers föra; dels ock för thet, at mine Domestique affairer och tanckar på hemresan til Sverige, hwartill iag i förledna åhret 1722: d: 11. Novembris bekom ifrån mitt Fädernes land en laglig kallelse, intet tilstadde mig fullborda den beskrifning iag med all flijt hade begynt om hela Americanska tilståndet, så wäl the Christnas som Hedningarnas, både om Religionernas samt Politiska och Æconomiska wäsende. Men i synnerhet beklagar iag, at mina samlingar uti Historia naturali blefwo tillika med alla mina böcker, kläder och en hop rariteter förderfwade af the öfwerswallande Hafsböljor, och the grufwel. stormar iag utstod emellan d: 18: Octobr: och d: 29: Novembr: tå iag med min Familie hamnade i London. Och som en sådan saknad aldrumäst och bittrast kiännes tå, när minnet intet wil tilräckia at subministrera alla the friska och liufliga ideer man tilförene haft, och ett så sött sinnets nutriment blijr lijka som förstelnat af nordkiölden, så är thet bäst för mig at måtteligen täncka uppå thet framfarna och med en christel. öfwerlåtenhet och tacksamhet emot Gud och min Nådiga Öfwerhet för then plats iag nu är satter uti, endast fägna mig öfwer hwar och en Siäl iag här kan winna til Guds rijke. Skulle innom mitt eget Fäderneslands Kyrckior intet för mig så just synas en så proportionerad skiörde-and åt Then Högste Husbondan af Siälar, emot then unga Christenheten i America; Ja skulle ock här til mitt enskylta timmeliga wälståndes uprättande ännu längre tijden utdragas, så är iag ju en Swänsk Infödning, som aldrig bör wara så otacksam emot Gud som här gifwit mig lijf, här har kallat mig bort, och åter hijt igen med lifwet hemsändt mig, at iag nu wid äldre åhren skulle med oförnögd sinne längta efter något jordiskt Paradis mera; utan snarare bör mig med glädje tacka min Gud för then nåd som mången kan afwunda mig, at iag warit wärdig räcknad at upfostra mina bästa åhr på then ort och i thet land i werlden, ther aldrig någon orsak gifwits at ångra ett enda fiät iag wandrat på min Guds och Herres åhreder. Honom Allena Åhran!!!

ANMÄRKNINGAR.

1711.

¹⁴₁₀. Sjöfågel: »flyger som en Flädermus» tyder på stormfågeln eller havhästen, *Fulmarus glacialis*, som dock ej har »små fötter» och »kortta vingar». Torde dock ha varit denna art.

²⁰₁₇. Leof Stad: antagl. avses Lowestoft. Karantänen vållades väl av pesten i Sverige.

1712.

¹⁵₁. Antram: Joseph Antram, hovurmakare. Man känner ur av honom från 1700 och 1720.

⁴₂. Dr Edzardi var tyske pastorn i London Johannes Esdras Edzardi (1662—1713), en son till orientlisten Esras Edzardi i Hamburg. Om dennes betydelse för Jesper Swedbergs missionsintresse se N. JACOBSSON, *Svenskar och indianer*, s. 176.

⁵₂. Henry Compton (1632—1713), biskop av London. Fulham Palace i s. v. London, vid Thames, var sedan 1200-talet Londonbiskoparnas sommarresidens. Compton hade här en trädgård, berömd för sina sällsynta exotiska växter, särskilt från Amerika, av vilka många beskrevos av samtida botanister.

¹¹₂. Henry Saint John, från 1712 viscount Bolingbroke (1678—1751), var sedan 1710 statssekreterare för utrikes ärenden. — Att fartygen gingo under konvoj, sammanhängde med krigstillståndet med Frankrike.

¹²₃. Sjökalvar: Vad förf. säger om kraniets form och tandantalet stämmer tämligen väl med de äkta delfinerna. Det som han tagit för ögonhålor har tydligen varit näsöppningen, som hos valarna sitter högt uppe på huvudet. Antagligen var djuret en springare, *Delphinus delphis*, eller en närstående art.

¹⁷₃. Carvels: *Physalia arethusa* eller *Verella spirans*, vilketdera kan ej avgöras, då fig. saknas.

Isinglass = husbloss.

²⁵₃. Tropikfågeln, *Phaëton aethereus*.

¹⁸₃. Golpho Weed = *Sargassum* sp.

»Delphin eller Dolphin» är tydligen guldmakrillen, *Coryphaena hippuris*, som av sjömän vanligen kallas dolfin. Den kan uppnå en längd av drygt 1 m och en vikt av 15—20 kg. Det av Hesselius beskrivna fångstredskapet var tydligen ett slags harpun, fästad vid en lina.

⁴¹₃. Då denna »fisk» på engelska kallades grampus, förefaller det antagligt, att det var en Rissos delphin, *Grampus griseus*.

³¹₄. 'Shirk' (Shark): Hajen var tydligen en människohaj, en art av släktet *Prionace*. De kringsvärmande mindre fiskarna voro s. k. lotsfiskar, *Naucrates ductor*, som regelbundet bruka åtfölja sådana hajar och enligt en sannolikt oriktig föreställning lotsa dessa fram till lämpliga födoämnen, varav de fått sitt namn. Att Hesselius liknar dem vid abborrar beror tydligen på deras 5 mörkblåa tvärband på ljus botten.

¹⁷₄. Gannet: Havssulan, *Sula bassana*.

¹⁷₄. Bottle-nose är det eng. namnet för näbbvalen, *Hyperoodon rostratus*.

²⁵₄. Chin Kipense = Chinquapin (*Castanea pumila* (L.) Mill.).

⁴¹₄. Rapptanoc = Rappahannoc River.

⁴²₄. Potuxen = Patuxent River, som rinner ut i Chesapeake-viken.

¹³₄. Hwijt Eek = *Quercus alba* L.

Swart » = *Qu. velutina* Lam.

Röd » = *Qu. borealis* Michx.

Spansk » = *Qu. rubra* L.

Cederträn = White Cedar (*Chamaecyparis thyoides* (L.) Brit.) och Red Cedar (*Juniperus virginiana* L.)

Dogvootree = Dogwood (*Cornus florida* L.)

Kiärsbärsträn = *Prunus virginiana* L.?

Mullbärträn = *Morus rubra* L. inhemsk, *M. alba* L. och *M. nigra* L. införda.

Sycomorus = *Platanus occidentalis* L.

Fisken Rock är den randiga havsabborren, *Roccus lineatus*, som från havet går upp i östra Nordamerikas floder för att leka och spelar en viktig roll på fiskmarknaden och som sportfisk. — Redbird är kardinalen, *Cardinalis cardinalis*. — Mockingbird är härnistrasten, *Mimus polyglottus*. Att fågeln ej skulle kunna sjunga efter exportering från sitt hemland är oriktigt, vilket visat sig bl. a. på Skansen i Stockholm. — Den snövita ekorren måste varit ett albinoexemplar. I östra Nordamerika finnas flera ekorrarter.

^{24/4}. Shad är, såsom Hesselius anmärker, en sillfisk, *Alosa sapidissima*.

^{10/5}. Denna amerikanska turturduva är tydligen *Zenaidura macroura*. — De »ljusflugor» Hesselius här omtalar äro antagligen skalbaggen *Photinus pyralis*. Intressant är förf:s åsikt, att det intermittenta lysandet hos dessa djur står i samband med andningens periodicitet.

^{16/5}. Hesselius använder både namnet Ground Squirrel och Ground-hog för det djur han här talar om. Vad han säger om storleken visar, att det ej är fråga om de gnagare, som numera i Amerika bära det förstnämnda namnet (jordekorrar och sislar), utan om den som även numera i litteraturen kallas Ground-hog eller oftare Woodchuck, ett murmeldjur, *Marmota monax*.

'lubberlig' (lubbig), tjock, klumpig (Rietz).

^{2/6}. Mullbärträ = *Morus rubra* L. (eller *M. nigra* L.?) Uppgiften om befruktningen fullkomligt riktig.

^{28/6}. Passom: Hesselius omtalar här opossum, *Didelphys virginiana*, i ord som tyckas angiva, att djuret icke var sällsynt i denna trakt, Pennsylvania, som ligger helt nära nordgränsen för artens och därmed hela pungdjursgruppens utbredning. våtsäck (våtsäck) = kappsäck.

^{19/7}. Den »skogsdufwa» Hesselius här talar om är den bekanta vandringsduvan, *Ectopistes migratorius*, vilken som bekant numera är fullständigt utrotad. H:s ord om »en stor otäglich myckenhet» belysa kontrasten mot nutiden.

^{20/7}. Persicker = *Prunus Persica* L., införd.
Sacheman (indian'hövding.

^{13/8}. Både de svarta, de mörkgråa och de ljusgråa ekorrarna torde ha tillhört en och samma starkt varierande art, *Sciurus carolinensis*. Ända in på 1800-talet blevo farmarna t. ex. i Ohio vid risk av böter ålagda att avlämna ett visst antal ekorskälper.

^{14/8}. »Fasanen» är ingen egentlig fasan (sådana finnas ej spontant i Amerika) utan den s. k. kraghjärpen, *Bonasa umbellus*. — Låga = kullfallet träd.

^{31/9}. Skogskalkonerna äro tamkalkonens vilda stamform, *Meleagris gallopavo silvestris*. De tama härstamma från en mexikansk ras. — Kyls = påse, säck.

^{17/10}. Skasian: Fågeln är tydligen den s. k. kalkongamen, *Cathartes aura*. Namnet Skasian tycks icke förekomma i nutida faunistisk litteratur.

^{6/11}. Denna flygande ekorre är *Glaucomys volans*, en annan art än norra Asiens och nordöstra Europas flygekorre.

1713.

^{14/7}. Den vithövdade örnen, *Haliaeetus leucocephalus*.
Gråhyssiog (grå-hyskjig), smutsgrå (Rietz).

- ²⁵/₁₁. Poll-cat: Djuret är de östra staternas stinkdjur eller skunk, *Mephitis nigra*, som fortfarande ofta kallas Polecat.
- ²⁰/₁₂. Lapis lynceus: Lapis lycis el. lyncurius. Är, som beskrivningen också ger vid handen, ett petrifikat, en belemnit. Upptas i Linnés *Materia medica* 1772 under namnet *Helmintholitus Belemnites*, men anges som »exoletus» (obruklig).
- 1714.
- ¹⁵/₂. Hattbär = *Rubus occidentalis* L.
- ⁹/₃. Callibasch = *Cucurbita Lagenaria* L.
- ²³/₄. Qwackser = Pumpor (*Cucurbita Pepo* L.) Shad: se ovan under 1712 ²⁴/₄.
- ²⁹/₇. Denna Humming bird är de östra staternas kolibrifågel, *Trochilus colubris*.
- ¹²/₈. Mispel = *Diospyros virginiana* L. (Jfr KALM, Resa, II, p. 200!)
- 1715.
- ¹⁸/₂. Hepatica americana = *Anemone Hepatica* L.
- ¹³/₅. Hesselius meddelar här sina iakttagelser över den »sjuttonåriga sångstritens», *Tibicina septendecim*, kläckning ur puppan. Denna ryktbara insekt kallas i Amerika, såsom H. också anmärker, locust eller seventeen year locust. De detaljer i kläckningsförloppet, som H. skildrar, finnas fotograferade t. ex. i BREHM, Djurens liv, 4:e uppl., bd 14, planschen vid sid. 242—243.
- 'Oterig, smutsig, otäck (Rietz).
- ¹¹/₈. Beskrivningen på ormen och dess sätt att angripa är något fantastisk. Arbestämning omöjlig.
- 1716.
- ¹⁶/₂. Poisonträ = *Rhus Toxicodendron* L. KALM, Resa II, p. 211, har »Poysontree».
- Fiskare trä = *Nyssa aquatica* L.
- ¹⁶/₄. Sæband-stenar: sevant eller wampun, på snören uppträdda stenar eller skal, som av indianerna brukades som ett slags värdemätare.
- 1717.
- ¹⁷/₁₀. Hwijt Eekar = *Quercus alba* L.
- ²⁶/₁₀. Swart walnöt trä = *Juglans nigra* L.
- ²⁷/₅. Wilska Kiärsbär = *Vaccinium corymbosum* L.(?) Enligt KALM, Resa, II, p. 289 = *Prunus virginiana* L., vilket icke stämmer med Hesselii beskrivning av fröna.
- 1719.
- ¹⁹/₁. Spikanard = *Aralia* sp.(?)
- Jasmin = *Jasminum officinale* L.
- 1721.
- ¹⁴/₉. Kattmalar (släktet *Amiurus*) och den amerikanska ålen (*Anguilla rostrata*) omtalas här jämte den obestämbara fisk, som H. kallar abborre.
- ²⁹/₉. Den sjungande grodan är en lövgroda, förmodligen *Hyla pickeringi*.
- ²⁷/₁₀. Chinkepan = *Castanea pumila* (L.) Mill.
- 1722.
- ²⁶/₂. Några famnar Zeband: på snören uppträdda indianska »mynt». Jfr ovan under 1716 ¹⁶/₄.
- 1723.
- ²⁶/₃. Muskrat är bisamrättan, *Ondatra zibethica* (*Fiber zibethicus*). Den verkliga desmanrättan är ett helt annat djur (insektätare).

ANDREAS HESSELII EGENHÄNDIGA DAGBOKSANTECKNINGAR ÖVER RESAN TILL AMERIKA.

Fragment i Kungl. Biblioteket.

London

år		månad	dag	kl.
1712	d. 14 Jan. betalte jag Skepp ^{re} Hallem för frachten ifrån Sverige 18 Cronor. Efter middagen gick jag ut på Fleet-Street och besåg rarit[te]erna af rörliga Schildrerjer, ther personer, Skep och Swanar etc synes gåifrån thet ena rumet til thet andra och äro doch alle målade på en tafla. Ther ifrån steg jag in til en Curieus glasblåsare på samma Hus, ther jag såg honom spinna några 1000 Yarder glas fint som hår, och thet innom några minuter. Andra Curieusiteter med glas såg jag ock hos honom samma gång, såsom Dæmon Carthesianus etc.	Januar.	14	
	d. 15 Jan. skref jag bref til E. Alstrin. dito köpte jag Pools annotations upon The Holy Bibel 2 Volum. för 3 l. sterling. Samma dag war jag hos uhrmakaren J. Antram, och såg ett rart och konstigt uhrwärk som gick allenast med lius, och så snart liuset släcktes, stannade hela werket: hwilket war ett mächta Curieust stycke.	—	15	
	d. 16 Januarii War en allmän böne- och tackseijelsedag i hela Engeland öfwer fredzbeslutet med Franckrikjet. Om morgonen, samma dag reste B ^r Emanuel Swedberg ifrån oss til Oxford. Samma dag löste jag H ^r Lidenius uttur sin rättighet til Träkofferten, som wi köpte tillsammans i Giötheborg.	—	16	8 F
	d. 17 Jan. wardt jag åter hårdt angripen af Engelska Colden, med en swår hosta.	—	17	
	d. 18 Jan. war Mag. E. Alstrin och then Unge Edzardi hos mig	—	18	
	d. 19 Jan. war jag med Mag. Alstrin uti Sions College och besåg Bibliotheket.	—	19	
	Samma dag wore wi uti Grace ins Walk ther wi såge huru man redan begynte gräfa i Trägårdarna, efter nu all tiäla war utur jorden.			
	d. 20 Jan. war jag med Alstrin uti Tyska Kyrkian och hörde Doct. Edzardi predika.	—	20	
	d. 21 Jan. köpte jag fin <i>skessing</i> til ärmkläden för 10 S.	—	21	
	6 d. <i>Nålar</i> 2 S. item den <i>stora</i> beslagna Cofferten eller kistan för 12 S.	—	22	
	d. 23 Jan. köpte jag kohl för 3 S. 6 d. Samma dag köpte jag på Auction Ravanelli Bibliotheka Sacra för 8 S. 8 d.		23	

d. 24

år		månad	dag	kl.
1712	d. 3 Februarii war jag til Måltid hos H ^r Brander	Febr.	3	
	d. 4 Febr. låte wi våra saker om bord på Skeppet Potopsicco Merchant under Cap ^{tn} Fawls förwahr. Samma dag ginge vi ut til Fullham, en Svensk Muhl ofvanför London, och diverterade oss uti Doct. Edzardi trädgård. Många blommor och lillior woro ther utspruckne, och alt war så tidigt, som i Maji månad plägar wara i Sverige. Om natten låge wi qwara på werdzhuset.	—	4	
	d. 5 Febr. gjorde wi vår upwachtning hos Lord Bishop of London, Milord Henry Comton, hwilken unfick oss med all Gunst, sedan wi genom hans Secreterare hade öfwerlefrerat våra bref ifrån H ^r Biskop Swedberg, och fått audience. Wid middagstid ginge wi ifrån Fullham hem til London igen, och under wägen wid Charing Cross såge wi en raritet af smått folk, neml. en liten black man 32 år gammal med sin hustru, bäggie af 3 fotz längd. Mannen red uppå en liten Turkey Horse, 2 fot wid pass hög, och likwel öf ^r 12 år gammal. Hustrun å 30 år gammal war tå hafwande, och dantzade för oss hel nätt. Thesförutan hades fram åtskillige monstreusa diur och apinior ifrån Africa och A[me]rica, som gjorde hwar sina sålsamma och underbara Konster för oss.		5	
	d. 6 Febr. firades H[en]nes Maj ^{ts} Drottningen födelsedag med stor solennitet, i London.		6	
	d. 7 Febr. köpte jag mig 4 par strumpor för 16 S.	—	7	
	d. 8 Febr. war jag hos Gouvern. H ^r William Penn tillika med Gref Gyllenborg.	—	8	
	d. 9 Febr. så[g] jag hennes Maj ^{ts} Drottning Anna.		9	3
	d. 10 Febr. wore wi til Herrans nattward. Samma dag war jag til måltidz hos Gref Gyllenborg.		10	E
	d. 11 Febr. Sedan wi hade tagit afsked af våra goda wänner i London, och undfått vårt resepass, jemte bref ifrån Govern. Penn til Gouvernementet i Pensilvanien, stege wi uppå en båt med		11	4 E

ANMÄRKNINGAR.

1712.

^{15/1}. Erik Alstrin (1683—1762), senare biskop först i Växjö, sedan i Strängnäs. Gjorde under åren 1706—1712 en vidsträckt studieresa bl. a. till England.

^{16/1}. Emanuel Swedenborg befann sig på sin betydningsfulla första utlandsresa, som anträtts 1710. De två första åren tillbragte han i England.

Grace ins Walk(!): troligen menar förf. Gray's Inns Walk. Gray's Inn är som bekant namnet på ett av Londons fyra advokatskrån och dess byggnad i Holborn.

^{16/2}. Carl Gyllenborg (1679—1746) var sedan 1710 Sveriges resident vid engelska hovet.

*Bilaga 2.*ANDREAS HESSELIUS TILL KUNGL. RÅDET GREVE
GUSTAF CRONHJELM, DAT. CHRISTINA UTI PENSYLVANIA
DEN 1 DECEMBER 1712.*(Avtryck efter Stockholms Magazin. 1780: oktober.)*Högwälborne Herr Grefwe, Kongl. Maj:ts
Råd och Cantzli-Råd.

Nådigste Herre.

I thet samma jag tager mig then stora heder at med skrifwelse ifrån thetta Barbarie infinna mig hos Eder Höggrefl. Excellence, händer mig then obeskrifweliga glädjen, som är ock then endaste sedan jag hijtkom, at undfå Eder Höggrefl. Excellences nådigste bref, som jag sannerligen, näst then Aldrahögstes barnhärtighet, som mig uppehåller, räknar för et så kraftigt confort, och en så stor del af min lycka, at jag thet med inge ord exprimera kan: Erkännande Eder Höggrefl. Excellences höga Nåd med underdånig wyrdnad i trognaste hjerta, utan uphörande, så länge jag lefwer. I förtröstan uppå samme Nåd wille jag nu wäl hos Eder Höggrefl. Excellence i underdånighet inkomma både med berättelse om min resa ifrån Engeland, samt accepterande här hoos the våra, jemte sjelfwa landets och Inbyggarenes art i en fjerran ifrån Christenheten belägen ort; Men som jag har till at befructa, at större delen skulle intet blifwa värdigt at af Eder Höggrefl. Excellences nådige ögon ansees; Ty understår jag mig allenast nämna något af hwart.

Sedan jag tillika med min Resecammerat hade tagit afskjed af Residenten Gref Gyllenborg och Gouverneur Penn i London d. 11 Febr. innewarande år, och undfått våre Resepass jemte bref till Gouvernementet här i Pensilvanien, gingo wij, i Herrans namn, om bord på et West-Indiskt Skepp kallat Potopsico-Merchant, som straxt dagen efter förfogade sig till Flåttan, bestående af några och 40 Skepp, och tå redan föruth låg wid Deal. Tijt hinte wij d. 16 Febr. och efter några timar gingo wij alle till segels med god wind genom hela Channeln förbi Wicht (ther våre swagaste seglare uppassades af Franske Capare, men med thessas egen skada), Portsmouth, Start, Plimouth, til thess wij d. 23 Febr. hade avancerat så långt, at wi komme förbij point Lizard, som är thet yttersta land wij såge af Europa; och så begofwe wij oss i stora Oceanum, utan hopp at få se något land, förr än Americam; Men efter några dagars seglande resolverar sig vår Commendeur, att, för sin wijnhandell på Madera, draga hela Flåttan med sig i Söder en ganska lång krok. Den 4 Martii kommo wij för Madera, en Africanisk Öö, men beboos af Portugiser, är et härligit land för sina win-plantations, mächta höglänt, ja så at öfwersta bergstoppen räcker wida öfwer Molnet. Nästan alt thet wijn här drickes i North-America är ifrån Madera. Närmaste staden wij lade intil heter Fano salute; är helt wäl bygd på södra sidan om öhn, och hafwer många kåsteliga kyrkior, wackra wallar och fästningar, men efter gamle fortification bygde. Här ifrån finge wij intet gå directe till Virginien, utan måste, till at inhämta thet stadigwarande östenwädrät,

gå så långt söder åth, att wij passerade tropicum Cancrⁱ, som skjedde d. 14 Martii, avancerade vidare ned emot Barbados och Jamaica, them wij säkert inom fåå dagar hade sedt, ther wij icke i tid wändt oss norr till Virginien. Then heta wij uthstodo, medan wij seglade inom Tropicum, war nästan oljdelig; Ty solen, som dageligen war vertical öfwer oss, brände så til om dagen, at ther man intet hade som oftast med wattn skjölgt skeppet och redskapen, hade alt brustit sönder af hetan. Wij hade ock et långsamt lugn the dagarne, och then enda roo för oss war at fiskia Delphiner, och som oftast få see the många sällsamme Fiskslag och monstra marina, såsom Grampuses, Botlenoseds, Schirks, Fishes, Porpoises och Hwalfiskar af största slag. Omsider d. 20 April, som war Påskedagen, sågo wij land, nemligen Nova Carolina, thet wij gingo förbij, och dagen efter passerade Smiths Öland och Cap. Henry, gående up i stora Cheseapeake Bay i Virginien, ända up åth Maryland, ther wij d. 23 April kastade ankar uti Hcarengebay. Samma dag gingo wij med Capiteinen til lands, och satte så första gången wår foot på America. Wij spatzerade op en mjl i skogen, ther wij med förundran sågo the sällsamma trän och wexter, som wåre Nordiske länder intet hafwa, såsom 4 slags Eek, hwit, swart, röd, Spanisk; Cederträn, Castanier, Dogwood tall, Mulbärträ, Sycomoras och thet stolta Poplarträ etc. Thetta sidsta Träslag föll mig underligast före, efter thet bär, i stället för blommor, stora rosor, lika guhlspräklota Tulipaner, och hafwer the skönaste löf til färg och skapnad. Elljest wore ock då mäst alla trän i sin blomna, pracht och fågring. The förste folk wij mötte i landet wore Indianer, som gingo nästan hel nakna, hafwande allenast en stygg wepa öfwer then ena axeln; Elljest är kroppen aldeles bar och brun till färgen. Wij uphöllo oss intet länge med thet mötet, förr än Coloneln, som bodde ther i skogen, Sir Francis Holland sänder sine betjente emot oss och bjuder oss til sit hus, ther han, för thet wij wore Swenske, fågnar oss på thet bästa, samt wisar oss en hoop landsens rariteter, i synnerhet af Sångfoglar, som til färg, sång och skapnad woro helt underlige. Sedan wij woro komne til skeppet igen, seglade wij några mil til Annapolis, som är then endaste Stad i Maryland, ther wij åter gingo up och besågo then lilla platzen, Kyrkjan, Bibliotheket och Rådhuset, thet ena i proportion efter thet andra, efter landsens beskaffenhet, ther mer ökner och skogar äro till finnande än folks beboende. Then 27 April kommo wij till Potopsko river, ther wårt skepp borde hamna, hwarifrån wij dagen efter, sedan wij tagit afskjed ifrån Capiteinen, begofwo oss med alla våra saker uppå en båth till Bohemia, någre och 50 mihl ifrån skeppet. Och låto så 8 mihl våra saker gå öfwer land til De la Ware river, ända hijt til Christina, ther wij ankomme, Gud ewinnerligen ährad, oskadde med alla våra saker then 11 Maji. Thet står intet i wår macht, at som sig bör, beprisa Guds underliga hjelp på en så lång resa, som, förutan god hälsa, gaf oss en så lycklig sjöfart, at wij ingen enda storm uthstodo, utan seglade hwar dag, såsom med en båth i en liten sjö, med god wind, så at Mählaren ser ofta fasligare uth än thenne Abyssus, som är här emellan, som är likwäl, efter noga uthräkning på wår resa, 5209 Engelska mihl ifrån Lizard i Engeland til Christina Kyrkja här i Pensilvanien, warande resan intet halffarten så lång, ther wij icke hade mäst kroka ned in emot Barbados, efter wår Commendeurs behag.

At noga berättta om thetta landets tilstånd är för mig så mycket swårare, som thet af Christna länders folk intet kan förstås af någon berättelse, för thes underlige beskaffenhets skuld, och för bristen at kunna thet rätt beskrifwa. För

¹ Kräftans vändkrets.

mig faller thet altså, såsom wore thetta landet intet äldre än några åhr efter skapelsen, tå ännu intet i ordning war, hwarken med politie eller huushålds-stånd. Therföre war intet underligit, om thet klack i bröstet på mig när jag kom til thetta huus, och, i stället för at resa in i en Prästegård, måste krypa in lika som i en knechtestuga i skogen, ther elljes ingen ringaste bygnad war tilhörig, ja icke et skjuhl öfwer dören en gång. Med hwad olägenhet 3 Präster här lefwa tilhopa, är ömkeligt at tänkja på. I stället för kjøk, betjena wij oss af släta fältet, ther all wår mat under baar himmel kokas, undantagande om wintren och när man för regn måste bruka brädeskjuhl. Bättre wilkor för oss hafwe wij intet til at wänta, ty hwarken kunna våra arma åhörare hålla oss bättre, eller hafwa the bättre sjelfwa. Ty såsom thetta folket, bestående mäst af Finnar, lefwa föga annat än uti statu naturali, helt plumpt och incivilt, så räknä the alt nog för sig, när magen har nog, och then hafwa the så mycket lättare för at förnöja, som landet är fruchtsamt, och låter sig, utan stort arbete, brukas. Häraf kommer, at förnuftet är så nedmöglat uppå en stor del af våre Swenska, så at the likare synas lefwa vitam pecuariam än humanam. The som i wår tid hafwa råkat att stadna här, såsom Hr. Isac Baner, lefwer i stor uselhet: Sammaledes Johan Gjöding är här nu en färjekarl, i stället för thet han warit kjøpman i Stockholm. Aureen, som kom hijt med Hr. Björk, lefwer uti et miserabelt tilstånd, och sådane exempel äro här flera. Aureen hade likwål Sal. Konungens egen munteliga befallning, när han gaf honom afskjed, at med thet snaraste komma tillbaka och berätta landets och folkets tilstånd; Men beklageligen med sin olydna gjordt illa både emot sig och flere. Thet behöfwes wissەرligen at någon komme härifrån til Sverige och opartiskt berättade thet som aldrig kan skrifwas. Ty at våre Antecessorer Sal. Mag. Rudman och Hr. Björk hafwa så i tysthet kunnat hålla inne thetta tilståndet, förstår jag intet; utan icke thet må wara orsaken, at the fruchtat, som säjjes, thet Hans Kongl. Maj:t af Sverige skulle undandraga sin nådige hand ifrå Christendomens uppehållande här i orten, ther thet blefwe kunnigt, huru miserabelt hans undersåtare Prästerna blifwa här håldne af thetta oskjömota¹ folket. Men sådant fruchtar jag så mycket mindre, som jag tycker wara altför sinistre tänkt om en så Gud-fruchtig Konung, at Guds ähra skulle eftersättjas för nogon menniskjos timmeliga olägenhets skuld. Utan häldre wil jag förmoda, at när våre Swenskas tilstånd här nedre blifwer riktigt förständigat², tå the hälsosamme författningar kunna göras af them, som nåden och machten hafwa, hwaraf både Präster och åhörare med tiden hafwa at fägna sig. Ehuru min Antecessor Hr. Björk hafwer undfått Hans Maj:ts hemkallelse-bref wid första wår ankomst, så förbehåller likwist han sig ännu hela församlingens disposition, jemte 4 Engelskas, them han reser till, utan at tahla om, eller reda sig til någon hemfärd. Hwaraf skjer, at jag och Lidenius hos Församlingen ännu såsom främmande Gjäster ansees, them the intet, i alla nödige måhl, töra troo sig till. Arbetet för oss är äntå lika stort, ty, förutan våra wanlige Söndags sysslor, må ingenthera af oss wara hemma någon dag, utan, såsom Apostlarna, gå hus ifrån hus, och lära och förhöra, ty swagheten i Christendomen är större än beskrifwas kan. Hade våre Swenske Präster för sit underhålds skuld intet befattat sig med Engelske Kyrkjorne, så hade wår Swenska Kyrkja ingen Söndag stått tom, och tå kan skje hade våre Åhörare bättre blifwit skjötte. Gud låte oss intet tröttna! Här prof-

¹ o: oskönjog, otacksam?

² bekantgjort.

war jag starkt hwad thet är at wara nögd med Guds kallelse. Hade jag i Sverige sjelf arbetat på at komma hijt, tå hade jag, som är utaf et blödigt sinne, redan warit död af sorg; Men sedan jag förstod, at Gud wille låta sin ähra genom min ringhet befrämjas på thenne orten, så lättas märkeligen för mig alla swårheter, och hoppet, at en gång få tjena Gud uti mit egit fädernesland, wil icke heller fela mig, så länge jag utom Eders Höggrefl. Excellences nådige minne intet blir lemnader. Huru elljest thenne församlingen wil underhålla oss, hafwe wij ingen theras uthåtelse om. Wij sittje nu imedlertid här på Prästelandet och gå til Hr. Björks bord, såsom främmande, utan at kunna commendera en dräng eller gässe till then ringaste tjenst; Ej heller hafwe wij råd sjelfwe at hyra något tjenstehjon, ty under 24 £. Sterling kan man näpligen hafwa en dräng om året, af brist uppå folk. En måttelig god arbets-häst kostar 16 £. Sterl. och så hwart efter annat är alt ganska dyrt. Hwad elljes orten i gemen angår, så är han hel fruchtbar af allehanda slags Säd, i synnerhet hwete och Mays, hwaraf endast Traffiquen består. Thesslikes äro här ock många kosteliga träds- och jord-fruchter, hwaraf litet eller intet finnes i Europa. Alla våra skogar, som bestå af härlige Nöthbohm, Walluöt-träd, många slags Wijrankar, Castanieträd, alt utan variation öfwer 200 mil, äro fulla med sällsamma Djur eller ock foglar; såsom i synnerhet är här ibland djuren största ymnighet af Hjortar, Minkar, Espaner, Passoms eller Double bellyes, grå råfwer; Grå, swarte ja ock flygande Ekornar. Mästedels Foglarna äro för mig okunnige, förutan the wilda Kalkoner, som wij til öfwerflöd få skjuta, och äro til anseende aldeles lika the hemtamde. Men ehuru behageligt doch alt sådant kan synas för en nykommen, så kan likwäl sällan någon främmande länge finna sig wäl af then ostadige wäderleken, som altid är i thetta clima; ty at hwart år hafwer sine egne, så tilsäjannde, sällsamme sjukdomar, thet berättat icke allenast thetta landets infödingar, utan the föfara thet ock sjelfwe med sit egit lifs förkortning, så at här ganska sällan någon infödd människja hinner öfwer 50 år, utan många, när the komma til 40, så äro the lijka våra 70 åhrs Gubbar i Sverige. I thenna sidstledne sommar har, för then grufweliga hetans skuld, en stark feber grasserat, med hwilken ock jag, såsom af en Country season, har hållits wid sängen i 7 weckors tid, men, Gudi lof, är nu hel frisk igen, at jag förmår löpa emellan kojorna igen och besöka mine åhörare. Med Indianerne är ännu ingen ting at uthrätta på Religionens wägnar. Jag har wäl intet mer än en gång warit til en theras Town sedan jag kom hijt, då jag genom en Tolk gjorde mig underrättad om theras Troo, men befinner them wara icke allenast utan all skjalighet, utan ock af en oböjelig art at ändras. I alt öfrigt äro the med the Swänske i godt förtroende, och bättre än med the Engelske. När the först fingo höra vår ankomst ifrån Sverige, woro the mächta glade och kommo hijt til oss, och frågade, hwarföre wij hade icke hela skeppen fulla med folk med oss ifrån Sverige, efter landet hörer them Swenskom til, och mera sådane wilda complimenter. Utaf Indianernas och Qwakernes omgjänge, tror jag at våre Swenske här i landet hafwa bliwit så rude, ändoch hos någre af the våre framsticker en besynnerlig artighet och god natur, som, ther han blefwe opbrukad, skulle gifwa förhoppning til stor esprit. Men ehuru mången kan mena wäl nog, så hafwa the doch intet maner at uthförat. Såsom thet jag ock hörer några rättsinte beklaga, at the emot Hans Maj:t af Sverige intet kunna wijsa någon wederkänslo för så oskattbara wälgjärningar, och i synnerhet för the nu nyss ankomne Biblar och Psalmböcker, som genom Eder Höggrefl. Excellences nådige försorg äro så skyndsamt öfwersände. Then Högste Gud,

som har begynt så wäl at underhålla thenne swaga Christenhet ibland så mycket ogräs och så många willfarande Secter, han gifwer oss ock nu wisserligen et så mycket större hopp om et jemt bibehållande, som Eder Höggrefl. Excellence af oss alla erkännes för et krafttigt medel til Guds Kyrkjas befrämjande. Hwilket jag ock i wördsammaste hjerta skal drista uppå, och så länge jag lefwer finnas

Eder Höggrefl. Excellences

Underdån ödmjukaste tjenare
och trognaste förebedjare

Andreas Hesselius.

INVIGNINGEN AV LINNÉMUSEET OCH FIRANDET AV SVENSKA LINNÉ-SÄLL- SKAPETS TJUGOÅRIGA TILLVARO.

I SVENSKA LINNÉ-SÄLLSKAPETS ANNALER SKALL DEN 30 maj 1937 för all framtid stå som en märkesdag. Ej blott att Sällskapet då kunde se tillbaka på en tjugoårig verksamhet i Linnéminnets tjänst, en verksamhet, som burit oant rika frukter — det såg sig också i tillfälle att till högtidsdagen förlägga invigningen av sitt Linnémuseum, nu ordnat i det till förnyad glans återuppståndna prefekthuset i hörnet av Svartbäcksgatan och Linnégatan. Därmed hade ännu en av huvudpunkterna i det program, Sällskapet vid sitt stiftande för sig uppställde, blivit förverkligad, då det i stadgarnas § 2 bl. a. heter:

att i denna byggnad [Linnéska boställshuset] sammanföra och bevara sådana föremål, som kunna anses ha tillhört Linné eller det Linnéska huset eller som tjäna att belysa Linnés liv och verksamhet.

Redan fjorton år tidigare hade Sällskapet kunnat förverkliga en annan programpunkt i samma paragraf, den vari talades om återställande av »den gamla Linnéska trädgården i Uppsala i det skick, vari den befann sig på Linnés tid», och något senare hade, genom förvärv av det Förbergska biblioteket, önskemålet om hopbringande av »ett möjligast fullständigt Linnébibliotek, som skall förvaras i Linnéska boställshuset i Uppsala», blivit fyllt.

När nu Sällskapets oskattbara samlingar av Linnæana från sin provisoriska uppställningsplats i orangeriet kunde återföras till det gamla Linnéska hemmet, hade detta sin förklaring i många gynnsamma omständigheters samverkan, och resultatet var frukten av många goda krafterns gemensamma ansträngningar. Genom tillkomsten av det nya Musicum, som bl. a. inrymde bostad åt Universitetets director musices, hade den av kanslern för rikets universitet Sällskapet medgivna rätten att disponera över det gamla prefekthuset trätt i kraft. Genom Kungl. Maj:ts beslut av den 7 dec. 1934 erhöi Sällskapet ett belopp av femtiotusen kronor i lotterimedel, vartill kommo ytterligare tretusen kronor, beviljade av Uppsala kaféaktiebolag, och därmed hade de ekonomiska förutsättningarna för arbetets igångsättande upp-

Fig. 1. Linnés bohag flyttas till det gamla hemmet. N. Sundquist foto.

fyllts. Sommaren 1935 skred man alltså till den gamla, starkt förfallna byggnadens yttre och inre iståndsättande och återförande, så långt det visade sig möjligt, till det skick, vari den befunnits under Linnés livstid. Följande vår kunde detta arbete, varvid den av antikvarien Erik Lundberg, i samråd med intendenten Sigurd Wallin, uppgjorda planen lades till grund, anses avslutat. För byggnadsarbetena hade svarat Byggnadsfirman Anders Diös, målningsarbetet hade utförts av Målerifirman Bröderna Lindgren. Den närmare tillsynen utövades av amanuensen Nils Sundquist, som under arbetets gång hade tillfälle att göra de för restaureringens kulturhistoriskt riktiga utförande synnerligen viktiga iakttagelser, för vilka han redogjort i förra årets och här föreliggande årgång av Årsskriften.

Det förestående tjugooårsminnet blev för styrelsen och den av denna utsedda byggnadskommittén en sporre att påskynda museets inredning för att om möjligt kunna förena minnets firande med invigning av museet vid den vanliga vårsammankomsten, som utsattes till den 30 maj 1937. Den tillmätta tiden föreföll, då arbetet i mitten av februari kunde igångsättas, i knappaste laget, men de anlitade hantverkarna: snickare, målare, glasmästare, smeder, arbetade under amanuensen Sundquists ledning med ett nit och ett intresse för uppgiften, som står över allt beröm, och snart hade arbetet med inredningen så framskridit, att man kunde skrida till föremå-

lens flyttning. Det ansvarsfulla värvet att från orangeriet överföra Linnés bohag: möbler, porslin, silver, preciosa utfördes med vanlig omsorg av några medlemmar av Uppsala riksbekanta stadsbudskår. Nu vidtog föremålens uppställning, ett arbete, varvid intendenten Wallin verksamt biträdde. Den 29 maj var museet så färdigt, att det kunde förevisas för inbjudna representanter för pressen, och samma afton hade samtliga vid arbetet sysselsatta hantverkare inbjudits till en enkel fest i Linnés sal å övra botten, därvid Sällskapets ordförande hade tillfälle att avtacka dem för deras osparade mödor.

Samtidigt med arbetet på museets färdigställande hade byggnadskommittén, som tillika fungerade som festkommitté, uppgjort högtidsdagens program samt utsänt inbjudningar till bevistande av högtidligheterna. Sådana riktades i första hand till Sällskapets kungliga hedersledamöter, av vilka Prins Carl, Prinsessan Ingeborg och Prins Eugen förklarade sig ämna närvara. I övrigt inbjödos representanter för statsrådet, kanslern för rikets universitet, universitetets rektor, ordförandena i Uppsala stadsfullmäktige och dess drätselkammare, ordföranden i Uppsala kaféaktiebolag, samtliga stiftare av Linnémuseet och andra donatorer, cheferna för de i arbetet deltagande firmorna, samt ledarna av restaureringen och museiinredningen. En särskild inbjudan riktades också till professorskan Müller och doktorinnan Förberg.

När invigningsdagen ingick, strålade solen från en molnfri himmel, Linnéträdgården låg nyputsad och fin och prunkade i försommarens blomsterprakt. Allt lovade en strålände högtidsdag.

På slaget kl. 1,30 anlände de kungliga i bilar, åtföljda av landshövdingen och ärkebiskopen jämte fruar, samt mottogos vid grindarna till trädgården av Sällskapets styrelse. Man begav sig direkt till orangerisalen, som var fylld av Sällskapets medlemmar och gäster till så stort antal som salen kunde rymma. Omedelbart därefter besteg Sällskapets ordförande talarstolen — en gammal i rokokostil snidad kateder, nyligen framdragen ur glömskan i universitetets materialbod — och höll följande hälsningstal:

»När Svenska Linné-Sällskapet första gången — det är i år tretton år sedan dess — höll sitt vårmöte på denna klassiska plats, i Linnés egen byggnad, där vi nu äro samlade, så skedde det för att därmed fira en betydelsefull händelse i Sällskapets historia, invigningen av det då nyskapade Linnémuseet, som inretts och ordnats i en del av just denna byggnad. Det är under solennare former än vi eljes bruka, som vi även i år fira vår maj-sammankomst, och vi hava åter mötts på denna samma plats, nu för att inviga och öppna för allmänheten ett nytt Linnémuseum. Det gamla museet var, och det avsågs alltifrån början att vara, ett provisorium. För oss hägrade då som ett eftersträfvansvärt mål att skänka det den plats, som med rätta tillkom detsamma, i den byggnad där Linné själv levde, arbe-

Fig. 2. Högtidssammankomsten i Orangerisalen 30 maj 1937. Stockholms Fotocentral foto.

tade och dog. Vi stå i dag inför realiserandet av detta önskemål. Om en stund skall dörren öppnas för Eder till prefektbostaden i Hortus botanicus Linnæanus, där Sällskapet Linnésamlingar nu äro inrymda och där vi försökt att med dem skapa en bild av det Linnéanska hemmet, så gott detta i dessa sena tider låter sig göra.

Med tillfredsställelse kunna vi också i dag konstatera, att denna märkessten i Sällskapets utveckling också bildar en milsten på dess levnadsbana. För tjugo år sedan, på Linnés födelsedag, den 23 maj 1917, stiftades vårt sällskap, och vi kunna med glädje i dag, när minnena från två gångna decenniers arbeten, besvärigheter och glädjeämnen stiga fram för oss, också peka på ett nytt resultat av vår verksamhet.

Vid ett sådant tillfälle, på en dag som denna, är det för oss en synnerlig glädje att kunna hälsa talrika gäster, som med oss velat fira denna vår dubbla märkesdag. Vi bringa våra Första Hedersledamöter DD. KK. HH. Hertigen och Hertiginnan av Västergötland — vilken vi i dag för första gången se i vår krets — vår varma välkomsthälsning och vårt vördsamma tack för den heder, de velat visa vårt Sällskap genom sin närvaro. Vi vilja också ge uttryck för den djupa tacksamhet, vi känna inför H. K. H. Hertigen av Närke, som åter, liksom vid tidigare tillfällen, berett oss den

äran att deltaga i våra möten. Med djup tacksamhet erinra vi oss alltid det kraftiga bistånd, som E. K. H. skänkt vårt Sällskap, och det intresse, varmed E. K. H. ständigt omfattat våra strävanden. Vi hälsa ärkebiskopen, länets hövding, universitetets rector magnificus och Uppsala stadsfullmäktiges ordförande som ärade gäster i vår krets, vi hälsa övriga representeranter för staden och alla de inbjudna gästerna, vi här se, hjärtligt välkomna.*

Talarstolen intogs nu av vice ordföranden professor Sernander, som gav en återblick på Sällskapets verksamhet under de gångna tjugo åren. Han förde åhörarna tillbaka till den dag för tjugo år sedan, då på Hammarby tio av intresse för Linnés minne besjälade personer sammanträdde under ordförandeskap av Linnéättlingen professor Tycho Tullberg och beslöt stiftande av ett Linnésällskap. Röster hade ej saknats som förklarat Sällskapets program allt för vidlyftigt och högspänt. Men dess hittillsvarande verksamhet hade jävat alla olycksprofetior. Efter betonande av hur man i Thore Fries' och Tullbergs arbeten haft den solida bakgrund, varifrån man vid Sällskapets litterära arbete kunnat utgå, gav han en översikt av dettas resultat, nedlagt i Årsskriften och andra publikationer, samt framhöll hur ämneskretsen kommit att omfatta både Linnés lärare och samtida, hans lärjungars och hans egen vetenskapliga verksamhet, hans resor och familjeliv. Med tillfredsställelse konstaterades, att Linnéträdgården står färdig och att dess höstfloras monumentala prakt visar att den nu springer ur en fullgott dränerad grund. Nu sist hade också ett storartat mecenatskap och ett träget, kärleksfullt arbete under den sakkunnigaste ledning, som stått till buds, sökt återställa bilden av ingenting mindre än Linnéhemmet självt. Och slutligen vore ett av världens förnämsta Linnébibliotek, det Förbergska, Sällskapets tillhörighet.

Med tacksamhet dröjde talaren vid de donationer, som från olika håll kommit Sällskapet till del. Dem förutan skulle Sällskapets ideella strävanden i Linnéminnets och den svenska kulturens tjänst aldrig kunnat höja sig till den handgripliga verklighet, i vilken de nu framstå för allt landet. Man finge emellertid icke sticka under stol med att de senaste åren berett ej ringa ekonomiska bekymmer genom fondernas starkt fallande avkastning.

Talaren kastade även en blick in i framtiden. Vi äldre, yttrade han, få ej glömma, att en alldeles ny tid redan länge klappat på dörrarna. Av de tio, som för tjugo år sedan drogo upp grundlinjerna för Sällskapets verksamhet, återstå nu endast tre i livet. En ny generation måste snart träda till och föra verket vidare. Det är kanske ej svårt att redan nu skönja en av framtidens speciella linjer för Sällskapets verksamhet. Det är Linnéforskningen, som alltmer spänner sig ut över hela den utvecklingsperiod, i vilken Linnés verk faller till sina rötter och sina frukter.

»Efter Linnés indelning av människans åldrar — slutade talaren —

skulle Svenska Linné-Sällskapet just nu glida över från en lekande adolescentia till en strålande virilitas. Eller vi skulle kanske bättre beteckna glidningen med skiftningarna i den blomvärld, som nu utanför våra portar växer i härlighet. Skön Flora — så skildrar Linné dagens kalendarium — står brud med narcisser och tulpaner vid sin brudsäng; och utanför pionernas röda blomsånger ryka granarnas nyss som smultron stående hänganden i kapp med enarnas, som visa att braxen leker.»

Efter professor Sernanders anförande föredrog sekreteraren lyckönskningsskrivelser från Linnean Society's avgående och nytillträdande ordförande och överräckte därpå till de kungliga gästerna de första exemplaren av den tjugonde årgången av Sällskapets Årsskrift. Sedan därpå revisionsberättelsen föredragits av Sällskapets mångårige revisor, rådman K. W. Herdin, och Styrelsen beviljats décharge, lämnades ordet åt amanuensen Sundquist, som med stöd av ljusbilder gav en kort översikt av Linnéhusets byggnadshistoria. Sedan därefter intendenten Wallin i korthet redogjort för de synpunkter, som varit ledande vid uppställningen av den Linnéska kvarlåtenskapen i museet, tog ordföranden åter till orda och yttrade:

»Sällskapets sammankomst är nu avslutad. Det återstår oss nu att öppna och inviga det nya Linnémuseet. Vikten och betydelsen av detsamma behöver väl ej här närmare belysas. Den saken är för alla klar. Men icke alla känna det arbete, som ligger bakom det nu avslutade verket och de vägar, som lett fram till detsamma.

I vårt Sällskaps stadgar av 1917 finnes en paragraf, som säger, att ett av Linnésällskapets ändamål är att 'i den mån det låter sig göra, på lämplig plats sammanföra sådana föremål, som kunna anses hava tillhört Linné eller det Linnéska huset'. Redan från början blev denna angelägenhet en av de viktigaste, som Sällskapets styrelse hade att handlägga. Det gällde i första hand att hopsamla från skilda håll de Linnéminnen, som ännu voro möjliga att förvärva, och att samtidigt därmed rädda dessa från förskingring och glömska. Jag kan icke underlåta att här i detta sammanhang erinra om den man, vars namn redan tidigare i dag blivit nämnt, Elof Förberg, den av entusiasm för målet fyllde organisatorn av den stora insamlingskampanj, som nu inletts. Föremål skänktes från skilda håll till det blivande museet och från många hundratals givare strömmade medel in för förvärvandet av samlingar. Det är med oändlig tacksamhet, som vi i dag minnas dessa hjälpare, och det är med en uppriktig glädje, vi här se bland oss några av dem, som genom donerandet av högst betydande belopp möjliggjorde samlingarnas hopbringande och därmed skapade själva förutsättningen för det kommande Linné-museets existens.

Blott efter några år hade så samlingarna nått en oväntad och i betraktande av den tidrymd, som förflutit, sedan Linné levde, överraskande omfattning. Tiden var inne för deras uppställande och exponerande

för allmänheten och så kom, för tretton år sedan, ett Sällskapets Linnémuseum till stånd, av provisorisk karaktär.

Uppsala universitet, denna platsens ägare, hade redan tidigt givit Sällskapet dispositionsrätt ej blott över Linnéträgården utan även över det Linnéanska bostadshuset, under bl. a. den förutsättningen, att ifrågavarande egendom handhades av Sällskapet på ett från universitetets synpunkt tillfredsställande sätt. För det förtroende, som Uppsala universitet därmed visade vårt Sällskap, står detta i djup tacksamhetsskuld, och jag framför här till dess högste representant vårt varma tack; jag vill då också uttala den förhoppningen, att universitetet måtte finna, att vi gjort oss i någon mån värdiga det visade förtroendet och att universitetet även under kommande dagar måtte visa oss samma förtroende och skänka oss det stöd, som universitetet kan ge.

Det var dock ej nog med att få dispositionsrätten till Linnés byggnad. För det slutliga ordnandet av museet krävdes pengar och mycket pengar i förhållande till vårt Sällskaps möjligheter. Det gällde ju att genom en ytterst detaljerad och så pietetsfull restaurering av byggnaden som möjligt få fram så mycket som kunde erhållas av dess Linnéanska utformning, och att genom föremålets lämpliga exponering väcka till liv den Linnéanska stämningen ur en 150-årig sömn. Tack vare att Kungl. Maj:t för två och ett halvt år sedan beviljade sällskapet 50,000 kronor av disponibla lotterimedel för Linnéhusets iordningställande kunde dessa arbeten nu upptagas.

Vid utförandet av desamma har Sällskapet haft förmånen av intresserat bistånd av högt sakkunniga förmågor. Själva byggnadsarbetena hava omhänderhafts av byggnadsingenjören Anders Diös. Till honom står Sällskapet i stor tacksamhetsskuld för ett utmärkt utfört uppofferande arbete. Som restaureringsledare har fungerat antikvarien Erik Lundberg, och vid dennes sida har som rådgivare vid restaureringen och vid museets installering stått intendenten Sigurd Wallin. Av det föredrag, som vi för en stund sedaningo höra av amanuensen Nils Sundquist, framgick för visso vilket betydande arbete denne nedlagt som kulturhistorisk kontrollant, ett arbete som ju lett till ett klarläggande av de olika utvecklingsskeden, som byggnaden genomgått under tidernas lopp. På museets iordningställande har han, särskilt under de sista, bråda månaderna dessutom nedlagt ett utomordentligt arbete, varvid sannerligen inga lagstadgade normalarbetsdagar förekommit. De ekonomiska frågornas skötsel och många praktiska angelägheter har bibliotekarien Jonas Samzelius med sin kända erfarenhet välvilligt tagit på sina skuldror att bära. Det må ej heller förbli onämnt, att Sällskapets sekreterare och museiföreståndare, bibliotekarien Arvid Uggla, ständigt stått redo och bistått med råd och dåd i de otaliga frågor, där hans stora kännedom om de Linnéanska förhållandena tagits i anspråk. När nu

dessa våra medhjälparens arbeten nått en avslutning, så är det min plikt och mitt nöje att till dem alla och till alla, som biträtt desamma, frambära Sällskapets uppriktiga tack för ett väl utfört, intresserat och fruktbringande arbete.

Värdefulla och kärkomna gåvor ha också under restaureringens förlopp kommit Sällskapet till godo. Från Uppsala kaféaktiebolag har det erhållit 3,000 kronor för utförandet av de av civilingenjören O. Sturzenbecker planerade anordningarna för byggnadens elektriska uppvärmning. Uppsala stad, som ånyo liksom vid flera tillfällen förut visat sin uppskattning av att Linnéminnets vårdande är även en hela stadens angelägenhet, har med storartad frikostighet ställt elektrisk kraft till museets disposition för att därmed möjliggöra dettas öppethållande även under vintertiden. — Vi kunna även notera bidrag till kompletteringen av den fasta inredningen i byggnaden. Disponenten J. O. Pettersson har riktat densamma med en sådan 1700-talskakelugn, som Linné bör ha haft i sin bostad, och friherre Louis de Geer har överlämnat tvenne sandstensspisar av den typ, som bör ha funnits i byggnaden på 1700-talet. Jag riktar härmed till alla dessa Sällskapets varma och uppriktiga tack.

Restaureringen är nu slutförd, och det gamla museets samlingar inflyttade i det nya. Men ett museum blir ju aldrig färdigt. I detta fall behövas, som vi snart skola finna, många kompletteringar av bohaget; Linnéanska möbler och föremål, som ännu kunna vara spridda i vårt land, skulle bidraga att, än mer än nu är fallet, ge tidsprägel åt rummen. Det saknas i den övre salen de porträtt av Linnés föregångare och samtida, som vi veta, att Linné där hade upphängda. De gamla Linnéanska exemplaren kunna nog ej någonsin återfås, men det är ett önskemål att andra samtida bilder få ersätta de för denna dag från universitetsbiblioteket upplånade och skänka rummet den aspekt, som det hade under den Linnéanska tiden.

Fig. 3. Prins Eugen öppnar dörren till Linnés hem.
P. Sandberg foto.

Det behövs nya inredningar på flera håll för museiföremålens exponering, och det är en viktig angelägenhet att byggnaden och hela trädgården få en inhägnad värdig platsen, och att de ståtliga, smidda, järngrindar, som nyligen anträffats och som av allt att döma äro de, som greve Fredrik Gyllenborg skänkte Linné, bli restaurerade och insatta på sin gamla plats. Sällskapet skall göra allt vad det kan för realiserandet av dessa önskemål, men dess styrelse ser mörkt på möjligheterna att nu lyckas göra detta. Dess förhoppning är, att vänliga krafter nu som vid kritiska tillfällen förut skola bistå densamma.

Så står nu där borta Linnés byggnad färdig att mottaga oss. När vi träda in i densamma, så gör det med vördnad inför minnet av honom, som tack vare snillets gudagåva skänkte ära och glans åt denna plats, åt detta universitet och åt hela vårt land. Se med överseende och med förståelse för svårigheterna på det, som vi där gjort för detta minnes vårdande. Glöm ej att vi endast i de stora dragen känna rummens användning och att interiörernas utseende blott delvis kunnat anas. Vi veta ej, om den stolen står på sin rätta plats, om husgerådet ej förvarats på något annat ställe, om skåpet nu står i det rum, där Sara Lisa Linnæa bestämde att skåpet skulle stå. Men det är helhetsintrycket av en stor mans hem, vi velat skänka, och att för all tid bevara åt svenska folket det Linnéanska materiella arvegodset såsom en bakgrund till Linnés liv och verk.

Jag uppmanar härmed de närvarande att samlas på planen utanför denna byggnad och att följa marskalkarna, vilka komma att leda vandringen bort emot Linnéhuset.»

Härmed bröt man upp och tågade, med de kungliga gästerna främst, företrädde av tvenne studentmarskalkar, till Linnéhusets port. Här framträdde Sällskapets ordförande och hemställde till Prins Eugen att förklara Linnémuseet invigt. Hans Kunglig Höghet tog till orda och yttrade följande:

Det gläder varje vän av Linné, att hans gamla hem nu fyllts med minnen och fått återuppstå mitt i den trädgård, där hans sexualsystem ännu frodas och talar om en enkel mans geniala och klara tanke. Två ställen, Goethes Gartenhaus och Linnés Hammarby, ha för mig mer levande än något annat berättat om människan, som där haft sin tillvaro. Måtte Linnés Uppsalahem bli ett lika levande minnesmärke av människan Linné, som Hammarby alltid varit. Det är den önskan jag nu uttalar.

Efter dessa ord låste Prinsen med den nyckel, som räcktes honom av ordföranden, upp dörren till museet och man gick att göra husesyn. I den stora Linnéska köksspisen flammade en sprakande brasa, golven i rummen voro prydligt strödda med doftande enris, hämtat från Hammarby, och allt var så inbjudande, som om Linné och fru Sara Lisa stått för värdskapet.

Fig. 4. Middagen i Orangerisalen. Stockholms Fotocentral foto.

Efter att grundligt ha besett museet i dess helhet och särskilt ägnat uppmärksamhet åt Linnés egna rum på övre botten, som trädgårdsförman Rickard Carlsson dagen till ära lyckats smycka med en kruka blommande Linnæa, uppdragen i drivbänk, avreste de kungliga till Stockholm.

Klockan 6 samlades övriga inbjudna jämte talrika medlemmar av Sällskapet till den i orangeriets Frigidarium anordnade middagen. Sedan man bänkat sig vid de festligt smykkade borden, hälsade sekreteraren de närvarande välkomna. Högtidstalet hölls av Sällskapets ordförande, som bl. a. yttrade: »Du och jag, Rutger Sernander, äro de enda här närvarande, som stodo i Linnés förmak den minnesrika dag, när Linné-Sällskapet stiftades. Jag vill inte ha detta sagt för att framhäva mig själv eller någon annan, utan endast för att betyga att även jag känner den glädje och tacksamhet över Sällskapets utveckling, som besjälade prof. Sernanders tal tidigare på dagen. Det frö, som såddes på Hammarby, har vuxit upp. Plantan har genomgått sitt förstärkningsstadium, för att använda den botaniska terminologien. Vi ha här i Uppsala skapat en historisk trädgård, vars motstykke inte finns i hela världen, en trädgård som vi väckt ur sekellång vila. I prefekthuset kunna vi i detta ögonblick, om vi låta fantasien spela, höra steg, som vanka på de grova golvtilljorna. Vi kunna tänka oss Linnés

gestalt, som rör sig i de gamla rummen. Han känner sig kanske lite vilsekommen, men nog stannar han ofta och småler vänligt. Här är hans skrivbord, precis på den plats där det stått, där den fina servisen, som beställdes för hans räkning i Kina, silvret, som han fick av sin småländska nation. Ännu en mäktig gestalt kunna vi se vandra här ute. Det är Olof Rudbeck d. ä., som grundade denna trädgård. Och bilderna växla. Där är Thunberg, Linnés märklige lärjunge. Den plats, där vi befinna oss, är rik på minnen. Vi se ur hävdernas blad det skede av frihetstiden träda fram, då landet lyftes till en ny vetenskapernas och den andliga kulturens storhet. När vi i dag stå vid milstolpen, som betecknas av Sällskapets tjugoföråriga arbete, ha vi väl rättighet att med tillfredsställelse se på det resultat vi hittills uppnått. Vi rikta också blicken spörjande framåt och hoppas på många lyckliga år — år med sol och lagom regn, kanske då och då också ett litet guldregn!»

Sekreteraren riktade därefter ett tack till de äldre i Sällskapet, de som verkat under vad han ville kalla dess heroiska tidsålder, samt till dem som burit tungan vid Linnéhusets restaurering.

Gästernas talan fördes av Universitetets rektor, professor Engströmer, som därtill anknöt ett tack från Universitetet för den osparda möda och de uppoffringar, varmed Sällskapet tagit på sig bördan att vårda det rika Linnéminnet, ett av Universitetets största.

Därmed var festens officiella del slut och man samlades i den stilla försommarkvällen kring kaffeborden ute i trädgården. —

Redan följande dag var museet tillgängligt för allmänheten, som talrikt begagnade tillfället att taga i betraktande den nya sevärdhet staden erhållit.

MEDDELANDEN FRÅN DEN LINNÉANSKA STIFTELSEN PÅ HAMMARBY. X.

STIFTELSENS ALLMÄNNA UTVECKLING UNDER ÅR 1937.

För ombytet från far till son av tillsyningsman vid Stiftelsen redogjordes i föregående års Meddelanden. I år tillhör det mitt värv att meddela, att Stiftelsens hängivne tjänare ERIK AXEL LINDELL ganska snart efter sitt avsked gick ur tiden. Han avled i hemmet på sitt kära Hammarby den 31 oktober 1937. Inspektör ägnade hans minne följande ord i Upsala Nya Tidning den 2 november 1937:

„Tidigt i våras skedde ett ombyte ute vid Linnés Hammarby. Den Linnéanska stiftelsens högt förtjänste tillsyningsman ERIK AXEL LINDELL avgick då med pension från en tjänst, vilken han som den andre i ordningen plikttröget och samvetsgrant skött sedan 1899. Han utnämndes av Stiftelsens förste inspektör — sedan 1882 — professor TH. M. FRIES och hade sedan stått ytterligare trenne följande redligt bi. Till efterföljare utnämnde inspektör sonen ERIK LINDELL, född på Hammarby.

Vi väntade att fadern som emeritus skulle få tillbringa många fridfulla år på Hammarby. Men hälsotillståndet hade för ett par år sedan fått en allvarlig knäck; en hjärnblödning tillstötte, och efter en kortare tids sjukdom avled han lugnt och stilla i hemmet aftonen 31 oktober.

E. A. LINDELL, som var född 1865, hade liksom sin hustru utgått från gamla goda bondesläkter i den närmaste trakten, en trakt, vid vilken paret var djupt fäst och vilken det aldrig lämnade. Han var sin släbts äkta son. Pliktuppfyllelse, redbarhet och intresse voro självskrivna i hans arbete och dagliga id. Brådska var okänd. Men trädgården, parken, anläggningar, byggnader, möbler och husgeråd, allt sköttes med osviklig punktlighet och ordning.

Hans iakttagelseförmåga var god och ej utan humor, hans minne praktfullt. Men det var ej alltid så lätt att plocka ut skatterna ur denna värdekammare, som i sig också absorberat väl ett århundrades tradition. Jag tecknade gärna upp våra samtal om Hammarby, och i mina Meddelanden från Stiftelsen i Linné-Sällskapets årsskrift har jag meddelat ett och annat, kanske också av betydelse för en framtid, som ej alldeles saknar pictet.

Det var mig en stor personlig glädje att före den gamle tillsyningsmannens avgång Uppsala universitets kansler tilldelade honom medaljen för trohet och nit i universitetets tjänst. Den gavs till honom på ett högtidligt sammanträde i konsistoriesalen i Uppsala av kanslern själv med ett stämmingsfullt anförande.»

Den 31 mars hade länsarkitekt JÖRAN CURMAN och inspektor syn på Stiftelsens byggnader. I samråd beslöto vi:

1. *Huvudbyggnaden. Ingångsdörren.* Vid restaureringen hade, såsom amanuenssen NILS SUNDQUIST påpekat, insidan vänts utåt. Dörren skulle vändas rätt. I samband härmed vidtagas åtgärder för att dess och fönsterluckornas vackra järnbeslag bättre skola framträda. — *Förstubron* skulle repareras och tjärstrykas. — *Salen.* Murningen kring kakelugnen med sprickor och avfall repareras.

2. *Östra flygeln. Vällinglockstapelns* virke starkt multnat. Ny ställning skulle göras; jag beslöt att anbringa denna på västra flygelns södra gavel i anslutning till fröken SCHENSONS fotografier från 1870-talet. — *Takunderlaget* ersattes med nytt virke.

En ny syn hölls den 13 november av samma personer, jämte assistenten S. HUMMEL-GUMÆLIUS. Följande beslut fattades:

Huvudbyggnaden. Förstubron. — Den beslutade reparationen och tjärstrykningen hade utförts. — Stiftelsen äger 6 järnurnor (Tullbergs förteckning nr 32). Efter att på prov ha placerat 4 av dem på olika sätt på räcket, beslöto vi att placera de 2 mindre i hörnen, de 2 större i Upplandsträdgården, där de fordom stått men borttagits, enär postamenterna börjat angripas av röta; nya sådana skulle anskaffas.

Arbetsrummet. Trossbotten i kakelugnshörnet släpper sedan länge ner kalkflarn undan för undan. Efter undersökning skulle reparation företagas. — Länsarkitekten uttryckte sin belåtenhet med det nu slutförda konserveringsarbetet av tapeterna.

KONSERVERINGEN AV PLANSCHTAPETERNA.

Ett mycket bekant drag i de två rum, vilka Linné hade för eget bruk, det yttre som arbetsrum, det inre som sängkammare, är deras tapeter. Det är två berömda planschverk, resp. BURMANNS verk över PLUMIERS amerikanska växter och EHRETS kolorerade planschverk *Plantae selectae* med text av TREW, som fått lämna materialet till dessa. Detta dekorativa element, så karaktäristiskt för Linné och av honom högt uppskattat, har för alla prefekterna varit ett crux beroende på de tekniska svårigheterna att konservera planschpapperet, som har benägenhet att falna och flagra sig. Destruktionen började redan på Linnés tid, såsom framgår av det i dessa Meddelanden VI citerade svaret till hans gäster HANNES FINNSSON och KOFOED ANCKER, då dessa undrade, om ej de dyrbara planscherna riskerade att förstöras av fukt: »Jo, det göra de, men där skola de vara, jag vill kunna se på dem, så länge jag lever».¹

Professor FRIES löste problemet vad Burmann-Plumiers växter beträffar så, att han ersatte de mest medtagna planscherna med exemplar ur den packe sådana han uppspårat i Stiftelsens gömmor. (Med vederbörande prefekts tillstånd fick även bibliotekarie HULTU, efter vad gamle LINDELL för mig uppgav,

¹ Fru SARA LISA tyckes ha delat sin mans uppfattning, däremot ej sonen. Bibliotekarien UGGLA har ur de opublicerade breven från CARL d. y. till BÄCK benäget givit mig följande utdrag av en skrivelse från den 19 mars 1779: »Ach! om jag kunde få byta af min mor Erhets (!) tabeller, som sitta på väggen på Hammarby, mot vackra tapeter, skulle iag det gärna göra, vatn har drifvit sig in emellan stockarne och skadadt redan några, utom hvad fuktigheten har giordt.»

härur komplettera exemplaret av Burmanni verk på Universitetsbiblioteket.) I anledning härav räknade jag 8. 4. 1937 de återstående planscher; de voro 98.

Själv hade jag på förfrågan om lämplig konservator fått anvisning på yrkesmän i Stockholm, men måst avvisa deras anbud på grund av att de ville ha tapeterna sig tillsända, vilket helt enkelt var ogörligt, utan att dessa under transporten skulle fullständigt demoleras. Så vände jag mig i vintras till landsarkivarien dr J. SANDSTRÖM med anhållan om ledighet från arkivarbetet för arkivets skicklige konservator NILS NEHLIN under den tid som åtgick för denne att utföra ifrågavarande konservering ute på Hammarby. Med största beredvillighet gick dr SANDSTRÖM in härpå, och sedan herr NEHLIN och inspektor kommit överens om sättet för konserveringens utförande, avstängdes de två Linnérummen och förvandlades till ateljé, där det intressanta arbetet utfördes.

Den allmänna åsikten är att planscher »slaktats» ur de resp. folianterna. De funna förråden av Burmanns lösa planscher tyda emellertid på, att denne skickat sin vän Linné även de nu på väggen uppsatta som lösa blad. Överbibliotekarien MARKUS HULTH visade mig en gång i inre rummet spår efter korrekturläsning på ett par planscher; tyvärr minns jag ej från vilken av serierna. Jfr för övrigt UGGLA i Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift 1927, sid. 138. UGGLA omtalar här, att mellan Linné och Burmann fördes en livlig brevväxling om det Burmann-Plumierska planschverket, då Linné biträdde med namngivningen. När breven bliva tryckta, får säkerligen utgivaren tillfälle att återkomma till ämnet.

Det kännes rätt tryggt att nu, liksom förut skett med sängomhängena och gardinerna, ha planscherne konserverade. Arbetet pågick under tiden 3—13 maj. Alla kompetenta omdömen ha varit berömmande för resultatet. Då det för framtida inspectores och säkerligen för andra intresserade kan vara av betydelse att få kännedom om tekniken, har jag anmodat herr NEHLIN att medmedela denna. Hans beskrivning lyder:

Konserveringsarbetet har omfattat planscher klistrade som tapeter i Carl von Linnés arbets- och sovrums.

Underlaget består av gråpapper, klistrat direkt på timmerväggen, och äro planscherne klistrade på detta gråpapper med kanterna över varandra.

På grund därav ha de ej kunnat löstas från väggen annat än på något enstaka ställe, så att all lagning måst ske från framsidan.

I arbetsrummet, där papperet är av synnerligen dålig beskaffenhet, har jag för att styrka detsamma bestrukt planscherne med dokumentlack, »Cellit».

Sedan ha alla lösa delar fastklistrats och bortfallna stycken ersatts och lagats med i Japan tillverkat lagnings- och silkespapper.

På en del ställen har väggen dessutom beklättits med silkesslöja, som användes mycket till arkivkonservering.

Under en del tavlor, där råttor gjort stora skador, har jag uppsatt nytt papper (ett vid Tumba pappersbruk tillverkat arkivpapper) samt endast uppsatt fragment av de förstörda planscherne.

Dessutom har jag i samråd med professor SERNANDER å olika ställen, där de gamla varit omöjliga att konservera, uppsatt 13 av honom tillhandahållna nya planscher.

I sovrummet ha plancherne av alla tecken att döma någon gång varit nedskurna och åter uppklistrade.

Vid detta tillfälle ha t. ex. råtthål lagats med dubbelvikta planscher av samma slag som i arbetsrummet.

Denna reparation har skett, enligt utsago av förre tillsyningsman herr LINDELL, före den tid han tillträdde sin befattning.

I detta rum, där papperet var av bättre beskaffenhet, har jag bestrukt väggarna med gelatinlösning samt lagat dem på ovan beskrivna sätt.

Bakom sängen äro planscherna av delvis samma slag som i arbetsrummet samt synnerligen illa uppsatta men klistrade över varandra, en del satta upp och ner; dessa ha ej på något sätt kunnat lossas. Där har jag till största delen använt silkeslöja för att hindra delarna att falla bort.

Vid fönstret, där det fanns en svår fuktskada och en illa gjord lagning, har jag uppsatt en ny plansch.

I arbetsrummet upptäcktes att en där hängande tavla, föreställande en tvättbjörn, var lagad på baksidan med ett brev. Detta har löstagits och konserverats, likaså har tavlan lagats och uppsatts på sin plats.

Arbetet har dragit en kostnad av kr. 184: 50, därav 148 kr. i arbetslön och 36: 50 i material och resor.

Uppsala i Landsarkivet den 14 maj 1937.

NILS NEHLIN.

Arkivbokbindare.

Bland de detaljer, som kommit i dagen vid arbetet, kan nämnas, att bakom sparkanssängen var uppsättningen gjord ganska slarvigt. Några Ehretska planscher voro där ersatta av Burmannska eller av de bekanta kartorna med herbarieurnor, vilka JUEL avbildat och beskrivit (se Årsskriften, IX, 1926, s. 64).

PLANSCHEN ÖVER SJUBBEN.

I Linnés arbetsrum sitter på norra väggen en lavering på tjockt papper, uppfäst med nylbar direkt på planschtapeten. Den föreställer en sjubb, även tvättbjörn kallad. I TULLBERGS beskrivning över Hammarby 1918 ingä tvenne förteckningar över Hammarbys inventarier, dels FRIES' från 1902, dels TULLBERGS egen från 1917. I den förre står: »45. Ritning af en sjubb, som under Linnés tid fanns tam vid Hammarby.» I den senare heter det: »(N. 45). Lavering i grått af en sjubb, som skall ha hållits tam vid Hammarby.» I sin Linnébiografi, II, sid. 116 har FRIES reproducerat laveringen med följande text: »Tvättbjörn eller Sjupp. Efter en på Hammarby förvarad akvarell, som tillhört Linné.»

Teckningen i Linnés arbetsrum kan emellertid omöjligen vara gjord efter någon sjubb, som hållits tam vid Hammarby. Granskar man den närmare — det är ett samarbete med ARVID UGGLA jag skyller denna iakttagelse — finner man nämligen att den är original till en gravyr av J. E. REHN så tidig som 1747, som utgör illustration till Linnés uppsats i K. V. A:s Handlingar samma år »Beskrifning på et Americanskt diur, som Hans Kongelige Höghet gifvit til undersökning». Det är denna uppsats som utom en mönstergill analys av djurets anatomi innehåller den bekanta mästerliga skildring av dess liv och leverne i det Linnéska hemmet och den zoologiska trädgården, som FRIES omtyckt i Linné-boken, II, Bil. XX, sid. 16—19. Då denna sjubb dött samma år som han beskrevs, har han aldrig skådat Hammarby, som Linné köpte 1758.

Då på REHNS kopparstick höger och vänster äro omkastade och vissa men betydelselösa detaljer avvika från Hammarby-tavlan, som är avgjort bättre — mycket troligt är att den är utförd under Linnés omedelbara uppsikt — har man ej förut tänkt på att denna senare varit förlagan till den förra.

Därmed vill jag ej ha sagt, att icke en sjubb kan ha hållits tam vid Hammarby. Efter den kära ursjubbens tid höll Linné flera jubbar i sin zoologiska trädgård; ännu 1769 nämnes en (BUSSER, Beskrifning öfver Upsala, II, sid. 107). Sjubbens tecknare hette LAUR. ALSTRIN, såsom framgår av en i Linnean Society nyligen anträffad liknande teckning, signerad med detta namn; UGGIA och författaren torde återkomma till honom.¹

KOMMINISTER BOLINDERS BREV TILL LINNÉ.

Då vi vid tapeternas konservering nedtagit tavlan, observerade vi att dess baksida hade förstärkts av ett i fyra stycken sönderrivet brev, på vilket jag genast kunde konstatera som avsändare »Petrus Bolinder, Comminister» och överskriften »Herr Archiatern», d. v. s. i detta fall givetvis Linné. Herr NEHLIN lossade då försiktigt detta dokument från dess underlag och underkastade det sedvanlig konservering. Jag lämnade det sedan till min vän ARVID UGGIA, vilken transkriberade de hårt medfarna brevfragmenten sålunda:

[Sid. 1—2 endast obetydliga fragment; kunna ej tolkas.]

Sid. 3: »Jag har brukat piller, pulfwer... Wenedisk [?] twål med kalkwattnet i [mer än] 3. månader men med grufweligt... så att jag är uttvingad, och genom... och mycket swettande snart utmårglad... och får ingen lindring eller hwila. Utom dess är jag af het, torr och mager complexion. Nöden är så stor, att jag har ej annat än försöka det yttersta, och således tar mig dristigheten att äfwen hos Wälborne Herr Archiatern och Riddaren supplicera om hjälp... och underställa om här nu åter är sten eller om det är sår i blåsan och det gamla såret åter gått upp. Wälborne Herr Archiater, gör för guds skull och som en christel. läkare, hjälp en uslinge, om Wälborne Herr Archiaterns Widsträckta erfarenhet kan finna hwad som här må wara ordsaken, och om något till lindran och hjälp kan tjena.

Sid. 4: [En] regementsfältskär har... wäl förl. höst i Dec. månad u[nder-sökt?] mig om det wore sten, men sade [sig] intet känna sten med sonden, utan... icke någon saccus el. hårdhet wore, skärningen el. incision på blåsan sk[edde?] 1749 [?], eller hur han beskref det... man kan intet lita på sådana unge... oförsökte fältskärer.

Höggunstige Herre! bewärdiga mig okände nödlidande med sin hjälpsamma hand och råd; min plåga är alltför stor. Jag lefwer med största wördnad

Wälborne Herr Archiaterns

och Riddarens

ödmjukaste tjenare

Petrus Bolinder

Comminister

[Söderhamn?] och Trönö.. aug. 1765.»

Från FANT, Upsala Ärkestifts herdaminne 1842 få vi följande notiser om brevskrivaren: PEHR BOLINDER var född i Alfta 1698. Blev student i Upsala

¹ Ett förelöpande meddelande om våra undersökningar har lämnats av S. SAVAGE, *A recently discovered drawing of Linnæus's pet racoon*. — Proceedings of The Linnean Society of London, 1937—38.

1721, 1727 komminister i Trönö. Undergick stenskarning i Stockholm 1749. varefter han i sina inlagor kallar sig Bolinder redivivus. Men sjukdomen återkom tydligen. Herdaminnet berättar nämligen: »Uti de mest rörande termer anmälde Kons. 1765 denne mannens elände, då han åter under de förfärligaste smärtor fått en ny anstöt af stenpassion. Då han påkostat allt hvad han ägde, ej på ett halft års tid njutit den minsta hvila ifrån plågorna och till ny operations anställande fordrades 4000 daler, anhöll Kons. att dessa medel skulle af stiftet sammanskjutas... Sammanskottet af stiftet utgjorde 3,165 daler och i Stockholm 709 daler, hvarigenom han fick 556 dalers öfverskott.»

Brevet har sitt intresse ur flera synpunkter. Ur medicinsk synpunkt är det att anteckna, att patientens stenpassion var av så märklig beskaffenhet, att den varit föremål för ej mindre än 2 vetenskapliga uppsatser. Bägge äro införda i Kungl. Vetenskapsakademiens Handlingar år 1749, den ena av HERMAN SCHÜTZER¹, den andra av Linnés synnerligen gode vän ABRAHAM BÄCK². Brevet innebär i själva verket en beskrivning på fallets utveckling efter 1749.

Sannolikt voro fallet och patientens namn Linné ej obekanta. Helt säkert har den arme brevskrivaren fått några tröstande ord till svar, men dessa få vi väl aldrig skåda. Kanske dock att brevet har bevarats i släkten. BOLINDERS son blev kyrkoherde i Söderhamn. Hans son var den framstående målaren JOHAN BOLINDER, enligt Svenskt biografiskt Lexicon död ogift 1808.

Den framställning, BOLINDER i sin förtvivlan gör till Linné som practicus, visar vilket anseende denne även som sådan åtnjöt ute i landet.

HAMMARBY KRONOPARK.

En del av Hammarby gård i sitt nuvarande omfång var fordom en kronopark, Hammarby kronopark, eller »Kronans Jägare Park», som den kallades år 1688 på lantmätare JACOB BRAUNS karta, »Hammarby park» hos WAHLENBERG i Flora Upsaliensis 1920.

Gränsförhållandena på Linnés tid framställas av TULLBERG, anf. arb. sid. 14 sålunda: BRAUNS karta reviderades 1758. »Revideringen torde ha skett i sammanhang med egendomens försäljning till Linné, som ägde rum nämnda år. Av denna karta framgår, att den nu till Hammarby hörande skogsparken då var kronopark, och att döma av samma karta synes själva gården legat inom denna parks område». Hur som helst torde Linné ansett sig äga dispositionsrätt över närmaste partiet av barrskogen norr om huvudbyggnaden, ty här förlade han sitt museum. Enligt TULLBERG, sid. 42 inköptes Kronoparken omkring 1830 av överdirektör RIDDERBJELKE och förenades med gården, men vi känna ej, hur han drog gränsen mot trädgården. Troligen var det emellertid denna gräns som staten tog som norra begränsningslinjen för Stiftelsen.

Det är närmast för Hammarbys lokala geografiska nomenklatur detta medelas. Då vid beskrivningar och etiketteringar av samlingar benämningen »Parken» användes, innebär detta en tveetydighet. Staketet skiljer tvenne parker, och för den norr om detta belägna bör det gamla namnet *Hammarby kronopark* eller helt enkelt *Kronoparken* bibehållas. Söder härom ha vi *Parken* i inskränkt mening. Ur denna har TULLBERG i Hammarby-boken urskilt *Lövskogsparken*. Den är identisk med mitt *Ulmus - Poa nemoralis*-samhälle, men det förra namnet är bättre att i vardagslag använda. Stiftelsens norra del och toppdelar kalla vi efter skogens beskaffenhet *Granparken*.

¹ Berättelse om en i Urin-Blåsan fastvuxen Sten, af 12 lods tyngd, lyckligen utdragen.

² Tecken til Sten i Blåsan.

Foto Gustaf Sandberg 21. 5. 1937.

Linnés soffä i Kronoparken. Jfr Meddelanden V. 1933.

Foto Gustaf Sandberg 21. 5. 1937

Interiör från Granskogsparken.

Foto Gustaf Sandberg 21. 5. 1937.

Interiör från Lövskogsparken.

Kronoparken och Granparken äro en naturhistorisk enhet: en »ulv» eller »ur» ej utan uppstickande granitgrund med, utom i sydnabbens lövskogspark, en granskog till climax-samhälle. Tack vare sin labila jordmånsart är denna granskog utsatt för stormlucks-slagning. I Kronoparken var denna vid den förfärliga majorkanen 1795 av mycket allvarlig art. De siffror jag i mitt arbete Granskär och Fiby urskog p. 28 anför äro dessa:

	Summa träd	Kbm	Areal	Kbm per har
Hammarby Kronopark . .	439	114	33	3,5

Vad floran angår utmärkes Kronoparken, som LUNDELL (Meddelanden från Linnés Hammarby III, sid. 165) utrett, för en sällsynt rikedom på svamparter.

Den 21 maj 1937 fick jag uppleva fyndet av *Linnaea* vid Hammarby.¹ Som

¹ På TULLBERGS anmodan hade IVAR ARWIDSSON år 1915 utplanterat *Linnaea* på museibacken (Hammarby-boken, sid. 50). Den utdog snart. *Linnaea* är som bekant mycket svår att hålla i kultur.

barn hade den nya tillsyningsmannen fått veta platsen av fadern och nu visade han mig densamma. Det var i Kronoparkens mest ursprungliga del på en yta av ungefär 1 m². (Av lätt begriplig anledning anger jag ej lokalen närmare.)

FÖREDRAG OCH DEMONSTRATIONER.

Inspektor höll föredrag och demonstration för Naturvetenskapliga student-sällskapet 21. 5. 1937, Linné-Sällskapets sekreterare för internationella studentkursen 22. 8. 1937.

RUTGER SERNANDER.

SMÄRRE MEDDELANDEN.

Linné och Joachim Bursers »Hortus Siccus». När den unge Linnæus hösten 1728 förlade sina studier till Uppsala och efter hand kom i personlig beröring med män som OLOF CELSIUS d. ä. och OLOF RUDBECK d. y., kan det ju ej ha dröjt länge innan han fick kännedom om det storslagna herbarium, som då i 23 (ursprungligen 25) volymer, inbundna i vita helskinnsband, förvarades å Universitetsbiblioteket, och som hade till upphovsman professorn vid Soro Ridderakademi JOACHIM BURSER (1583—1639). Vad denna växtsamling betytt i botanikens historia, dels genom Bursers förbindelse med CASPAR BAUHINUS, till vilken han meddelat sina växtfynd från många länder och efter vars *Pinax* samlingen är ordnad, dels såsom en av de viktigaste grundvalarna för OLOF RUDBECK d. ä:s planerade jätteverk *Campi Elysii*, behöver här ej erinras om. Att Linné tidigt berett sig tillfälle att studera detta en gång som byte under Karl X Gustafs danska krig tagna herbarium, därom vittna hans anteckningar i ett av de små oktavband, som under den gemensamma titeln *Fundamenta Botanica* utgjorde det första utkastet till hans botaniska system, sådant han hade utarbetat det före avresan till Holland. I detta band, betitlat *Differentia specierum*, har Linné utmärkt vissa växter som förekommande i Bursers samling.

Ett annat bevis på hans bekantskap med herbariet föreligger i en lapp, som finnes bland hans manuskript i London och där han i tabellform angivit de olika herbariedelarnas motsvarighet till avdelningarna i *Pinax*. Denna lapp kan något så när dateras, emedan å baksidan finnes konceptet till ett tillkännagivande om den privata botaniska undervisning, Linné erbjuder sig att meddela intresserade studenter. Han bor då »in ædibus Roddianis», den bostad i hörnet av Drottninggatan och Nedre Slottsgatan han de sista studentåren disponerade hos änkan efter akademidansmästaren Rodde. Enligt FRIES, *Linné*, I, s. 126 intimerade Linné detta privatkollegium 16 maj 1733.

Ett påtagligt bevis på att Linné sysslat med Bursers herbarium längre fram i tiden utgör det manuskript om 32 tätskrivna foliosidor med bestämmningar av dess växter, som nu utgivits av Linnean Society's Assistant Secretary Mr. SPENCER SAVAGE under titel: CAROL LINNÆI *Determinationes in Hortum Siccum Joachimi Burseri*. London 1937. 78 s. St. 8:o. (Catalogue of the manuscripts in the Library of the Linnean Society of London. P. II.)

Denna förteckning dateras av utgivaren till året 1748, d. v. s. den tidpunkt, då Linné gjorde sitt första utkast till en »Species Plantarum», ett arbete som han dock sedan i desperation kastade åt sidan för att först senare återtaga och avsluta 1753. (Delar av detta första utkast upptäcktes på sin tid av MARKUS HULTH i Linnean Society's samlingar.) Som Mr. Savage utrett i en särskild uppsats *Studies in Linnaean synonymy. I. Caspar Bauhin's »Pinax» and Burser's herbarium* (Proc. Linn. Soc. Lond. 148 Sess., 1935—36), har den

ifrågavarande förteckningen ett stort intresse bl. a. för att fastställa de fall, då växter i Burser's herbarium måste anses ha legat till grund för Linnés namngivning, emedan exemplar enligt bevarade förteckningar ej ännu förefunnos i hans egna samlingar. I ett appendix till sin utgåva har Savage givit en förteckning å sådana växter, som alltså torde vara att beteckna som typexemplar. — Det mödosamma och krävande arbetet att tolka den Linnéska handskriften, som är ovanligt svårläst, har av utgivaren utförts med stor noggrannhet.

Under sina sista levnadsår sysslade professor H. O. JUEL med en fullständig genomgång och bestämning av det Burserska herbariets växter — redan 1928 hade han ägnat det en avhandling med titel *Studien in Burser's Hortus siccus*, ingående i Vetenskaps societetens Nova Acta, ser. IV, Vol. 5 — och vid hans bortgång 1931 förelåg arbetet tryckfärdigt. Professor N. E. SVEDELIUS kunde 1936 publicera manuskriptet i serien Symbolae Botanicae Upsalienses med titel: *Joachim Burser's Hortus Siccus*. Mit Erklärungen herausgegeben von H. O. Juel.

Ungefär samtidigt har man alltså här fått tillgång till Linnés namngivning av de Burserska växterna och deras bestämning i modern nomenklatur av kompetentaste hand. På tolkningen af Bursers anteckningar å växtarken, som lära vara synnerligen svårlästa, torde professor Juel ha nedlagt mycken möda. Det är av intresse att nu kunna jämföra dem i deras ursprungliga form med den — ofta förkortade — återgivningen i Linnés manuskript.

Critica Botanica på engelska. Allteftersom en mera djupgående latin-kunskap blir mera sällsynt — särskilt bland naturvetenskapsmän — gör sig behovet mer kännbart att äga Linnés skrifter i översättning. I vårt land föreligga, särskilt genom professor TH. M. FRIES' bemödanden, ett ganska stort antal Linnéskrifter på modersmålet, även om det, utom Flora Lapponica, mest inskränkt sig till mindre avhandlingar. Utom hans översättningar, ingående i den av K. Vetenskapsakademien till Linnéjubileet 1907 utgivna serien Skrifter af Carl von Linné, må erinras om de av Svenska Linné-Sällskapet utgivna Valda avhandlingar av Carl von Linné i svensk översättning av C. A. BROLEN. 1—3.

Helt nyligen har i England utgivits en översättning av ett av Linnés huvudverk, Critica Botanica. Boken som ingår i Ray Society's serie som n:r 124, bär titeln: *The »Critica Botanica» of Linnaeus*. Translated by the late Sir Arthur Hort. Revised by Miss M. L. Green. With an introduction by Sir Arthur W. Hill. London 1938. Översättningen förelåg vid Sir ARTHUR HORT's död ej i slutgiltigt skick, men har av Miss GREEN underkastats en noggrann revision i samarbete med andra vid Kew Gardens verksamma fackmän. Att åstadkomma en fullt läsbar översättning av Linnés ingalunda alltid klara latinska text har med visshet varit en mycket krävande uppgift, och allmänheten har all anledning att med tacksamhet mottaga den utmärkta översättningen. I sin intressanta inledning till boken framhåller Sir ARTHUR W. HILL påfallande paralleller mellan de regler Linné här uppställer och de formuleringar, som förekomma i de av Internationella botanikkongresserna antagna nomenklaturreglerna (»International rules»).

Man har skäl att uttala önskan att efterhand alla Linnés viktigare skrifter bli tillgängliga på modernt språk.

Hallman-porträtt av Linné till Medicinska Fakulteten i Uppsala.

Ett värdefullt Linné-porträtt har nyligen som gåva överlämnats till Medicinska Fakulteten i Uppsala. Givarinnan är Med. dr MARTHA P:SON HENNING, Häl-

singborg, och porträttets upphovsman den flitige porträttmålaren MAGNUS HALLMAN (1745—1822). Det är väl bekant, att denne målat ett stort antal porträtt av Linné — åtminstone ett tiotal äro f. n. kända — därav tvenne (måhända trenne) befinna sig å Hammarby och ännu ett i Medicinska Fakultetens tavelsamling. Detta senare är en gåva av ISRAEL HWASSER och bär datum 1774. Det återger den åldrade Linné. Det nu ifrågavarande porträttet har tillkommit vid en betydligt senare tidpunkt, 1796, och framställer Linné i den från Roslinporträtten i Vetenskapsakademien och på Gripsholm kända dräkten. Vid jämförelse med de tidigast målade bilderna visar detta en betydlig utveckling i Hallmans målningsteknik. Han hade också vid den tiden alltmera övergått till porträttmåleriet och hade dessutom andra konstnärers porträtt att stödja sig vid.

Att även Hallmans senare bilder dock ej behöva betraktas som enbart slaviska kopior efter andras original, framgår av det faktum att han själv varit Linnés lärjunge och sålunda haft rikt tillfälle att bilda sig en uppfattning om dennes utseende. Det å Hammarby befintliga porträttet från år 1769 (och ännu ett osignerat, som möjligen kan tillskrivas honom) visa ju också, att han tidigt sökt fånga sin berömde lärares drag å duken. Hallman var dock 1769 endast 24 år och hans målningssätt vid denna tidpunkt visar honom som mycket dilettantmässig.

Om ett, numera försvunnet, Linnéporträtt av Hallman, som i början av 1800-talet tillhörde Sir AYLMER BURKE LAMBERT i London, har man den intressanta upplysningen av Linnés lärjunge JONAS DRYANDER, att det vore mera likt Linné än det bekanta, nu i Linnean Society's ägo befintliga porträtt, som målats av PASCH d. y. efter ROSLIN och av UNO VON TROIL skänkts till Sir JOSEPH BANKS.

Värdet av Hallmans porträtt för kännedomen om Linnés utseende skulle säkerligen vara förtjänt av en närmare utredning.

SUMMARY OF CONTENTS.

The past year was an important one in the short history of the Society. On the 30th of May 1937, the Society celebrated its twentieth Anniversary and at the same time inaugurated its own Museum in Linnæus's house in the old Botanical Gardens. In the preceding volume of the Year Book Dr. NILS SUNDQUIST, who supervised the work of restoration, gave an account of the observations he had been able to make of the early history of Linnæus's house. The house in question is remarkable because it was built by the great OLAUS RUDBECK senior, and because OLAUS RUDBECK junior, LINNÆUS, and THUNBERG lived there. The present volume opens with a comprehensive article by the same author which deals with the Botanical House (as it was generally called) during the time of Linnæus. When in 1741 Linnæus was appointed Professor of Botany at Uppsala University his first concern was to have the Botanical Gardens—originally founded by Rudbeck senior—restored. It had suffered considerably as a result of a great fire which, in 1702, swept through the town, and also from negligence on the part of Rudbeck junior who, in later years, devoted himself chiefly to linguistic studies.

Immediately on entering office, Linnæus put forward the question of restoring the garden to the Academic Council and submitted a scheme for its re-arrangement. Count GYLLENBORG, Chancellor of the University, who was keenly interested in the scheme ordered plans to be drawn up by Baron HÄRLEMAN, the leading architect at the time, and subsequently the Garden was laid out. The house also was in a sad state and seriously needed repairing. Linnæus described it in his statement to the Academic Council as being more "like an owl's nest than a professor's residence." The members of the Council lent a ready ear to Linnæus's demands and, thanks to the Chancellor's courtesy, funds were granted for rebuilding purposes. The walls, which had primarily been built in a most unsolid way (see preceding Year Book) were reinforced, the first floor was raised, and plastered ceilings were added to the rooms. In the summer of 1935, when the work of restoration was begun, the problem with which the supervisor was faced was that of finding out how the house had appeared during Linnæus's time, and to restore it accordingly. Fortunately, it proved that alterations carried out from time to time (for about a hundred years it had served as the official residence of the Director Musices of the University), had not radically destroyed its original appearance.

In 1743 Linnæus and his family moved into the house, and it was then described as a residence characterised by simplicity and neatness, and in keeping with the taste of the time. Linnæus was proud of and satisfied with it as is to be seen in his dissertation "*Hortus Upsaliensis*" (1745). The ground floor was intended for the use of the family, the first floor chiefly for the Master of the

house and his scientific collections. The former contained a dining-room, Madame Linnæus' cabinet, bedrooms and a kitchen; the latter contained a large room in the centre intended for the "*collegia privatissima*," two small rooms to the left which were used as a library and a study, and to the right there was one room which contained the "museum."

As a result of the successful work of restoration the house regained its original character and appearance. The old colours of the walls, the panels—to a great extent preserved—the porcelain stoves in green, and in white with blue decorations in the Chinese style, all contribute towards giving the atmosphere of an eighteenth-century home.

In a paper entitled "*Dr. Jörgen Hahn's Museum Naturæ*," Olof H. Selling, a student of botany, deals with the prospectus of a comprehensive work which an army medical officer at Hamburg, Jörgen Hahn, offered for subscription in 1748. It was intended to contain engravings of all kinds of naturalia from different parts of the world. A copy of the prospectus of this apparently fantastic undertaking was sent by Hahn to the Academy of Science of Stockholm, whose secretary submitted it to Linnæus. The latter at once detected Hahn's inability to complete the task, and he also pointed out that Hahn had freely used Linnæus's own words in his presidential address "*On Insects*" read before the Academy of Science in 1739. He presumed that Hahn had read the address in the Dutch translation, published in 1741, the only translation in existence at the time.

The author found a copy of the prospectus, which was considered to be lost, and here publishes its text together with a commentary.

The Dutch translation of Linnæus' address neither occurs in J. M. Hulth's "*Bibliographia Linnæana*," nor in Soulsby's "*Catalogue of the Works of Linnæus*." At a later date Dr. Hulth discovered a copy in the famous *Bibliotheca Hulthemiana*, now in the Royal Library of Brussels, a bibliographical description of which is published by Mr. Selling. He points out that Hahn was, in all probability, able to read Linnæus's work in the Swedish, as he was a Dane by birth and belonged to a family well known for its interest in medicine and natural history. He seems to have been born about 1705, and died in 1750. The great work planned by him never appeared.

In a short paper *Telemak Fredbärj*, M.D., deals with a medical prescription by Linnæus which he has in his possession. So far, about thirty medical prescriptions written by Linnæus are known. The one dealt with in this paper seems to have been for a person suffering from an acute fever.

In the following paper the Editor of the Year Book, A. Hj. Uggla, deals with two very interesting documents bearing on Linnæus's connections with England. The first one is a draft of a letter evidently intended for—or actually sent to—Dillenius at Oxford. It must date from the time before he went abroad and was probably written shortly after his travels in Lapland as it was found on a leaf in the original cover of "*Iter Lapponicum*." Hitherto it has not been known that Linnæus corresponded with Dillenius at that early date.

When Linnæus went to Holland a few years later, Dillenius learned of him and his plans through Professor Olaus Celsius with whom he corresponded, and he hoped to meet him in England according to a letter of 1735 from Celsius to Linnæus. However, it was not until the following year that Linnæus visited Dillenius at Oxford. It is a well-known fact that Linnæus was received

coldly by Dillenius, but, nevertheless, they parted as friends although Dillenius never accepted the former's botanical system.

Among other British naturalists Linnæus met during his stay in England was Philip Miller, the superintendent of the Apothecaries' Garden, at Chelsea, and author of the "Gardener's Dictionary." By means of an letter of recommendation from Gronovius, Linnæus was introduced to Miller. This letter was presented quite recently to the Swedish Linnean Society by Erik Waller, M.D., Chief Surgeon at the Lidköping Infirmary, and is reproduced here with a few comments. In that letter, written as early as in the summer of 1735, Gronovius states that the printing of "Systema Naturæ" is proceeding well. As is well known, Miller was at first sceptical towards the young Swede when they met, but later on they became good friends.

During the coming summer great celebrations will take place in U. S. A. to commemorate the tercentenary of the Swedish Settlement in Delaware. Even at the time when the Settlement had passed to English hands the Swedish Church sent out clergymen to supply the spiritual needs of the Swedes living there. Quite a number of these clergymen made notes of the natural conditions of the country, its fauna and its flora, and also of the Indians in those parts. Among these clergymen was one Andreas Hesselius, Rector of Christina (from 1712 to 1724), a place founded by the Swedes on the spot where Wilmington now stands. His annotations, which are reproduced by Nils Jacobsson, D.D., show him to be a keen observer of flowers and animals. The Editor points out, among other things, that Hesselius clearly conceived the fertilization of the mulberry tree prior to the publication of Vaillant's famous treatise of 1717.

Professor Sernander presents his Annual Report of the Hammarby Foundation and deals with a drawing of Linnæus's pet racoon which is pasted on one of the study walls there. This drawing seems to be the work of Andreas Alstrin on account of its resemblance to another drawing of the same animal which was recently found in the collections of the Linnean Society by Mr. Spencer Savage. (Cf. Proceedings of the Linnean Society of London, 1937—38.)

The volume winds up with a few short notices, one of which deals with a MS. by Linnæus containing his revision of Burser's herbarium in Uppsala (about 1748), now published by Mr. Savage at the expense of the Linnean Society. About the same time (1936) the late Professor H. O. Juel's revision of Burser's plants was published by Professor N. E. Svedelius in the "Symbolae Botanicae Upsalienses," II: 1.

LINNÉ-SÄLLSKAPETS EGNA ANGE- LÄGENHETER.

STYRELSENS ÅRS- OCH FÖRVALTNINGSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1937.

Om Sällskapets vårsammankomst den 30 maj 1937 — varvid det kunde fira tjugoförminnet av sin stiftelse och tillika inviga sitt nya Linnémuseum — har ovan lämnats en utförlig redogörelse.

Höstsammankomsten ägde rum i Stockholm å Svenska Läkarsällskapets lokal måndagen den 29 november. Vid de därvid företagna stadgeenliga valen omvaldes till ordförande för 1938 professor ROB. E. FRIES och till vice ordförande för samma tid professor R. SERNANDER. Till styrelsemedlemmar för åren 1938 — 1940 omvaldes professor E. LÖNNBERG, professor N. E. SVEDELIUS och doktor G. NEANDER. Till suppleant efter pastor G. VIRDESTAM, som avgått med döden, valdes professor N. VON HOFSTEN. — Till revisorer för 1938 omvaldes rådmän K. W. HERDIN och nyvaldes professor S. EKMAN. Till revisorssuppleanter omvaldes amanuensen C. G. ALM och nyvaldes docent A. NANNFELDT.

Intendenten S. WALLIN höll ett med talrika ljusbilder illustrerat kåserande föredrag om »Det nya Linnémuseet». Sekreteraren höll ett föredrag om »Linnæus och Dillenius» i anslutning till ett handskriftsfynd i Linnean Society i London. (I utvidgad form tryckt i denna årgång.) I anslutning härtil yttrade lasarettsläkaren med. dr ERIK WALLER några ord om Linnés besök hos föreståndaren för »The Apothecaries' Garden» i Chelsey Philip Miller och överlämnade som gåva till Sällskapet det introduktionsbrev för Linné, som Gronovius tillsänt denne och som är avtryckt ovan i UGLAS uppsats.

Styrelsen har sammanträtt den 18 april och den 14 november.

LINNÉMUSEET OCH LINNÉBIBLIOTEKET.

Såsom nämnts i den ovan lämnade redogörelsen för Linnémuseets invigning öppnades detta redan den 1 juni för allmänheten. Denna begagnade också genast från början flitigt tillfället att taga i betraktande den nya sevärdhet, staden erhållit. Intresset stimulerades ytterligare genom de demonstrationer, som — till en början ett par gånger om dagen — anordnades under ledning av amanuensen NILS SUNDQUIST. Under sommaren besöktes museet av talrika turister, i synnerhet under sensommaren, och för att ytterligare rikta uppmärksam-

heten på museet hos de utländska turistsällskap, som vid denna tid bruka besöka vårt land, trycktes ett reklamblad på engelska, som i korthet gav en orientering över museets uppställning.

Den föregående år utgivna vägvisaren över Hammarby av professor SERNANDER utgavs i en ny upplaga, som utvidgats med en beskrivning över Linnémuseet och -trädgården, författad av museiföreståndaren.

Följande besök av större grupper i museet må omnämnas:

North England Ophthalmological Society 7.6.

Internationella patalogkongressen 4.8.

Internationella studentkursen 22.8.

Hembygdskursen vid Uppsala folkskolor 10.9.

Uppsala läns husmodersförbund 18.10.

Vid flertalet av dessa besök har museets föreståndare lett visningen.

Hela antalet i besöksboken antecknade personer utgjorde 2285.

Följande gåvor till museet och biblioteket ha mottagits:

Av disponent CARL Z. HÄGGSTRÖM: En i elfenben skuren Linné-medaljong, till typen återgående på INLANDERS relief, troligen genom förmedling av Wedgewood-medaljongen. Inköpt från en numismatisk firma i Amsterdam.

Av fru ALMA MICHELSÉN, f. BÄCKMARK, Alingsås: Ett intyg av Linné om Daniel Solanders kunskaper i naturkunnighet, särskilt den del, som har betydelse för ekonomin. Utfärdat den $\frac{5}{3}$ 1759 och enl. påteckning uppvisat i Juridiska fakulteten, troligen för någon ansökan i samband med lärostolen i ekonomi.

Av professor O. T. HULT: Ett akademiskt testimonium, utfärdat av Linné som rektor 1772.

Av med. dr ERIK WALLER: Gronovii introduktionsbrev för Linné till Miller (se ovan).

LINNÉTRÄDGÅRDEN 1937.

Sedan restaureringen av prefekthuset avslutats, har arbetet med ordnande av den s. k. förgården påbörjats. Genom under långa tider skedd påfyllning av jord och grus hade denna kommit att ligga avsevärt högre än själva trädgården. Förgården har nu nedschaktats till en nivå, som är endast obetydligt högre än omgivningen. Färdigställandet, omläggning av gräsmattorna m. m., måste emellertid anstå tills det nya planket utmed Svartbäcksgatan och staketet mot trädgården blivit utförda, vilket kommer att ske våren 1938.

För att hindra rötter från alléträden att tränga in i area vernalis och area autumnalis ha en rad järnplåtar nedgrävs på yttersidorna av dessa kvarter. Rabatterna utefter huvudgången ha omplanterats. Häcken utmed trädgårdens norra gräns har till stor del omplanterats med *Ribes alpinum*, då denna är mera skugghärdig än förut använda lövbuskar.

Delectus seminum Horti Linnæani Upsaliensis 1937 har utgivits. Från 9 botaniska trädgårdar i Sverige och utlandet ha erhållits 181 kapslar frö och till 27 trädgårdar ha i byte utsänts 211 kapslar.

CARL G. ALM.

Föreståndare.

SKATTMÄSTARENS BERÄTTELSE FÖR ÅR 1937.

Linné-Sällskapets inkomster och utgifter samt fondernas ställning framgår av följande sammandrag.

Kassakonto:*Debet:*

Ingående balans	78: 91
Årsavgifter	3,855: 72
En stiftare av Linnémuseet	5,000: —
Tre ständiga ledamotsavgifter	600: —
Statsanslag till årsskriften	1,200: —
Sålda publikationer	90: —
Inträdesavgifter till Linnémuseet	850: 37
Sparkasse- och sparbanksräkningar	10,891: 89
Checkräkning	50: —
Inlösta obligationer	13,360: —
Räntor	7,654: 43
Linnéhusets restaureringsfond	500: —
Kronor	44,131: 32

Kredit:

Omkostnader och löner	3,367: 68
Linnéträdgården 1937	5,910: 02
Linnémuseet 1937	641: 96
Årsskriften 1937 samt publikationer	4,951: 19
Kommittén för Linnéhusets restaurering	5,500: —
Räntor (vid obligationsköp)	53: 22
Kapitalräkning	117: 08
Sparkasse- och sparbanksräkningar	13,585: 17
Inköpta obligationer	9,985: —
Utgående balans	20: —
Kronor	44,131: 32

Ingående balanskonto 1 jan. 1937.

Museifonden	1,467: 80	Samlingarna	1: —
Fasta fonden	22,634: 77	Obligationer	174,243: 40
Dispositionsfonden	12,829: 46	Kapitalräkning	5,824: 98
Linnéfonden	110,450: 24	Checkräkning	51: 79
Minnesstodsfonden	2,338: 40	Sparkassa och sparbank	8,004: 06
Viktor N. Baumbachs fond	11,092: 27	Linnémuseets restaurerings-	
Basil H. Soulsby's fond	1,104: 85	kommitté	50,000: —
Linnémuseets restaurerings-		Kassabehållning	78: 91
fond	50,000: —		
Reservfonden	26,286: 35	Kronor 238,204: 14	
		Kronor 238,204: 14	

Utgående balanskonto 31 dec. 1937.

Samlingarna	1: —	Museifonden	1,467: 80
Obligationer	170,934: 10	Fasta fonden	23,234: 77
Kapitalräkning	5,942: 06	Dispositionsfonden	12,829: 46
Checkräkning	1: 79	Linnéfonden	110,726: 36
Sparkassa och sparbank	10,697: 34	Minnesstodsfonden	2,338: 40
Linnémuseets restaurerings-		Viktor N. Baumbachs fond	11,147: 73
kommitté	55,500: —	Basil H. Soulsby's fond	1,115: 89
Kassabehållning	20: —	Linnémuseets restaurerings-	
		fond	55,500: —
		Reservfonden	24,735: 88
Kronor 243,096: 29		Kronor 243,096: 29	

Sällskapets inkomster av årsavgifter ha under året varit kr. 3,855: 72, eller ungefär samma belopp som under år 1936 och motsvarar fullt det i staten beräknade beloppet, 3,800 kr.

En avgift för en stiftare av Linnémuseet har under året inbetalts och har beloppet, 5,000 kr., ställts till Linnémuseets restaureringskommittés förfogande. Tre nya ständiga ledamöter ha under året tillkommit.

Statsanslaget till årsskriften har utgått med oförändrat belopp, 1,200 kr.

För sålda publikationer har influtit 90 kr.

Inträdesavgifterna till Linnémuseet ha i år sprungit upp till kr. 850: 37 mot beräknade 75 kr. Detta sammanhänger naturligtvis med överflyttningen till det nya Linnémuseet. Museet har nu flitigt besökts av allmänheten och har även blivit en turistattraktion. Man får hoppas, att intresset står sig liksom inkomsterna, så att Sällskapet härigenom får medel att möta de kostnader, som det nya museets drift kommer att föra med sig. Utgifterna för museet under året stego till kr. 641: 96 mot i staten beräknade 400 kr., men ändå kunde från museets konto till reservfonden överbalanseras kr. 208: 41.

Årets samtliga ränteinkomster ha uppgått till kr. 7,654: 43 mot i staten beräknade kr. 7,742: 20. Minskningen beror på konverteringar till lägre ränta. Svårigheten att placera penningar till tillfredsställande ränta är fortfarande utomordentligt stor och gör att även detta år för Sällskapet relativt stora belopp (kr. 16,641: 19) måst utbalanseras å bankräkningar.

De allmänna omkostnaderna, inbegripet tjänstemännens löner, ha uppgått till kr. 3,367: 68 mot i staten beräknade 3,500 kr.

Linnéträdgårdens kostnad för år 1937 har uppgått till kr. 5,910: 02 mot i staten beräknade 5,250 kr. Ökningen beror på att arbetena i trädgården på grund av den vackra hösten höllos i gång mycket länge samt att ytterträdgården närmast omkring museet rustades upp. Vidare utfördes en del nödvändiga reparationer av dammarna samt i trädgårdsföreståndarens bostad.

Årsskriftens kostnad har uppgått till 4,251 kr. mot i staten beräknade 3,000 kr. Dessutom har tryckts en illustrerad vägvisare över »Linnéminnen i Uppsala och på Hammarby», författad av prof. R. Sernander och bibliotekarien A. Ugglä, i 1,500 ex. till en kostnad av kr. 454: 09 samt en mindre vägvisare å engelska »The Linnæus Garden and Museum at Uppsala». Samtliga kostnaderna för publikationer uppgingo till kr. 4,951: 19. Dessa kostnader komma naturligtvis att delvis kunna täckas genom inkomster å försäljningen.

Till restaureringskommittén har förutom den inbetalda avgiften för en

stiftare av Linnémuseet (5,000 kr.) även överlämnats 500 kr., som influtit på en försäljning till Nordiska museet av en överflödig antik kakelugn, som ursprungligen anskaffats för Linnémuseet. De till restaureringskommittén överlämnade medlen uppgå alltså nu till 55,500 kr., över vilkas användning särskild redovisning kommer att lämnas av kommittén.

Avsättningen till fonderna har även under år 1937 skett med nedsatta belopp eller med $\frac{1}{4}\%$ till Linnéfonden, $\frac{1}{2}\%$ till Viktor N. Baumbachs fond och med 1 % till Basil H. Soulsby's fond.

Dessa fonder ha ökats med följande belopp:

Linnéfonden	276: 12
Viktor N. Baumbachs fond	55: 46
Basil H. Soulsby's fond	11: 04
Summa kr.	342: 62

Förra året var motsvarande ökning kr. 341: 56. Till övriga fonder ha inga avsättningar gjorts.

En kursvinst å under året inlöst obligation, kr. 67: 70, har överförts till Vinst- och förlustkontot.

Under årets lopp ha följande obligationer inlösts: nom. 360 kr. Stockholms Intecknings-Garanti A.-B:s 4 % obl. 1903 (Nr 117.742) med en kursvinst å kr. 67: 70, nom. 3,000 kr. Sveriges Allmänna Hypoteksbanks 4 $\frac{1}{2}\%$ obl. 1927 till pari, nom. 5,000 kr. Stockholms stads 3 $\frac{1}{4}\%$ obl. 1936 till pari. Vidare ha nom. 5,000 kr. Stjernfors-Ställdalens 5 % obl. 1927 konverterats till 3 $\frac{1}{4}\%$. Ytterligare ha till pari inköpts nom. 2,000 kr. av dessa obligationer samt nom. 3,000 kr. Sveriges Allmänna Hypoteksbanks 3 % obl. 1937 till 99 $\frac{1}{2}\%$.

Det sammanlagda bokförda värdet å Sällskapets obligationer, varöver på vanligt sätt förteckning lämnas i »Staten för år 1938», uppgår till kr. 170,934: 10.

Under årets lopp ha inkomsterna icke täckt utgifterna, utan från reservfonden har kr. 1,550: 47 måst tagas i anspråk. Endast delvis kan detta täckas genom försäljning av publikationer, som under året tryckts. Då ränteinkomsterna oundvikligen måste ytterligare sjunka och medlemsantalet icke synes kunna ökas utöver det nuvarande, så måste med nödvändighet den största försiktighet iakttagas med hänsyn till utgifterna vid uppgörandet av »Staten för år 1938».

Uppsala den 18 jan. 1938.

NILS E. SVEDELIUS.

Svenska Linné-Sällskapets skattmästare.

STAT FÖR SVENSKA LINNÉ-SÄLLSKAPET FÖR ÅR 1938.

Inkomster:

Räntebärande kapital:

a) Obligationer:	Kapital.	Räntevkastning.
K. Sveriges Stadshypotekskassas 4 1/2 % obl. 1933 (nom. 80,000 kr.)	80,600: —	3,600: —
Sthlms Int. Gar. A.-B:s 4 % obl. 1904 (nom. 4,320 kr.)	3,531: 60	172: 80
Holmens Bruks och Fabr. A.-B:s 4 % obl. 1936 (nom. 5,000 kr.)	5,012: 50	200: —
Hellefors Bruks A.-B:s 4 % obl. 1935 (nom. 5,000 kr.)	5,100: —	200: —
A.-B. Stjernfors-Ställdalens 3 1/4 % obl. 1937 (nom. 7,000 kr.)	7,000: —	227: 50
Sveriges Allm. Hypoteksbanks 3 % obl. 1937 (nom. 3,000 kr.)	2,985: —	90: —
Mo och Domsjö A.-B:s 5 % obl. 1928 (nom. 5,000 kr.)	5,050: —	250: —
Hammarforsens Kraft A.-B:s 5 % obl. 1930 (nom. 3,000 kr.)	3,030: —	150: —
K. Sveriges Stadshypotekskassas 4 1/2 % obl. 1930 (nom. 10,000 kr.)	10,150: —	450: —
Sveriges Allm. Hypoteksbanks 4 % obl. 1931 (nom. 2,000 kr.)	1,950: —	80: —
K. Sveriges Stadshypotekskassas 4 1/2 % obl. 1932 (nom. 5,000 kr.)	5,100: —	225: —
Svenska Statens 3 1/2 % obl. 1933 (nom. 20,000 kr.)	19,500: —	700: —
Svenska Statens 3 1/2 % obl. 1934 (nom. 3,000 kr.)	2,970: —	105: —
Norges Kommunalbanks 4 % obl. 1934 (nom. 5,000 kr.)	4,800: —	200: —
Kramfors A.-B:s 4 % obl. 1934 (nom. 4,000 kr.)	4,080: —	160: —
Göteborgs stads 3 1/2 % obl. 1935 (nom. 5,000 kr.)	5,075: —	175: —
Svenska Sockerfabr. A.-B:s 3 1/4 % obl. 1936 (nom. 5,000 kr.)	5,000: —	162: 50
	Kr. 170,934: 10	7,147: 80
b) Å bankräkningar		350: —
Årsavgifter av ledamöter		3,850: —
Statsbidrag till årsskriften		1,200: —
För sålda publikationer		100: —
Inträdesavgifter till Linnémuseet		800: —
	Summa inkomster Kr.	13,447: 80

Utgifter:*Tjänstemännens löner.*

Sekreterare	600: —	
Skattmästare	600: —	
Redaktör	600: —	1,800: —

Allmänna omkostnader.

Renhållning	180: —	
Försäkringspremier	800: —	
Kostnader för sammanträdena	300: —	
Diverse	420: —	
Utskylder	230: —	1,930: —

Linnéträdgården.

T. f. föreståndaren för trädgården	250: —	
Trädgårdsförmannen	3,300: —	
Hyra av bostad åt honom	300: —	
Daglönare	1,000: —	
Material, reparationer, körslor m. m.	300: —	
Växter, frakt m. m.	150: —	
Uppvärmning och belysning i gamla orangeriet	125: —	5,425: —

Linnémuseet.

Uppvärmning, belysning och telefon	175: —	
Städning och rengöring	250: —	
Extra vakthållning under söndagar samt semester- vikarie åt vaktmästaren	175: —	600: —

Årsskriften.

Tryck	2,700: —	
Oförutsedda utgifter m. m.	400: —	3,100: —

Avsättning till fonderna.

Linnéfonden ($\frac{1}{4}$ % å kapitalbehålln.)	276: 81	
Viktor N. Baumbachs fond ($\frac{1}{2}$ % å kapitalbehålln.)	55: 74	
Basil H. Soulsby's fond (1 % å kapitalbehålln.)	11: 16	343: 71

Oförutsedda utgifter 249: 09

Summa utgifter Kr. 13,447: 80

Uppsala den 18 jan. 1938.

NILS E. SVEDELIUS.
Svenska Linné-Sällskapets skattmästare.

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1937.

Undertecknade, av Svenska Linné-Sällskapet utsedda att granska styrelsens räkenskaper och förvaltning under år 1937, få efter fullgjort uppdrag avgiva följande berättelse.

Sällskapets inkomster samt ekonomiska ställning framgå av skattmästarens till styrelsen avgivna berättelse, till vilken vi härmed få hänvisa.

Räkenskaperna, som äro omsorgsfullt förda, ha jämte samtliga verifikationer siffergranskats av kamrer TH. BÄCKSTRÖM, varom intyg bifogas. Sällskapets tillgångar synas oss vara placerade på ett fullt betryggande sätt. Värdehandlingarna ha av oss granskats och befunnits i vederbörlig ordning.

Sällskapets samlingar äro brandförsäkrade för 200,000 kr., Linnébiblioteket jämte tillhörande bokhyllor för 50,000 kr. samt lagret av Sällskapets skrifter för 7,000 kr. Samlingarna äro inbrottsförsäkrade för 200,000 kr. Revisorerna fästa uppmärksamheten på försäkringsbrevets bestämmelser om att ytterdörren till museet skall vara beslagen med pansarplåt. Premierna för samtliga försäkringar ha inbetalats i laga tid.

Revision av restaureringskommitténs ekonomiska förvaltning har icke heller detta år av oss kunnat äga rum.

Revisorerna hava granskat styrelsens protokoll, vilka icke givit anledning till anmärkning.

Med framhållande av det nit och intresse, varmed såväl skattmästaren som styrelsen i dess helhet verkat för främjandet av Sällskapets angelägenheter, få vi på grund av revisionen föreslå, att Sällskapet beviljar styrelsen och skattmästaren full och tacksam ansvarsfrihet för den tid revisionen omfattar.

Uppsala den 25 april 1938.

K. W. Herdin.

Carl G. Alm.

SVENSKA LINNÉ-SÄLLSKAPETS STYRELSE.

Professor ROB. E. FRIES,
Ordförande för 1938.

Professor R. SERNANDER,
Vice ordförande för 1938.

Övriga styrelsemedlemmar:

Valda för åren 1936—1938:

Disponenten P. BELLANDER, professor T. LAGERBERG, överbibliotekarien
A. GRAPE.

Suppleant: Andre bibliotekarien J. LILSON SAMZELIUS.

Valda för åren 1937—1939:

Professor O. T. HULT, professor emeritus Sv. MURBECK, andre bibliotekarien
A. HJ. UGGLA, sekreterare och föreståndare för Linnémuseet samt redaktör av
årsskriften.

Suppleant: Intendenten S. WALLIN.

Valda för åren 1938—1940:

Professor E. LÖNNBERG, professor N. E. SVEDELIUS, skattmästare, doktor
G. NEANDER.

Suppleant: Professor N. VON HOFSTEN.

Vald av Större akademiska konsistoriet i Uppsala:

Professor R. SERNANDER.

Revisorer:

Rådman K. W. HERDIN och professor S. EKMAN.

Suppleanter: Amanuensen C. G. ALM och Docent A. NANNFELDT.

NYTILLKOMNA MEDLEMMAR

* = Ständig ledamot.

*ANÉR, JOSEF, Bankdirektör, Uppsala.
HAMMAR, ALEXANDER, Bankdirektör, Uppsala.
KROON, JOHN, Hovintendent, Malmö.
LIJENCRAANTZ, AXEL, Friherre, Fil. kand., Uppsala.
MATERN, ERNST, Apotekare, Stockholm.
NILSSON, NILS, Provinsialläkare, Skinnskatteberg.
SOININEN, GUNNAR, Docent, Helsingfors.
TROFAST-GILLETTE, GEORGE, Arkitekt, New York.

Nya medlemmar kunna föreslås till Sekreteraren eller någon av styrelsens medlemmar.

LIPPSALA 1938
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI=A.B.

3861